Rumphius,

Auctuarium

VAN HET

AMBOINSCH

KRUIDBOEK.

BIBLIOTHECAE PUB
Codex Latinus
N° 132

Rumphius

Auctuarium

VAN HET

AMBOINSCH

KRUIDBOEK.

BIBLIOTHECAE PUB
Codex Latinus
N° 192

BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS LUGDUNO-BATAVAE.

Codicem N°. 1924 Catalogi Bibl. Publ. Lat.

QUI CONTINET:	ADHIBUERUNT VIRI DOCTI:	ANNO:	NOTAE.
C. E. Rumphii Herbarii Amboinensis appendix 2a et figurae pictae.	J. P. Lotsy	1902	Overname in Rumphius-Gedenkboek 1902 p. 50 [F.F.F. 47.]

Bibliothecae Publicae
Latinae.
Codex N° 1924. vol. I.
89 foliorum.

Auctuarium

van het

Amboinsch Kruidboek

door

Georgius Everhardus Rumphius.

GERUIL
ACAD. LUGD. BAT. BIBL.

in den jare 1704 uit Indië naar Amsterdam overgezonden

in 1852 aan de Academische Bibliotheek ten geschenke gegeven door den Heer:

Mr. F. M. N. Eijck tot Zuilichem.

Kort Sommier der ses Eerste Amboinsche Cruÿdeboeck, door Georgius Everhardus Rumphius van Hanau, Oud Coopman en Raads persoon in Amboina, den Nakomelingen over gelaaten.

ACAD. LUGD. BAT. BIBL.

Het Eerste Boeck.

In het welck de figuur ontbreekt van het 3.de Capittel.
Item is geen figuur bij het 6.de Capittel.
Item sijn geen figuuren bij het 13.de Capittel.
Het geheele eerste boeck bestaat uijt 68.e Cap.e welcke alle Compleet sijn.

Het Tweede Boeck.

In het welck geen figuuren sijn bij het 2.de Cap.e
Item sijn geen figuuren bij het 6.de Capittel.
Item sijn geen figuuren bij het 7.de Capittel.
Item sijn geen figuuren bij het 11.de Capittel.
Item sijn geen figuuren bij het 13.de Capittel.
Item sijn geen figuuren bij het 14.de Capittel.
Item sijn geen figuuren bij het 15.de Capittel.
Item sijn geen figuuren bij het 17.de Capittel.
Item sijn geen figuuren bij het 19.de Capittel.
Item sijn geen figuuren bij het 21.de Capittel.
Item sijn geen figuuren bij het 23.de Capittel.
Item sijn geen figuuren bij het 33.de Capittel.
Item sijn geen figuuren bij het 51.de Capittel.
Item sijn geen figuuren bij het 53.de Capittel.
Het geheele tweede boeck bestaat uijt 54: Cap.e welcke alle Compleet sijn.

Het Derde Boeck.

In dit derde boeck geen Figúuren sijn bij fol. 9.de Capittle
Item sijn geen figúuren bij fol. 11de Capittle.
Item sijn geen figúuren bij fol. 25.de Capittle.
Item sijn geen figúuren bij fol. 29.de Capittle.
Item sijn geen figúuren bij fol. 30.ste Capittle.
Item sijn geen figúuren bij fol. 33.ste Capittle.
Item sijn geen figúuren bij fol. 37.ste Capittle.
Item sijn geen figúuren bij fol. 41.ste Capittle.
Item sijn geen figúuren bij fol. 46.ste Capittle.
Het gehele derde boeck bestaat in 46.ste Capp.e
welcke alle Compeert sijn.

Het Vierde Boeck.

In dit vierde boeck geen Figúuren sijn bij fol. 16.de Capittle.
Item sijn geen Figúuren bij fol. 21.ste Capittle.
Item sijn geen figúuren bij fol. 26.ste Capittle.
Item sijn geen figúuren bij fol. 31.ste Capittle.
Item sijn geen figúuren bij fol. 42.ste Capittle.
Het gehele vierde boeck bestaat in 68.e Capp.e
welcke alle Compeert sijn.

Het Vijfde Boeck.

In dit vijfde boeck geen Figúuren sijn bij fol. 8.ste Capp.e
Item sijn geen figúuren bij fol. 31.ste Capittle.
Item sijn geen figúuren bij fol. 35.ste Capittle.
Item sijn geen figúuren bij fol. 44.ste Capittle.
Item sijn geen figúuren bij fol. 47.ste Capittle.
Item sijn geen figúuren bij fol. 51.ste Capittle.
Het gehele vijfde boeck bestaat in 60.e Capp.e
welcke alle Compeert sijn.

Het Sesde Boeck.

In dit sesde boeck geen Figúuren sijn bij fol. 2.de Capittle.
Item sijn geen figúuren bij fol. 3.de Capittle.
Item sijn geen figúuren bij fol. 4.de Capittle.
Item ontbreeckt fol. geheele agtere Capittle
mede sijn Figúuren.
Item sijn geen figúuren bij fol. 24.ste Capittle.
Item ontbreeckt de Figúuren bij fol. 35.ste Capittle.
Item sijn geen figúuren bij fol. 47.ste Capittle.
Item sijn geen figúuren bij fol. 69.ste Capittle.
Item sijn geen figúuren bij fol. 84.ste Capittle.
Item sijn geen figúuren bij fol. 85.ste Capittle.
Item sijn geen figúuren bij fol. 87.ste Capittle.
Item sijn geen figúuren bij fol. 89.ste Capittle.
Item sijn geen figúuren bij fol. 91.ste Capittle.
Het gehele sesde boeck bestaat in 91.ste Capp.e
welcke alle uijtgesondert fol. 8.ste (als geen
gehele absentie) Compeert sijn.

Dese 6 boecken int generaal bestaan in
387 Capittelen.

Tweede Deel

Het Sevende Boeck.

In dit sevende boeck is geen figúur bij fol. 44.ste Capittle.
Het gehele sevende boeck bestaat in 61.e Capp.e
welcke alle Compeert sijn.

het agste

Het Agste Boeck.

In dewelck de Figúren ontbreecken vande 13de Capte
Item is geen Figúre bij de 7de Cappitre.
Item is geen Figúre bij de 30ste Cappitre.
Item is geen Figúre bij de 31ste Cappitre.
Item is geen Figúre bij de 40ste Cappitre.
Item is geen Figúre bij de 59ste Cappitre.
Item is geen Figúre bij de 61ste Cappitre.
Item is geen Figúre bij de 62de Cappitre.
Item is geen Figúre bij de 64de Cappitre.
Item is geen Figúre bij de 67ste Cappitre.
Het gheheele ageste Boeck bestaat in 92 Capte
welcke alle Compleet sijn.

Het Negende Boeck.

In dewelck de Figúren ontbreecken vande 28ste Capte
Item is geen Figúre bij de 32ste Cappitre.
Item is geen Figúre bij de 35ste Cappitre.
Item is geen Figúre bij de 57ste Cappitre.
Item is geen Figúre bij de 62de Cappitre.
Item is geen Figúre bij de 80ste Cappitre.
Het gheheele negende Boeck bestaat in 91 Capte
welcke alle Compleet sijn.

Het 7de 8ste ende 9de Boeck bestaan tsamen in 244 Capte

De 9 Boecken int generaal bestaan tsamen in 631 Cappitren.

Register der Figúren

dewelcke in September 1694. weg gesonden werden en tot de ses Eerste Boecken van't ambonsche Crúijde-Boeck sijn behorende.

ACAD. LUGD. BAT. BIBL.

Liber Primús.

N°. 1. Saribús Sariboe Cap°. 8. Dogh daer aen manquiert de vrucht Sijnde tegenwoordigh in amboina niet te vinden.

N°. 2. Manga Sijlvestris Manga oetan. Cap°. 22.

N°. 3. Iambosa Sijlvestris alba. Iamboe ajer poeti. Cap°. 35.

N°. 4. Iambos Ceramica Iamboe Sakelaat Cap°. 36.

N°. 5. Pomúm draconúm. Boa Raú. Cap°. 48.

N°. 6. Pomúm draconúm Sijlvestre. Boa raú oetan. Cap°. 49.

N°. 7. Zidoricúm Sijlvestre primúm. Zidorick útan bosaar. Cap°. 57.

N°. 8. Catappa. Catappan. Teliyo. Cap°. 58.

N°. 9. Cassúviúm. Cadjoe. Cap°. 59.

N°. 10. Túria. Túri. Cap°. 64.

hiervruchtmoet noch de vruchten bijde voorschreven gesonden worden.

N°. 11.

N°: 11. Olús albúm. Sajor Poeti ..... Cap.e 65.
N°: 12. olús albúm Insúlare. Sajor poeti poelo Cap.e 66.
N°: 13. Bilanús Taúrinús. Slym-appel. Cap.e 69.

Liber Secúndús.

N°: 14. Cariyophyllúm gemeene ganjoffle nagelen met de haardarden waarbe volkomener is da de voorbeen gesondere Figuur ..... Cap.e 1.
N°: 15. Lind: vertoonende Croontjes van diverscha moússoorten gehouwde tot ..... Cap.e 1.
N°: 16. Cariyophyllúm Regiúm. Tsjenke radja. Cap.e 3.
N°: 17. Palala dentaria } ..... Cap.e 10.
N°: 18. Palala minima }
N°: 19. agallochúm Secúndariúm malaccense. Cap.e 11
N°: 20. Pseúdosandalúm ambonicúm. Sasúre. Cap.e 14
N°: 21. arbor alba minor: daún poeti kitsjil. Cap.e 26
dese Figúur kan dienen voor de voorbeen gesondere
N°: 22. Cassia Sistúla Sylvestris ..... Cap.e 31.
N°: 23. aúrantiúm Sinense. Sinese soete appels. Cap.e 42
N°: 24. Radix deipara. Raiz matre de deos. Cap.e 47.
dese Figúur is beter dande voorbeen gesondere.
N°: 25. Folium anisi. Solho d'anis ..... Cap.e 50

Liber Tertiús.

N°: 26. Canariúm Sylvestre alterúm. nanarij. Cap.e 3,
N°: 27. Canariúm odoriferúm hirsútúm. Cama, coan. Cap.e 4.
N°: 28. Fructús músculiformis. Boa asússeng. Cap.e 14.
N°: 29. ampacús latifoliús. ampac ... Cap.e 15.
N°: 30. ampacús angústifoliús. Gendarússa besaar. Cap.e 16.
N°: 31. Cananga Sylvestris prima sive trifolia. Cananga oetan. Cap.e 20.
N°: 32. Sampacca alba. Tsjampacca poeti. Cap.e 22.
N°: 33. Sampacca montana. Tsjampacca goenong. Cap.e 23.
N°: 34. Lactaria salúbris. úpas lacki lacki. Cap.e 42.
N°: 35. Arbor Regis. Cajú Radja ..... Cap.e 43.
N°: 36. Arbor Toxicaria. Spatte boom. Cap.e 45.
hiervan zijn de vrúchten gebruikelijk.

Liber

Liber Quartus

N°. 37. Ebenus. Ebenhout. Cajú arang. . . Cap.e 1.
N°. 38. Ebenus molucca. Cajú arang ternate. Cap.e 2
N°. 39. Ebenus alba. Cajú arang poeti. Cap.e 3.
N°. 40. Arbor nigra parvifolia. Cajú arang oetan. Cap.e 4.
N°. 41. arbor nigra maculosa. Palekú. Cap.e 4.
N°. 42. metrosideros molucca. samar. . . Cap.e 8.
N°. 43. metrosideros molucca foemina. . . Cap.e 8.
N°. 44. metrosideros spuria Taëwan. . . Cap.e 9.
N°. 45. Tittius. Titti. . . . . Cap.e 15.
N°. 46. Sickius. sicki. } dese twee figuren kunnen met de voorheen gesondene vergeleken werden. Cap.e 17.
N°. 47. Laharus. Laharong. . . . . Cap.e 19.
N°. 48. Lignum murinum. Cajú ticos. Cap.e 24.
N°. 49. Lignum Corneum. hussur. . . Cap.e 27.
N°. 50. Lignum Eurinum. aÿtimul van Boero. Cap.e
N°. 51. Sirifolia littorea. sesel laut. Cap.e 34.
N°. 52. Arupa. . . . . Cap.e 35.
N°. 53. makilans middelsoorte } . . . . Cap.e 37.
N°. 54. makilan het kleenbladig }

N°. 55.

N°. 55. Lignum Leve. Halaur. . . . . Cap.e 38.
N°. 56. Cajú Lape lape, gehorende tot het Capittel van arbor facum major Cajoe lobe. . . . . Cap.e 43.
N°. 57. Pertiearia ferrea. Lolaÿ. . . . . Cap.e 45.
N°. 58. Bancalus media. mamelen daun kitsjil. Cap.e 48.
N°. 59. arbor Pulasarius. Pulassari pohon. Cap.e 52.
N°. 60. granatum littoreum. delima laut. Cap.e 53.
N°. 61. lignum Clavorum. lolan waran. . . Cap.e 55.
dese figuur moet men verkiesen voor de voorheen gesondene.
N°. 62. arbor palorum nigra. Cajú belo itam. Cap.e 56.
N°. 63. Vertifolia. . . Sappal louhalÿ. . . . . Cap.e 57.
N°. 64. mangium digitatum. . . . . Cap.e 60.
N°. 65. umbraculum maris. brappat tudong. 1. } Cap.e 69.
N°. 66. umbraculum maris. tudong laut. 11. }
N°. 67. mangium porcellanicum. brappat gelang. Cap.e 71.

Liber Quintus.

N°. 68. arbor glutinosa. daun Candal. Cap.e 12.
N°. 69. Bancudus latifolia. Baneudu. . . Cap.e 14.

N°. 70.

N°. 70. Arbor rediviva. Aÿparehú ..... Cap.e 19.
N°. 71. Arbor spicúlorúm. Cajú Calowaÿ ... Cap.e 21.
N°. 72. Clÿpearia rúbra. Cajú Salowacco mera. Cap.e 27.
N°. 73. Bútonica Sÿlvestris alba húttún Loúmoerÿ.
Cap.e 30.
N°. 74. malaparius. malaparÿ ..... Cap.e 32.
N°. 75. Eenige wilde vidorick soorten waervan de vierde soorte overkomt ..... Cap.e 33.
N°. 76. Perticaria tertia. húnút ..... Cap.e 36.
N°. 77. Lanius. Lanit ..... Cap.e 40.
N°. 78. Halecús terrestris. Halekÿ ..... Cap.e 43.
N°. 79. Solúlús arbor. Roraco ..... Cap.e 45.
N°. 80. Búnius. Búne ..... Cap.e 49.
N°. 81. Arbor Coeli. Cajú Langit ..... Cap.e 50.
N°. 82. Gúmmira littorea. gúmmira laút. Cap.e 53.
N°. 83. Cortex Papetarius. cúlit Papeda .. Cap.e 56.
N°. 84. Iehthÿoctanos montana. Walan .. Cap.e 58.
N°. 85. Timonius. Timon. Cajú batoe ..... Cap.e 59.

Liber Sextús.

N°. 86. Arúndarbor tenúis. Leleba ..... Cap.e 1.

N°. 87. Arúndo Sarcta. Túbú Sala ..... Cap.e 10.
N°. 88. Granúm moschatúm. genta-poera .. Cap.e 18.
N°. 89. Lagondiúm vúlgare. lagondi ..... Cap.e 22.
N°. 90. Lagondiúm littoreúm. Lagondi laút. Cap.e 23.
N°. 91. Gajatús. gajati ..... Cap.e 29.
N°. 92. Gendarússa Soemina. Gendarússa Parampoean ..... Cap.e 34.
N°. 93. Terminalis alba. ngassi poeti } ... Cap.e 40.
N°. 94. Terminalis rúbra ngassi mera. }
N°. 95. Búglossúm Lanúginosúm. moral babúlú.
Cap.e 61.
N°. 96. mamanira alba. daún Sanca .... Cap.e 65.
N°. 97. Pharmacúm Papetariúm. Oebat padeda.
Cap.e 75.
N°. 98. Blimbingúm Sÿlvestre blimbing útan.
Cap.e 79.
N°. 99. Pandanús verús. Pandang ..... Cap.e 80.
N°. 100. Foliúm Baggea maritimúm. daún baggea panteÿ. haún ... Cap.e 88.

N°. 101.

N°: 101. Grossularia Sylvestris. Isse poeti. Lib. 5.
Cap.e 4.
N°: 102. Corallaria latifolia Saga pohon. Lib: 5.
Cap.e 26.

Het Ferste Boeck.

Capút: 8.

Saribús. Saribú.

De beschrijvingh van Licúala aghter aen dit Capittel gevoeght sal uijtgelaten en in't auctarium getransporteert werden alwaer ickse uijtvoerlijcker beschrijven sal: daer en tegen nae de laetste woorden des texts op datse leenigh werden: voeght dit volgende nogh bij.

voorts uijt de bladeren van Saribú maeckt men sonneschermen en breede waeijers, werdende de straelen met de enden t'saemen gebonden en den steel vande scherpe tanden wat gesuijvert verstreckt voor't hantvatsel.

De Inlanders splijten het hout van Saribo tot lange lattens en gebruijckense tot sparren in het dackwercq, dogh sij komen seer ongeern tot het kappen van desen boom om dat hij haere bijlen seer light doet uijtspringen. men kan'er

stucken

Stuckxen van maetkxen verkaut bxxt en veer
dixjen dick die soo swaer en geat sijn aes ebbe
koit, schoon gevlaut met geele adertjes en
dienstigh om heevne hoffentjes daer van te
maetkxen maer sij kosten en stuck boom
vermeese geat krijght. In Bont: malab: part
3. fig: 1. wort beschreven den wonderlijcken
boom Codda pana int tabijn Palma Ind
ca montana int portugees arbore de Som,
breiros genaemt, dewelcke aengaende de
beaderen groote gelijckenis heeft met onse
Sanibor en andere skrijghtdragende Croon en
ander Sagoeboom, dogh sij verschiet van sij
nogh soo vele dat sij sooo en bijsonders soo
met gekonden worden.

Caput: 18:

Gebruijck van den Sagoeboom

voeght agtere aen't Capittel het volgende:
wanneer den Sagoe boom in sijne soncktheijt
vele met branden gepijnt werd soo werd hij
en niet geboomt gelijck de voorstaende figu
niet meijst maent hij verliest sijne Cruijn gewin
vele tacken en spruijten rondom geboogen
afhangende en dan naderom met haere kru
nen opgerecht in der manier als de veeren
van een groote lamp: hier aen sijn 5. en 6. de
grootste

grootste en daerbinnen een menichte van
heevnders uijtspruijtsels dat meer een
stam met bloemen kan aen de hooft tac-
ken dight bij den stam hangen en enige
dicke vezels van boven af als of het wor-
tels waeren.

N3. De figuure hiertoe behorende is onder de
63. stuck gevaert en werdt anno 1692: —
nevens den appendix naer Batavia ge-
sonden sijn en moet hier bij gevoeght wor-
den.

Capitt: 20.

Olus Calappoides. Major Calappa.

Eijndelijck hebbe ick a: 1690. in november de
regte beschrijvinge daer van gekregen —
want de voorschreve boom in mijn thuijn
hadde met allerijn sooo de derde mijsel de ana-
nas gedragen sonder eenigh teecken te geven
dat andere spruijten daer aen souden ko-
men maer hebbe ook in dese stede maer niet
de miniaturen twee B. kruijnen van boomen
gekregen van ontrent een dicktte en onder-
doen, waer van d'een geladen was met pi-
nangh soortige spruijten, hebbende boven
op een kop in de gedaente van een heeve-
ananas, want de schubben stonden opwaerts
dight tegens malkanderen, behalven de
onderste

onderste dier waar ghy open sult en daer tusschen
Jonge spruyten uytsteecken. De andere
kruyn naer geladen met een volkomen
ananas gelijck boven beschreven is.
T'eerste soort wort uyt wijfkens gehouden
het tweede voor het mannetjen. aen beyde
waeren de tacken uyt uytterste uytgebrey
als een matte uyt wijfkens waer breeder
langer en hooger-groen dogh uyt mannet
jens van midden kruyn sijnde een Jonge boom
waeruyt van eenige spruyten met het wijf
jens, aen de gehuelde tacke alle naer agtere
gekromt als een kammer. de Jonge bladeren
en kruyden van beyden sijn gort en bequaem
tot de kost. a°: 1691. in november soort mijn
uyt de uthaasers de ananas off spruyt van
het mannetjen gebraght, sijnde soo groot als
ooyt gesien hebbe, swaerder, als een gemeene
soorsche kruyn 9. ponden swaer, eenen boom
hadde alle sijne tacken afgemaeckt. Int
selve Jaer herft die boom in mijn thuyn ge
spruyght gedragen maer de vooren: stompen
waeren vergaen en begonden op't nieuw uyt
te schieten, waarbij ick hebbe bemercket dat het
mannetjen niet Jaerlijcx sijn ananas voort
brenght maer gemeenlijck een Jaer en soms
tijts twee Jaeren overslaet.

Ick

Ick hebbe voor gedaght tot de beschrijvinge
vandesen boom noch bij te voegen het gene
ick gelert hebbe van eenige Inwoonders
van tambocco, bestaende uyt volgende:
desen boom wast seer op tambocco soo seer
uyt gebreyght als op strandt, dogh niemaer
met soo hoogh als een Calappus boom en
wort aldaer nooit verdeelt in mannetjen en
wijfkens maer aen het mannetjen de bloem,
de ananas draeght. dewelcke soo stercke riecht
dat men gevaerlijck daer ontrent dienen kan.
het wijfkens draeght noch oock een gedeelte
sameen ananas dogh van een ander satsoen,
niet soo maer dunckerder groen en met de
schilfferen nooit gaeperde-tusschen welcke
de handelaers uyt komen naer aen de
spruyten groeyen. naer't afvallen dese
seer kust den boom eenige Jaeren sleghs op
schietende en nieuwe tacken genoemde.
daer nae wort den kruyn inde midden nooder
om heen en daer op komt voort een nieuwe
ananas en uyt dese weer nieuwe spruyten
en soo voorts met brinden, dogh hoe onder
den boom wort hoe kleender ananas voort
komt. de tamboccanen gebruycken niets
vandesen boom dan alleenlijck spruyten
die sij eten moeten wanneer sij over Imant
komen te dragen, beneffens de spruyten van
het wijfkens eedig: de binnenste kernen off

kassen

heesten vande schaue gesuÿpert, worden in
kleyne Stucken gesneden en dagh inde Sonne
gedrooght dat schaut worden, dese stoot men
in nÿpt Beckren tot mele waer nÿpt men een
broÿ maekt off een groue baggea met het
kaspe van Calappús pit gemenght gelÿck men
met de meele Orbis doet, desselfde koeckes wor-
den oock gebruÿckt van inwÿders om de
crabbe aende vesten te genesen. den verschen
Zap daer van gesonse de kinders te drincken
nae landts manier om de worme om te brengen
de ander in Bosch willen loopen om met desel-
ven niet vermengt te sÿn. In horto malab: pa
3. Fig: 14: wort beschreven den boom Todda
pana int Japans genaemt Soteetsjoe int
portugees armatoira off Palma d'Igresia
welcke met onse Japon Calappa groote ouer een
komt heeft off Inwerts voor een soorte daer
pa te houden is gelÿck ick selfs geproeuert
heb dat men een afgehapten kruÿn van die
boom verplanten kan, doch hier in amboina
schiet hÿ seer langhsaem op en heeft die groe
same natiue niet gelÿck in andere landen.
is mÿ oock bÿ naerder ondersoeck gebleken dat
den boom: off Japansen off Inwese Japon Cal
pa boom een scherpe en stercketigen beat
een heeft dan de ouse vrucht van merckelÿck
verschiet verskalen ick van voornemens
ben naerder kennisse van hem te soecken
en

en in mÿn Auctario te beschrÿuen onder
den naem van arbor Calappoides Linen.
sÿ noemden bÿ onse Inwesers geraemt
tetsjoe off titsjoe dat is ÿsere boom, waer van
de wilden gemaeckt nÿptgehaelt staet in Horto
malabarico.

Capút: 24.

Manga domestica. Manga

poeght aghter an dit Capittel het volgende:
In hort: malab: part. 4: Fig: 1. wort de
manga genaemt mao off maú int Bram.
minees: amboÿs, een soete den beer nogh
soete mittigheden en medecÿnen soe sÿn
den bÿ de malabaren gebruÿckelÿck, dogh
indese quantiteyten onbekent, verskalen
ick den leser daer hieren nÿet.

Capút: 25.

Saccús arboreús major: nanka. Soorsack.

poeght aghter an het volgende.
In hort: malab: part: 3. Figúre 26. wort de
se boom beschreven met den naem int
malab: tsjaca maram en pelaú int por.
tugees Jaqueira, int duÿts Soorsack nae
lÿck wel met onse beschrÿuinge ouereen
komende, alsoo hÿ oock sÿpt van twee

hoost

hooft Soorten gelijcke nöy boven hebben. De vr
en beste Soorte dewelcke een haastagtigh
olevisch reuen Soorte smaeck heeft bij ons
nanka bilúlang genaemt word bij hem
varacka genaemt. De ander en slechtere
een nanka boebúr genaemt hier bij hem
qúa papa en seght dat men nog 36. Soorten
aendie bijden sint. het gebruijck van boom
en vruchten kanden leser aldaer vinden
alhier uijtgelaten dewijle bij de aenbouwers
onbekent is. ——

Caput: 26.

Saccús arboreús minor. Tsjampadaâ.

volgt agter aen't Capittel het volgende.
breeder en naerder beschrijvinge van angeli
sier in Hort: malabar part: 3: Figuur 32. aen
hij beschreven word onder groote en mo
een boom beschr als hebbende sonderlijck de dick
van 16. voeten en dat men vaertuygen aldaer
manssoúd genaemt daer uijt kan maecken
80: voeten lanck en 9. d: breet. Ick kan verstaen
dat dese boom meest op Java groeijt onder a
deren omtrent Batavia in't Bosch en word
aldaer genaemt in't maleytsch Cajú Banda
en de vrucht boa bandaâ in't portugees any
lika. De boom is ordinaris soodick dat twee
mensen qualijck omvademen kan. De
bladeren

bladeren verschillen niet veel van tsjam
padaes bladeren, behalven dat de
kanten ijdel en niet diep getant sijn. de
vruchten sijn niet langhwerpigh maer
rond gelijck die van Soccúm off wat heeren
der, van binnen gelijck ander Tsjampa
daes en van dewelcke smaek. het hout is
hoogh geel en gebruijckelijck tot den huijs
bouw en kistmaekers werck ——.

Caput: 29.

Soccús Sylvestris. Wilde Soccúm

volgt agter aen het volgende.
Hij heeft eijgentlijck twee soorten behalven
noch eenige veranderingen die men in de
nabuijrige landen vint d'eerste off rijpe
soorte is het mannetken hiervooren be
schreven dewelcke op de oostkust van Ce
lebes noch een verandering heeft met
heeren en schier gelijcke bladeren. de
vruchten sijn kleen en langhwerpigh
als Jonge Tsjampadaes, van buijten geel
haerigh en steecheligh gelijck als de
bladeren en steelen sijn, binnen sijn de
geneet met heeren en graeuwe korrels
waer grooter dan Japansche Eertbonen
liggende in een geel slijmich vleesch, welcke men
eten

verren haer aeb dat van Tjampadaà gelijck
de de kooreb in verpan gerost. De boom:
haijsen Blijven aende vrught sitten ae iss
rijp, gele, en afgevallen —.

De andere soorte is het wijfken van de vo
sterten en vrughten sonder eenige haijsken
off steeltes sijn, het blat aende Jonge boom
28. en 30. duijmen lanck 1½. Span breet in ve
nige lappen verdeelt, de water aen de Zijd
ontbreit de voorste helft in 2. à 3. korte lappe
de aderen groff en wit gelijck aen't voorgaa
de vrught kleden en langh warpigh Bietigh,
aghter bij den steel aen de eene Zijde met
een afhangende bie met korte en stompe
púntjes beset. De kooreb Sijn van binnen
aen't kleevrige vleesch vast, 't welck aghter
in't water ligt dare af gaat in de groote ve
mosquit kogels, dogh hoechigh en ongeschick
doncker graeuw en swaertachtigh, gebraden
off gesoden aeloo smaekelijck aeb de tamm
Soccúm bidji. het brenght mede dat de vo
sterten off hoeven soort aeb de tamme dog
hontew: naer deze soorte is de figúre gemaa
dewelcke onder de 63. figúren a°: 1692: ge
den te vinden is, aeb mede die van Soccúm
bidji tot het voorgaen de Capittre gehoren

N3.

Capút: 30.

Prúnúm Stellatúm. Blimbingh.

vorght aghter aen —.

In kort: malab: part: 3. fig: 43. wort bij
beschreven met den naem in't malabaers
tammara tonga en carambola soor
exammines en portúgees gehoúden in't
duijts bijschoock, alsware mede verdeelt wort
in twee soorten, soete en súijre dewelcke
bij inde voegende 45. en 46. figúren beschre
den best welcke bij in't malabaers Bi
limbi, portúgees Blimbinos, in't duijts
Blimbijnen noemt —.

Capút: 39.

Anona. manoa.

vorght aghter aen't Capittre —.

In kort: malab: part: 3. fig: 29. 30. 31. worden
onder twee soorten van anona beschreven
schijne met den eersten naem, en aldare voor
inlantsche boomen gehoúden te worden de
vruchte soorte off genere van anona in de fig: 30.
31. en de volgende anona crispa in de 29. fig:
met den naem van atamaram —.

Capút: 41.

Cújavús domestica. Cújavo.

vorght aghter aen't Capittre —.

In kort: malab: part: 3. figúre 34. heet de
tamme

tamme goejavoes in't malabaers Pela, in't
bramm: pera, maer de wilde off ronde Fig: 35
in't malab: malacca Pela en Tsjina Pelouk
en beijde aldaer voor uijtlantsche boomen g
houden van malacca off de moluccos door d
portugeesen aengebraght.

Capút: 58.

Catappa. Catappan. Telijo.

voeght aghter aen't Capittel.
In hort: malab: part: 4. Fig: 34. wert hij besch
ven met den malabaersen naem adamara
waer in ick alleen dit onderscheijt bevint, dat
de keest van de vrughten inde ambonsche
catappan soo light tusschen de tanden niet
gemalen wert gelijck van de malabaerse
getuijght wert, maer hij brijselt kleen en
blijft langh tussen de tanden.

Capút: 59.

Cassúvium. Cadjoe.

voeght aghter aen't Cappittel het volgende
In Hort: malab: part: 3. Fig: 54. blijckt dat h
inde malabaersche landen oock moet beken
sijn met den naem van Capamava in't port
gees Cajoes en dat hem aldaer welrickende
bloemen werden toegeschreven.

Capút

Capút: 60.

Cassúvium Sijlvestre.

voeght aghter aen.
De Jonge bladeren dewelcke men raeuw
eet werden in Soete Saguweer gekookt
om deselve in een dicke Sijroop te veran-
deren.

Capút: 63.

Morúnga. kellor.

voeght aghter aen.
meer van desen boom siet in hort: malab:
part: 6: Figuur 2. onder den naem van
múringú off moringa gelijck mede van
sijn medecijnale nuttigheijt.

Capút: 67.

Eriophorús Javana: Capock.

voeght aghter aen't Capittel het volgende:
In hort: malab: part: 3: werden twee soor-
ten beschreven, dewelcke in amboina aen
eenen boom gesien werden als sijnde aen
bladeren en vrughten gelijck de eerste
Panja Fig: 51: maer aen doornen de vol-
gende moúl Elavoú Fig: 52: Jacob: Bon-
tiús lib: 6. cap: 14: noemt hem op Java
arborem lanigeram, en ick houde het

met

met hem daer voor, dat het bij den arbor gos
sampina plinij lib: 12. cap: 11. verscheet
begint te groeijen op de eijlanden van tilos
die het eerstendaegs Barijn genaemt worde
gelegen in de persiaensche golf. —

Caput: 68.

Bilacús. Bilack.

Dit Capittel moet verschoven en aendo ge
stelt worden —.

Deser boomen in amboina uijtlandisch, dogh de
meijste bij hare nu begint aengeplant te worde
moet hijsen ons Crinij de boeck mede plaetse wi
den. men heeft daer van drie soorten, aeb
1. Bilac Carbau, 2. Bilac Telloor, 3. Bilac
pissang, waer van ick de middelste aeb
beste, en meest bekende in dit Capittel be
schrijven sae nae de gedaente van enige
boomen, dewelcke hier in amboina opbrom
sijn —.

Bilac Telloor dan is de beste en gemeenste
soorte, en wert soo hoogh als een kruen boo
dogh van stam grael jcke en soodanen hoogh, en
man dick, met knoesten en knijpen schrift
ongeschickt, daer bij hoechigh, en naer aeb
sommige kruen boomen met een handt
light kosse en effene schoudt, daer na verdwe

bij

bij sigh in twee off drie hooft tacken met kruis
tigh en bogtigh soe rijsheus en sigh nijst nijs
brijdende. aen de rijsheus sitt een lange en
scherpe doornen gelijck te weten doornen, stif
fens twee en twee bij malkander staende
in een winckelhaeck, dewelcke' maecken
dat hij niet te beklimmen nogh te handee
len is, hoewel men aen de regte' tacken
geene sitt. In die winckelhaeck tusschen
twee doornen staet een langhagtigh steel
t'sticken drie bladeren dragende en met
dewelve een rijnigh naer agteren gebo
gen, gelijck oock het meeste deel der blade
kruimer naer agteren dan naer voren
sitt. De twee agterste' gelijcken die van
Bonga Raja 2. en 2½. duijmen lanck 2.
vinger breet, agter kant en allenghens
toegespitst, aen de kanten ook een rijnigh
gesaegt en met de bitten dight tegens
malkanders staende' steelen. het middelste
blat loopt wat verder uijt, agter soo wee
als voren toegespitst, aen de kanten merc
kelijckers gesaegt dan de twee agterste,
sijn 5. en 6. duijmen langh, twee breet, van
smaecke nadijragtigh. het bloedsel is mij
nogh onbekent —.

De vrucht van dese soorte is van mindere rij
gedaente, want de gemeenste sijn rijsfor
migh, en rijgerijckx Bilac telloor genaemt,

in

inde groote vanden ganse vrijt van Guijnea gelijc
aghtigh met graeuw gemenght en beheert
een houtachtige drooge groote schaue gelijc
wilde Boumoorden (calabassa vtan) daer
onder luijt en light geele Inwendigh en naet
haerachtigh wesende twelck men eet, het na
binnen isse verdeelt in 10. à 12. Inwendige gelij
de oranje appels, en de selue Sijn soe korrels
kooter en dicker dan oranje korrels en dicht
op malkander gepackt met diergelijcke Inwe
nigh vleesche. De heere Sijn roode ofte luijt
roode platte appels, de oranje appels gantsc
gelijck, Guijnea en binnen van de selfste Sub
stantie met de vijfcornige. Bij de ten naester
bij rijpe hebben een steecken wiens schiere als
de witte bladeren vande beerne pandanghs
onlieflijcke, maer bloemaghtigh. De smaeck v
de vijfcornige is luijt den soeten scherp met
weijnaghtigheijt gemenght, maer dergha
tigh inet eten. De heere is taffer soeter en
haelder aengenaemer, hoewel men se Guijn
niet wel kanse eet maer meest onder de ad
schie gebraden. men maeckt aen den boom
langh niet later, hangen tot datse over rijpe w
den en afvallen, want dit gemeenen een Guij
nea wiens en smaeck gelijck azijn en dijn tot
eten onbequaem, dierhalven beheert men
de boomen met ladders, rijpt off stoot de
vruchten

vruchten af als se ten naesten bij rijpe Sijn en
dan haemmers aen maeckt goet beho
den. tijt de afgebroken tacken off de gequets
schorsse, druijpt een weitachtigh gom, twelck
geen besmet, en heeft is als bernsteen, daer
nae met doecken wert als kussen gom, gelijck
ijs kruijs van de tacken afhangende, bij droogh
weer hart, bij voghtigh weer weeck, inde
mont, eerst soet en laf, daer nae met scherp
en inde keel prickende. Het hout des stams
is seer waerigh, grof draedigh en doos mae
kanden toepende moeijelijck om te happen
en de bijen beder vinden en dierhalven toe
geen, Guijnboom gebruijckelijck. De oude
boomen hebben schiere geen doornen meer
behalven aen de rijskens. de noothen Sijn
dick en hart meer dan 6 maes dan inde diepte
toepende met te min vasthoudende. De
doors heen kruijpende wortelen brengen som
tijts schuijten voort, die men met een stuck
vande wortel afkappen en verplanten kan.
Sinaghts Guijnea hare bladeren met haer
stelen noch meer aghternaerts, en Sijn
schiere all' nae den stam gekeerde. de jonge
bladeren Sijn light groen hebbende een ge
mengde smaeck van radijs en mangas: de
rijpe vruchten Sijn soo stercke van reuck,
datse een gheheel camer verpesten, daer

Sij

sÿ leggen. de vrúcht selfs smaert ooch een weinich
gom uÿt soo door haere rÿpheÿt, als ooch waa
meese gebraden werdt ——.

Naam: latÿn Bilacús. Bilac. naer het balei
sche bilak, Javaens madja en maja. maleÿs
tangkúlo, maccassers Bila en madja. Bim:
wila, desse soorte in dit Capittel beschreven hi
Bilac off madja. telloor dat is vÿfhoekige bila
In Bont: malab: part: 3. Fig: 37. heet sÿ uÿt mala
Coralam, Brath: Belou, portugees marmeleir
duÿts Sÿnappels. garc. ab. hort. arom: histor.
lib: 2: cap: 14: noemt se lÿdoriam é bengala
uÿt portugees marmelos de bengala ——.

Plaats: Sÿ wast op Java 6 oosterdeele dogh niet
veel, in meerder quantiteÿt op baleÿ, Bima en
Celebes, ontrent Cinatta. van hoorens is het
hier in amboina overgebracht, dogh schiet de
langhsaem op, soodat het tot noch toe nooÿt ge
bloeÿt noch vrúchten gegeven heeft, en gelÿ
uÿt Sÿne woorte Jonge sprúitjes, bewÿsende
doorgaens dat het een stúchaghtige boom is.

Gebruÿck: De Javaenen en baleers eeten de vrúg
saems met groote smaek. observatie vinden
daer geen groote aengenaemheÿt bÿ nae gelt de
laffe soetigheÿt en sterckten reuck, maer beter
doet men als meese onder de asse braet, dat de
schaele en de baeÿe Sÿne swaerigheÿt de degen uÿt
weert. de Inlanders confijten soetÿts de gehee
vrúchten met Sÿne bladeren verkopen die op den
merkt. Sÿ eeten van de vrúcht met een
ligh waghten in de binnenste hoornes te bÿten,
maer het vleesch soetjes afsúygen en laten
de haeÿen aen de hoornes hangen, want de
selve Sÿn soo bitter, als lansa hoornes. de In
woonders van Cinatta brengen deese vrúchten
aen den koninck van macassar voor een present.
het Jonge blat werdt gegeten als úlang úlang.
de bladeren met een weÿnigh rÿst en cardingh
gemeesen, smeert men op het lÿf om't meÿe
júcken te verdrÿven bÿ de ouwe den rootkruÿt
gemaeckt uÿt den dop van de schaele maecken
de maccassaren haere traekdoosen. uÿt Sÿne
verkave, van verige sieuwen verstaen ick, dat se
op Java uÿt de vrúchten van Bilac een
opium adúlterinium maecken, een Sÿbstan
tie ruÿck en swaerÿ, om't opwegen te quaelÿck te
onderscheÿden. Sÿ nemen de bladeren en
half rÿpe vrúchten van beÿde de Bilacs, sto
ten die tot een massa en persen den sap uÿt,
droogen Sÿ dan in een kuÿle voor den schoor
tot de behoorlÿcke Consistentie van amphion,
hier van verkopense den pikol op Java voor
150. a 200. rÿks: daer den pickol, om't op wegen
amphioen op Batavia 300. rds: kost ——.

men soude deese boom mogen houden voor
een mede soorte van Paliúrus in onderscheÿt
soo die gene, die in Egÿpten en ontrent

Cÿpres

Cÿpressen waerdy dragende roode waterachtige
en smakelÿcke vruchten.

Iacob: Bont: in sÿn hist: Indic: plant: lib: 4
cap: 8: beschrÿft dese vrucht onder den naem
van malum cydonium Indicum nae sÿne
maniere met een al te verre gehaelde gelÿck
nisse en sonder Inlantsche naem, behalve
dat hÿ segt dese vrucht in sÿn lÿf, dat is, om
trent het Jaer 1630. bÿ de hollanders op Bata
via onbekent sÿ maer dese sÿn genaemt ge
hÿ vergelÿckt niet qualÿck den reuck deser ap
pelen met de geele swarte beemen int arabi
sche keÿri genaemt.

Den sap off sÿne hout hÿ sÿen gebruÿcken de
gene de sprouw en ontsteckingh des monts,
maer de gebraedene vrucht tegens den roode
loop en het bort.

De eerste off groote soorte, aeso die merckelÿck
van de bovenstaende verschiet, het sich int volg
de capittel willen beschrÿven.

De derde soorte genaemt madja pissang
hout mede geen bÿsonder beschrÿvinghe, dewÿ
van hieren gebruÿckt, en wast op Java Beha
is, hebbende den naem gekregen vande lang
werpige gedaente als een pissangh.

Caput: 69.

Bilacus Taurinus, Bilac Carbau, Lemon goela, Slymappel.

De

De groote soorte van bilac wert in de oosterse
quartieren soo veel niet geslaght gehouden
en tot de kost soo veel niet gesocht als de voor
gaende. Sÿ is niet hoogh van stam maer digt
van tacken en rÿsbenen, die sich als wederom
verderen in dunne steelen die veel vruchten
3. bladeren gelÿck de bilac, maer van't midden
ste veel langer is dande der voorschÿde, de
noten 4. dunne en lancksÿ 2. duym, maer de
twee agterste sÿn maer twee en drÿ duym
men lancx en de kanten soo sÿn gesaeght, dat
men se qualÿck bekennen kan, dun, slap met
weÿnige boghtige ribben van onderen. De af
gevalle steelen laten soo veel stompe rÿs
kens als het doornen waeren, want hÿ heeft
anders niets dan enige korte doornen aen
de dicke tacken, het bladt sÿne is mÿ niet wel
onbekent. De vruchten sÿn niet veel en sonder
schaft en bÿltigh, inde groote van hemon
papendae, sommige grooter, sommige kleyner
dan als soete lemoentjes, voeren met een
knÿltje, hangen ruchtbaer aen een dicke kort
steltje, van buÿten geel groen, onder een
dunne dogh houtachtige schaele vint men
niets dan een dicke sÿnaghtigh been off
mergh, inde nÿpheÿt gevlaghtigh en van
smaeke soo sout als sÿnsuer. dogh niet seer
aengenaem tot eten wegens sÿne soursÿg
heÿt, Indermidden vint men twee a drÿ
kernels

korrels verstrooijt van malkander, wolagh-
tigh off haeyrigh gelijck de Saeden van Ca-
toen —.

Naam: latijn Bilacus Taurinus nat
maleijtse Bilac off madja Carbou, dat
koe off buffels bilac, hoewel, als geseght, de
wilde bilac van dese oosterse gewesten een
weijnigh verschilt vande Javaense bilac
Carbau. hier in amboina noemense Som-
mige lemoen goela, willende quanswijs
een Soorte van lemoenen daer van maer
onse natie noemense Slijmappels. —

Plaats: In de ambonsche Eylanden is hij
meest onbekent behalven eenige weijnig
op manipa. In de Xulase Eylanden en de
oostcust van Celebes vint mense in mee-
der quantiteijt —.

Gebruijck: dogh de Inlanders willen de
vrught niet eeten, gebruijckende Sleghs
Soete en kleverige Schorse des Stams onde
de papjes, die men bereijt om de visse te
vergeven. op Java Sijnse beter bekent en
werden aldaer gegeten. op Ceylon Sijnse
oock eetbaer, alwaerse onse natie mede
Slijmappels noemt —.

Het tweede Boeck.

Caput: 1.

Caryophyllum. Nagelen

Hier nevens komen twee nieuwe figuijren tot
tot dit Capittel behorende in de eene werden alle
de deelen van de nagelboom Sijne vrughten
wat duijdelijck afgebeelt en in de andere de
Croontjes van een rijcke middel en Schrale
mousson, Item tweederley gedaente van den
worm dewelcke in sommige Jaeren den nagel-
boom doorknaegt en uijtgaen doet —.
In dit eerste Capittel voeght aghter aen het
volgende —.

Clariss: Salmasius in Sijne homonijmis —
aghter Solinus gestelt Cap: 95. heeft aenge-
merckt dat Avicenna den eersten geweest
Sij die geseght heeft dat de nagelen bij de volke-
ren Sinæ dat is, Sineesen groeijen, twelck men
aldus verstaen moet. De Sineese Cooplujden
hebben in oude tijden de moluccos gefrequen-
teert en van daer de nagelen naer haer landt
gevoert dewelcke doen in de moluccos nogh in
geen estime waeren, deselve hebbense dan we-
derom off aen de vreemde verkoght off deselve
toegevoert en wijs gemaekt dat het vrughte
waeren in haer landt groeijende. Ick doe daer
bij dat misschien de Sineesen doenmaels aen
dese vrughten den naem van Teng-hio —

gegeven

gegeven hebben waarvan de maleÿers en
molúccanen haar tsjenke gemaakt hebben
want de regte Inlantsche naam, Sijn Boa
lawan, boengoe lawan, en búgú lawan. dat
is een spriught off bloem die naar een spÿcker
gelÿckt. Cl: Salmasiús Exercitat: dat
met beter reden de Speceryj nagelen bhoo
de anthophÿlla de moluccen dewÿse gebÿnd
worden als nogh in't bloÿen staen, en de
naar nagelen Caryophÿlla dewÿse ind
dat naar een, nootkruygelÿcken en van b
nen een kroone als een oÿfsteen hebben doo
metter tÿt Sijnder benaminge verwisselt
waarmede ick mÿ conformeere. nogh Sústi
weert hÿ dat Caryophÿleum plinÿ een en
het selfste Sÿ met ons nagelen, dogh dat
Plinius de Cabeljauwen voor de regte spruigh
heeft aengesien, derwelcke inder daet een p
per kroone gelÿcken onder nagelen voor de
steelen gelÿck hÿ op een ander plaets de roo
Coralen die men aen de Inwoners nÿght
voor de spruighten aen den Coraal boom aengr
ken heeft en daer en boven Sijn Caryophÿllú
een gedeelte krúch toeschrÿft. dus Sonder de
nagelen als langh voor Paúlús Ægineta de
weesters waren bekent Sijn geweest, t'welck
Sijn Swanigheÿt heeft, derwÿle men hÿ geen
ander autheur mentie daer van vint.

Capút: 3

Capút: 3,
Caryophÿllum Regium, Tsjenke Papoúwa

Tegenwoordigh komt een nieuwe Figúur tot
dit Capittel behorende waerin vertoont
worden niet alleen de onde Coninge nage-
len derselver men voor het Jaer 1651. in
Ternaten gesien, maer ook soodanige dewel-
ke men verscheÿde Jaren herwaerts in amb-
ina gehad heeft. sÿnde lÿcke ook die nae
Coninge nagelen met de originele Terna-
tsche accorderende in een volkomen tack a°
1692: doch eerst maels hier in amboina
voort gekomen.
voorgh agh te wt dit derde Capittel het volgende:
nae dat de natúur Sedert Jaer 1651: geen boom
voort gebracht heeft met de originele Coninc
nagelen soo is openbaerlÿck a° 1692: een enige
boom op de kúst van Hitoe in het district van
Kaÿtetto voor den dagh gekomen dragende
die nae Coninc nagelen nÿt en ontrent de spit-
sen bestaende die in wien nÿgen staen en
Jaer nÿe nipt 5. a 6. spitsen, derwelcke met
de opregte oude Ternataense Coninc nae-
gelen overeenkomen, waer van in de figúur
een tackje vertoont word. de selfste boom
heeft a° 1694: noch nader om de selfste spruigh
ten gegeven doch de croontjes waren ver-
magerder dan die van't voorm: Jaer

naemaels

wanneer amboina de grootste naegel mousse
gehat heeft waer van men nooyt gehoort
heeft, te weten omtrent 3700. Baharan,
Ider bahaar van 550. ℔ hollants. De voorn
rare Coninx naegelen worden dan sorghvul
digh bewaert als een selsaem konst stuck v
de natuer, dewijl men niet versekert is dat
dien eenigen boom veele Jaeren staen off int
leven blijven sal —.

Capit: 8,

Nux myristica mas

voeght aghter aen het volgende:
In Hort: malab: part: 4. fig: 5. wert beschreven
een boom int malabaers Panam palka, in
duijts wilde manneken nooten genaemt, d
naesten bij met de onse accorderende, behal
ven dat de bladeren aende ambonse veel
grooter sijn, oock is in de vrught een kleen
verschil en aende malabaerse is gantsch g
speceryaghtigheijt off gebruijck, het welck
men den onderscheijt der landen toeschrij
ven moet —.

Capit: 11.

Agallochum. Calambac

Dit Capittel kan soo staen blijven behalven
om

omtrent de 29. regel nae de woorden: off hij
mede melck gevende sij off niet: voeght daer
tusschen de woorden*: dogh ick twijffele daer
aen off dit niet veel meer van den boom
moet verstaen werden waer van het gemeene
garo komt, vermits den boom van het opreghte
Calambac te verre lantwaert in en bij seer
wilde natien gevonden wert —.
Item daer van den prijs van Calambac gespro-
ken wert nae de woorden: In Japan gebragt
hondert teijl: bij te voegen het volgende*: dogh
de onse moeten het aldaer duerder en tegens
de swaerde van gout betaelen —.
nogh 5. regels daerboven voor de woorden den
Tsjampaar send hem geensints de grootste
stucken set volgende**: andere sustineren dat
den Tsjampaer hem eghter geensints de grootste
stucken sent —.

Capit: 12:

Agallochum secundarium. garo. agelhout:

Dit Capittel magh soo staen blijven hoewel veel
dingen daerin nogh naerder moeten onder-
soght werden. men kan het dan behouden
vant begin aff en vervolgens de volle beschrij-
vingh van de twee soorten het Coinamse en
maleijtse maer al wat staet van de balisse
houten madja gahu en meningan tot het
eijnde vant capittel staet alle gaer over, —
alleenlijk

allerrelijcke beschrijvinge het volgende —.

A Sommige Sinesen noemen het beste garo de
naest de Calambac hout Silchion, en het
lichte garo boven genaemt Itthion, Pasoc.
soc is bij hun hierdergeseght hard, ende het
aelijt harder is dan kilam. desse laetste soort
wort gebruijckt onder het verw het beste daer
van te maecken diese voor hare afgoden
setten en hio soa noemen. Sij schrapen het
tot een fijn poeijer, daeronder doende poeijer
van witte sandel en eenige andere reuck
werckers van het verw prijs met lijmachtigheijt
uijt de schorse des boums salampoeë druijven
perse, waer van sij een massa maecken
daeruijt het verw en dinne swarte koeckjes
Sommeren in de dichte van een stroohoed
die sij aen't bovenste vijnd aenstecken en
laeten het sijn goden setten dese dagh en
nacht roocken —.

Soo vint men ooch in het boeck vande Sina-
se gesantschap door Joan Nichof beschreven
dat het soo genoemde aerts hout in Sonne
ge Sinese provintien van Sina in onderhorige
van quantung wasse, dogh dewijle hij pag: 8
seght dat het pinper verwigh met sijne
vande Spanjaerden lacca genaemt en door
gantsch Sina tot het seste verwen gebruijckt
worde, soo twijffelt ick off hij het op regte
aerts hout gehouwt en niet veel meer dan

door

door verstaen hebbe het eijgentlijcke Caju
lacca't welck wij lib.r 7. beschrijven Silter.
Door voorschrijven en hiepe vanden Eer-
waerdigen Heer Theodorus Zas dienaer
des goddelijcken woorts tot Batavia heb ick
a.o 1690. van malacca bekomen eenige
stuckjes met hout, bladeren, en noetkens
aen haer hieden schrijven sant't malacse
agelhout. waervan ick de navolgende
figuren heb laten maecken en waeren al-
dus: de tackjes waeren in regte dinne en
heen fijne rijsheens verdeelt, daer aen de
bladeren enckelt en wat ijdel gestaen had,
den, doch waeren allegaer afgevallen. de
bladeren gramen naest overeen met die
van Taringa microphijllos, te weeten
aen een gemeene Satsoen met een langh-
achtige spits en korte voetjes, de meeste
3. sommige 4. duijmen lanck van $\frac{1}{2}$. en 2.
duijmen breet, glat en dun. Een sijden
koper draed doet kibbetjes die sigh naer
boonen krommen en dicht langhs de kant
loopt een soompje daer in sij vindigen. de
gedroogde bladeren sijn regts bruijnigh
gehandvet schemeren langhs desse kibbetjes
gelijck pissangh bladeren soo dat een gra-
lijcke vergelijckinge bladt de vinders maeckt hier
bij waer gevoeght een stuck van een regh-
ten tack twee vingers dick van een light-

en

en root hout gelijck alhier het droogh dotaam
hout van binnen wit en poreus, bekleedt
met een graeuw effene en dunne schorsse,
daer bij waeren de schorssen van een weghe
stam niet dick maer seer taey en quaelijck
overmaets te breecken, latende sigh in tauije
haeijsel gelt trecken, waerinne oock met de voor
gaenga overeenkomen graeuwachtigh met
swarte spickels. de wonteren waeren dun en
lanck, verdeelt in verre dunne saeylingen
gaet hout wierde geschreven dat het seer ligt
en broos was, gevonden te verplanten, daer
was niet bij gevoeght op de schorsse des stams
melckachtigh was gelijck aende voorgaenga noch
off hij vruchten droegh en waer meede wegh
stickjes gaet agelhout sint. de smaeck in de
schorsse des stams was laf maer inde wortel
bitter. voorts allegaer noch op de hoolen noch
inde mont met eenigen speeresjachtigen
reuck off smaeck —.

Daernaer a°: 1693. door voorschrift vanden Eer
Heer Nicolaes Schaghen onsen tegenwoor
digen Heer gouverneur, heb ick noghmaels
tacken van het malacse agelhout bekomen
te weeten, alleenelijck de tacken met bloe
sems welcke met de voorgaende meest over een
quamen, behalven dat sij wat breeder en dicker
waeren en naer mijn oordeel best overeen
quamen met de gene welcke ick eenige

Jaeren te vooren van bantam bekomen hebbe,
de sijnde genomen van twee groote voorgaenga
boomen derselver doormaets stonden voors
coninge paleijs en waerde van mij de sinneser
verscheenden dattet Calambac in schijnde,
inspuijtende den goeden reuck den welcken
men dantijts daer omtrent besperende, doch
den Coninck wilde sij niet laten ontkappen,
hoewel heren de sinneser gelt daer voor gebo
den hadden. bij de laetst genoemde tacken
van malacca waeren eenige vruchten ge
voeght doch niet aende tacken vast, dese twee
waeren vinde groote van een kleene prijsjen
pooren komt en aghter wat langspitse peere
sormigh, en allegaer in twee deelen van
malkanders gevallen. van buijten hadden se
een dicke houtachtige schaele, seer bitter van
smaeck, ligt en poos, binnen sagh men in
eder deel twee langhwerpige hollighe den en
daer in de zaetkorrels, kleender dan bakelaer
in sommige twee in sommige drie, van buijten
wat saght als wolachtigh, aghter en voren
met een spitsge, onder de wolachtigheijt wa
rende swart, doch van binnen meest uijt
gedroogt. waer uijt ick bemercke dat se van
alle voorgaenga vruchten seer verschillen —.

Capüt: 16.

Sandalum, Sandelhoutt. —

Tot

Tot verklaringe van het navst voorgaende
Sae ick hier bij voegen het gene de E: Heer
admirael Cornelis Speelman in sijne laat
beschrijvinge van Celebes hier nedergestelt
heeft hij verder aengh volght: Daer en boven van
hier schoon swaer sandelhout in dat landsch
te weten hijpey. het kleine is wrickeloos
het swaer onder rijsen soo kraghtigh aeng hi
timonense, 't isser niet van daen gebracht tot
nogh toe, maer 't isser, dat staet vast. De Inwo
ners hebben 't gedistilleert tot backeren nijt soude
dat het haer in Javarin vanden koningh tot
beswaernisse soude strecken. daerom aeng n
ridandse Coningen wat verderven gaerne
lighter en wrickeloos godt, sulcx sij verder daer
van ongemoeyt bleven. 't is eghter wel gebeu
dat sse nu ridan aen particulieren wel waer
verkoght hebben dat goet, dewijle 't tot beijde
dat se niet ongemeen sijn daerin te handelen
't gaet nader bevestight werd door de beschrij
ving vanden Chinesen doctor Entje sabba
schoonvader van Entje soleang, beijde wel
dewijle 't quantiteyt vanden coningh van
Ternaten dewelcken over gedaen Celebes
inden huijse des comijs van macassar ver
ge Javaren gelesen geliceentieert is geweest
ren voijage derwaerts te doen, wanneer hij
verige baren van ginder mede braght en
hiew op macassar legen 60. mael de baren

verkoght.

verkoght. 't Sae wooch aen quantiteijt off be-
ter soorte niet mancquieren aeng hij doen
kweegh, aeng de lieden gaen meten dat het
tot voordeel en geen beswaernis kan dienen,
maer dit volck is quaetaertigh, moeydadigh
en meest huijseren —.

Capitt: 22.

Cortex Caryophyllodes. Cúlit Lawan

In de beschrijvinge vande vruchten vande
witte en roode soorte naer de woorden en bers,
ten niet open volght daerbij het volgende.
Immers soo verre niet aengaende de witte soorte,
want de vruchten en bladeren van beijden
hebben bijkans geen onderscheijt ook worden
de vruchten soortijts soo groot dat die 3. en 4.
heontjes vertonen aeng een trosse druijven de
gedaente van colorin bottergeve, droogh en
sinewigh eindaer onder een droogh substantie
aeng een spongie. Speceijachtigh van reuck.
't uijt grootste vande heontjes uijt meer de
Caetkorrels. —
Het volgende steet achter aen't Capittel.
a°: 1691: Sijn mij van Batsjam toegesonden eenige
dunne schorsen van Cúlit lawan aldaer groeijen,
de, aen colorin en substantie niet verre vande
amboinsche verschillende maer merckelijcke
inde smaeck derselve druijdelijck sout en
aenjaghtigh was, gelijck uijt opweght salsafras,

bijsonderlijcke

bijsonderlijcke de dinne schorse dewelcke men
voor een bijsonder soorte soude aengesien
hebben, dogh volgens aenschrijven waren
van verscheijden boomen, anders den gewoonelij
hun wijcke van Ceilt lawaan was in mode
dogh slap in de bladeren worden niet bij ge
sonden. Het gedestilleerde olije hadde ook
verre naedren aromatiquen geur, niet dan
gerne dat van de amboise schorse gemaeckt
wert. op de bergen van Java, valt ook een
Ceilt lawaan, dogh die is dun van schorse en
slijmerigh, wert dierhalven niet gebruijckt na
de beste kruit van borneo onder den naem
sindocke dogh merckelijcke van onse Ceilt laa
verschillende, want sij is drooger en wat bitt
van smaeke.

Capitt: 27:

Mijrtus Amboinica. Murong.

voorgh agkter aen't Capittel.
Uijt geberghte van alangh kruijt meer dese
boomen gevonden, soo dick als een man, dogh
meer bevont dat sij uijt verscheijde stammen
t saemen gegroeijt waren, die men naeder
moijte van malkanderen konde scheijden, en
yder stuck was met een dunne schorse bek
soo kant van kruijt dat de bijsen daer van in
stucken springen en met groote moijte kon
doorgebracht worden.

Capitt 28

Capitt: 30.

Cassia fistula, Trommelstocken

voorgh agkter aen't Capittel.
op Java kruijt men drijderley soorten van de
Cassia alle met krieuwelse bladeren dan de
onse waren van sommige met grooter bijn
dan die van Blimbingh boom en meerder
onderscheijden in de colorije der bloemen. De
eerste draeght witte bloemen en de swarte
buijsen paerts van binnen wit, bijde mis-
schien overeenkomende met de volgende
wilde Cassia fistula. De derde draeght gele
bloemen en de rijperlijcke medecijnaere
koijne uijt Java als tangúli gihteng, ge-
naemt het decoctum van de bladeren off een
moet daer van gemaeckt gebruijcken de
Javaenen tot sagkte purgatien, maer met
het mergh van de pijpen wert het opium
verpaest, waer toe het beter dient dan de
vruchten van de voorstaende Cilac.

Capitt: 40.

Limonellus Aurarius.

voorgh agkter aen het Capittel het volgende:
onder alle soorten van limoenen hebben
dese tacken de meeste doornen sijn kort
dick en stijf. de twee delen van de bladeren
vallen light af en van malkanderen,

Beijsonder

blijvende de aghterste helft aenden steel staen dat men't voor een ander booms bladt soude aensien: De gewrevene bladeren riecken en smaeken oock minst nae lemoenen.

Capút: 41.

Aúrantiúm acidúm, Lemon itam.

voeght aghter aen het Capittel het volgende men heeft in amboina een groote soorte hier van wiens vrughten soo groot sijn als een kints kop, van buijten mede gegranuleert binnen met weijnige zaeden, en het vleesch is wat laffer van smaek dan aen't gemeen.

Capút: 45.

Vidara Littorea.

voeght aghter aen't Cappittel.

Daer is nogh een superstitieus konstje bij de Inlander voor een secreet gehouden om de swangis off Jovenaers te leeren kennen. Sij neemen de wortel vande beste off doornaghtige soorte, wrijvense met water en een weijnigh kalck, geven sulcx de suspecte persoonen te drincken off in pinangh te eeten Indiense haer qualijck daer van gevoelen soo werdense voor swangis gehouden, daer entegen deselfste wortel in water gewreven is

is een tegenbaet wanneer Imant sustineert betovert te sijn.

Capút: 47.

Radix deipara, Rais matre de deos.

voeght aghter aen:

dit is mede op Java een gemeene struijck, dogh van geen gebruijck nogh aen wortel nogh in vrughten en hiet aldaer waren: Ick heb oock aengemerckt dat de bloem aen het opreghte van malacca en aende andere wilde overeen komt, te weten een wijten kelck van een groot en 3. kleene bladjes gemaekt, waer van het grootste overhaught als een leeuwe mont, hoogh geel van coleur met 3. aghterwaerts gebogene veseltjes van binnen. De bladeren verschellen oock in groote en gedaente niet veel van't wilde, te weten sommige hoeckigh, sommige niet, dogh die van't malacse sijn van onderen wat saghter als wolaghtigh, en die van't wilde sijn ruijger en meer g'adert. aen't malacse komt 't bloeijsel veel aen een tros niet te gelijck, maer naer malkander opengaende, en alles wert tot vrughten, soo, datter soo veele bijmalkander hangen als een tros druijven. het wilde groeijt veel rontom batavia aldaer massaan de mato dat is

vidara

vidara útan genaemt en sijn gebruijck is onbekent, want de vrughten eet men niet als sijnde te leelijck van smaek, hoe wel andere sijne wortelen voor medecijnal houden —.

Capút: 50.

Anisúm molúccúm. Camelan. —

voeght aghter aen't Capittel het volgende op Java omtrent Batavia groeijt een boom de groote van een lemoen boom, aldaer genaemt Boa Balangan, in't Javaens Cabestan bij de portugeesen Folho d'anis. de bladeren in gedaente reuck en smaek komen met het boven staende overeen, dogh de bladjes smaecken stercker naer anijs sijn scherp in de mondt haere steeltjens sijn gegeut, hebbende ter wedersijde een scherpe kant als vleugeltje de vrught verschilt veel van't voorgaende want sij is in de groote van een bilac telloor aghter breet, en vooren met een smalle hal gelijck een potje, waervanse in't maleijts naem heeft. De buijtenste schael is houtagtigh gelijck aen bilac, groen met fijne wit spickeltjes en rieckt mede nae anijs. het binnenste vleesch is soet en aengenaemer tot eeten dan de bilac, waer van hier neven een bijsondere figuur te sien is. Dit boomtje

neem

neem ick voor uijt voerlijcker te beschrijven in auctario wanneer het hier sal bloeijen en vrughten dragen. Een boomtje in bladeren met het voorgaende overeenkomende siet in Hort: malabaer part: 4. fig: 14. onder den malabaersen naem Tsjeria-katoe-naregam, portugees Limoins da folha crúsado. duijts Claverappels.

Capút: 51.

Saponaria. Seepkorrels.

voeght aghter aen't Capittel:

Diergelijcken seepboom siet beschreven in Hort: malab: part: 4. fig: 19. onder den naem van Poerinsji. portugees Sabaon dos Canarins. duijts Zeepnoten. dewelcke men oock in bengalen vindt —.

Het Derde Boeck

Capút: 5.

Dammara nigra; Dammar itam

voeght aghter aen't Cappittel het volgende:
uyt dese resina kan men door chineesche
konst en water krijgen aqua præservans
genaemt, klaer dogh geelaghtigh, waermede
men bestrijcken kan veelderley gedierten
van vogeltjes, crabbetjes en vissjes en daer
nae laten droogen dewelcke men langh be-
waeren wil. nogh heeft men uyt denselfsten
dammar een dunnen balsam van Coleur als
Balsamus Sulphuris welck een goeden
wont balsam is, en wert gebruyckt op deself-
ste manier en tegens deselfste gebreken
als Spiritus Terebinthinæ. —

Capút: 10.

Dammara alba, Dammar Poeti

voeght aghter aen't Cappittel:
a°. 1691: is mij uyt Ternaten de witte Coninck
dammar aldaer Salo Colano genaemt toege-
sonden, soo de stuckjes van't hers als Jonge
dogh drooge boompjes, aen welcke genoegh-
saem bleeck, dat het eenderley slagh van
boomen en hers is met de ambonsche witte

dammar

dammaw, dogh wat Sooklaer en Sÿnper, waar
vruchten waren hulder doorschÿnent
wit als Cristal, vruchten sÿne uitrocken naer
hoornwerwighe alle gantsch brÿselÿgh onder
de tanden en in een massa te bringen gelÿck
mander gekneuden mastix doen kaw,
wiens reuck sÿ seer nae gliaden. De bladeren
waren als aende onse amboinsche Dammaw
dogh wat langer dunder en slapper, gelaghtigh
opgedroogt 5 à 6. duÿmen lanck, twÿe en breet,
daer de amboinsche ooch gedroogt groen blÿven
anders staenden sÿ op dese selfste maniet aende
tegen in ordre geschickt tegens malkanderen
op Batavia soo ick verstae wort deze Resina
dammar kesi genaemt.

Caput: 14:

Fructus músculiformis, Boa Asüsseng.

Het geheele Cappittel moet gecorrigeert worden
en staen aldus: —

met deze vruchten sÿn de voorschen van wat boom
dat sÿ komen, hebbe ick wel 30. Jaren lang gedragen
en tot nogh toe geen volkomene kennisse ge-
kregen, want ick hebbe langh voor en berghop
boomen aende voorgaende pangi gehoorden,
dewÿle my de Inlanders noÿt bladeren van
hare vruchten daer van konden toonen
vindende alderlÿcke schoongemaekte en

doorst water gerolde vruchten op Ceram Sÿnt
Cust bÿ den nÿt ganck aende reviere. vÿnde-
lÿcke a°. 1693. bÿ de groote visite der Comen
Comen sÿn my bladeren en sockome vruchten
van Ceram Cust gebracht, waer aen ick
gemerckt hebbe dat het geen gemeen schap
heeft met pangi, maer wel met een berghop
boom die aende volgende arbor lactaria
off manga brava, want aen een tackxken
daer van mede gebracht bevont ick dat de
bladeren staen op gelÿcke maniet en ruiken
kondom de tacken, waer van 3. en 4. bÿ een
uitspronck t'saemen staen, gelÿck de nÿt-
haw midden uit het bloeÿende trosje. dogh de
bladeren sÿn kleender dan die van manga
brava, achter smae en poren breet off kort
achtigh gelÿck die van Cajú pútti, 6. en 8.
duÿmen lanck 3. vingers breet en haer
ribbekens loper dwers. Het bloeÿende hout
aen een ruiken hout trosje gelÿckende nae
dat van manga brava dogh veel kleender.
aen dese trosje hout maer een à twee vruch-
ten tot perfectie en gelÿcken nae die van
de wilde Catappan te weten 3. duÿmen langh
en 2 duÿmen breet, nÿt den konden wat plat
te weder sÿde ronde leghte een blacke grÿt
bruÿnen graf graen en met een kantachtigh
vleesch de binnenste mossel vruchten verbor-
gende. welck vleesch soe melkich, gelÿck ooch

aers

alle de bladeren en stercken sijn, dogh aende
oijde drooght het op tot een taeije substantie
de welcke vast kaeght aende uijtsteckende
kanten vande vrught. De droge vrught ge-
lijck mense gemeenlijck vint heeft aende
voorste kant aen geseght een vijde scheure
rondom, waer op eghter geen deyle gesetten
heeft en aende rugge en van onderen konter-
tot aende voorste helft haeghtse een mael
kander, waerdoor sij de gedaente van een
gaperende mossel verkreghen. Buijten isse
ruijgh met uijtsteckende punten en linie
aen met graeverese beset, waerinne met
pangi overeenkomt sijnde alle de hoeckjes
en kuijeltjes met een drooge taeije substan-
tie aen met koncke uijt gevuijet en buijten om
bekleet met een dun vellecken. Binnen sijn
mer twee dickaghtige en gedroogde blaetjes
aen lippen, die beneden op't dickste sijn en
van veele gedroogde draedtjes in malkander
verwaert bestaen. aen meerder konchaghtige
substantie uijtpeirent off door het rollen
in't water versleten weert soo kruijght de
vrught een naeu gedaente aen als ofse door
konst met verkeerde figuurtjes gegraveert
waer, dogh sommige kanten van dit graveer-
sel sijn meerder en verslaghtigh. Soo heeft
men oock verscheijde gedaente van dese
vrught

vrught het welck misschien soo veele soort-
ten sijn, want de gemeenste sijn lancke
voorpigh aen een ordinaris mossel, sommi-
ge sijn korter en ronder, dogh het graveer-
sel is uijtsteckender en meer gekruijet —.
Sommige sijn soo breedt aen een vuijst. De
Colorie van de schale is swaertachtigh met
wat graeuw gelijck die van pangi. ——

Naem: latijn Fructus musculiformis. maeyse
Boa asusseng belg: mossel vrught. die van oma
noemense aij-hua-ette, off aij-hua-mette, dat is
swarte vrught, die van Camarien noemen
het bergh Wabo off landt Ohupaë dat is bergh
manga brava ——.

Plaats: De vrughten sint meer veel op de stran-
den van Camarien en op de Cuijst sijde van
oma ontrent de uijtganck van groote wsiwer,
dogh de boomen sijn bij de Inlanders meest
onbekent, gelooverde dese diep uijt gebergh-te
staen, maer bij de boom: Conne Conne-toght is
bevonden dat de boomen soo veel verre van
strant niet en staen ——.

gebruijcke: De Inlanders weten ons van sijn
gebruijcke niets te seggen, behalven dat die
van oma voorgeven dat se dese vrughten soe-
ken om het binnenste mergh daer uijt te
kruijgen en op crabben der vorken en verroi-
der de beesten der beemen te leggen om die te
vangen, anders sijn de droge en schoongewaschte

vrughten

vrüchten waert dat mense onder rakitvijsen
bewaert —.
müns oordeels heeft desen boom eenige maegh
schap met een ander, dewelcke ick ooch eerst
int Jaer 1693: hebbe connen vinden op de
booms togt ontdeckt is, genaemt *Lactaria*
salubris off *upas lacki lacki*, sijnde mede
een maeghschap van manga bravo, den welc
ken Siet in't volgende 42. capittel —.

Capit: 19:

Cananga, Bonga Cananga

volgt agter aen't Capittel —.

De vrüchten van Cananga waerdese beschreven
sijn aldus: Indemaent decemb^r: Siet menso
met Trosjens bij malkander voortkomen aen
de selfste trosjens daer de bloemen hangen
inde groote van half wasbere cherkens, doch
sonder kelckjes en eenigh sints met küntjes
doncker-bruijn en roerch van schael, daerin
sint meer 9. platte en wat kimpelige koorne
lichte bruijn, glimmende, en eenigh sints naer
weerghüntse gelijckende, desse leggen in een
heerachtigh vleesch, twelck soet en lieffelijcke
van reuck is. —

Capüt: 20.

Cananga Sylvestris. —

Dit

Dit Capittel moet verschreven en aldus ge
stelt worden —.
onder de naem van wilde Cananga Sijn
mij drederley boomen voorgekomen, derwel
ke ick alle drie in dit Capittel beschrijven sal,
dewijle de dagh van heeren nogh bruijcke Sijn —.
1. *Cananga Sylvestris prima sive trifolia*
heeft een gemeenighde Jaeren van Tsjampac
ca en Cananga, want den boom gelijckt best
naer een Tsjampacca boom met een middel
baer stam, daer aen weijnigh en korte tacken
staen, voordt, en met een effene schorse be
heert, een weijnige neghte tacken een
deel, aen't eijnde derselver staen groote bla
deren op seer korte voetjens sonder ordre,
die van Canang eenigh sints gelijcken, dogh —
smaelder, 9. dunnen lanck, schaers 3. breet, —
aen de boven Sijde steeckt niet met een luijs
beeven dat een wat küngh en koorachtigh schij
nen, aen de onderste Sijde puijlt de middel
Zenuwe eene luijt met een scherpe rügge, —
maer de Sijde ribben Sijn weijnigh en subtiel,
oock is het blaet aldaer daghten en als wolaghtigh
in't aentasten. Tüsschen en aghter de blade
komt de bloem voort uyt een cort op een langhagh
tigh steeltje inde groote van een tsjampacca
bloem, gemaeckt van 3. breede en dogh tige
bladeren van colerik groen, op een 3. spitsigh
voetje küsterende als de Cananga bloem, inde
midden met een verheven 3. Sijdige knop —

naer

waerenijt de vruchten wert. Desse drij bladeren
sijn wat gestarpt en verighsints wolrieckende, anders Soudermeese voor Jonge bladeren
vanden boom aensien, den voorn: drij Lijdige
en spitse knop sigh in 3. harde schillen open-
de, vertoont verse korte draetjes, omgevonden
een anderspitse knoppe, het welck't regtste by-
ginsel vande vruchten is. Verre agh ter de blade-
ren komen desse vruchten tot perfectie 3. en 4
en 9. nijt verre boom bij malcanderen op een
steve aerde tachen, dewelke sijn inde groote
van prijmen langhwerpigh-rondt, met een
korte stompe spits boven op, en rande Lijne
langhs hueken met een naet, van buijten wa-
tenigh en korrelligh. De buijtenste schaele is ha-
rde dan kruijdachtigh en eghter niet hout
achtigh. Binnen vintmen 3. blacke korrels
met een slijmerigh vleesch omgeven, dewel-
ke liggende per een stucke vergh is met schrijft wel-
kens van malcanderen geschreijden, die
aen de buijtenste schaele vast sijn. Ijder korrel
is omgeven met een harde en Castanje brui-
ne schaele, aen de kanten simpeligh, en ligh-
ten buijten. onder desse schaele vintmen een
blacke heest van substantie en colerinc als
onder pinangh, perighsints wolrieckende en
speceryachtigh. De schorse des stams is ligh-
graeuw gelijck aen den tsjampacca boom, wa-
delijck dick, en als men daerin kapt, loopt er

een

een slijmerige sap uijt, dewelcke tot een
witachtighe gom stoemt, en mede wolrieckende
de is als de heest. Het hout des stams is ligh-
en weeck, ook van weinigen reuck. De tacken
sijn hout en breecken kort af.

Maden: latijn: Cananga sijlvestris trifolia,
mal: Cananga oetan, bij de amboneesen heeft
sij verscheijde naemen, want uijt gemeen
noemt men sijn Coeban abbal dat is wilde
bloem. Jn't bijsonder heet desse eerste soorte
matta aijne dat is Oculus horti, oogh off
cieraet des thuijns, nijt wat reden weet
ick niet, andere willen het houden voor een
Lejstir Poeti, dat is, witte lauraster, waer van
het noghtans te vele verschiet. De van Caijboo
bo noemen het matta aijn off aij-hoa-maroea,
en uijt maleijts Boa djoedjaroe, dat is nijsgerig
vruchten om sijn volgende gebruijcke.

Plaats: men vint het hier en daer op amboina
dogh niet vele, gemeints uijt hoge bosch, maer
eenige in vreede thuijnen tot sieraet gepla-
ert en uijt lange gebeughte waer van het de boven
staende naemen heeft.

Gebruijck: van desen boom weet men nijnigh ge-
bruijck te maecken de heesten sijn de drie bo-
verstaende blacke korrels dewelcke de In-
landse vrouwtjens wrijven tot een wolrieckende
de saeve off boboki, waermede sij onder't wassen
't lijf bestrijcken en een goede grimt krijgen,

dogh

dogh meerkerst bevonden als meer dese vruchten alleen op het lijf stuijckt, dat se de kinst beseren. Het hout is light, wert veghter tot den huijsbouw gebruijckt te worden, meer nemt de dunne en regte stammen tot sparren van dacken en bouwwercke van huijsen, die dogh niet langh duren connen, ondat het niet alleen light opdrooght maer ooch haest bederft —.

2. Cananga Sijlvestris Secúnda sive angústifólia, is aen wasdom en fatsoen de tamme naest komende, want de bladeren sijn mede van ongelijcke groote van 3 tot negen duijmen lanck, twee en een half en 3. d.e: breet de bloemen komen agter de bladeren voort met bosjens bijmalkanderen soo wel aen de rijskruis als aen de tackruis, gemaeckt van 6. bladeren, wel korter dan de tamme, te weten niet boven een halven pinger langh en staen staet op een dick hoeckigh plat voetje en 't selve op een lange steel. Sij staen rondom een kruijpeltje gemaeckt van stompe stijfjes en in de midden van 't selve sit noch een kort ligh knoppje als een stuckje van een sinaboa. nae 't afvallen van de bloem wert een lange steel dicker en houtachtiger, als pooen: dicke midderste knoppje verdeelt sich in 13. en 14. andere knoppjes waervijt soo wel vruchten worden, waervan meerendeel

in

in Europa aen de roode kersen sit waervan sontijts vier en twee bij malkanderen sitten op een steel, soo vruchgt is in de groote pan een lange haesnoot onder een weeke schael verborgen, wel dunne platte saden als schijven en stucken van een.

3. Cananga Sijlvestris tertia sive latifólia heeft bladeren met die van tsjampacca naerder overeen komende, te weten van onderen wolachtigh dogh wel grooter en pooren zonder, 8. duijmen lanck, 4. breet. De bloemen hangen in trosjens bij malkanderen niet aen de rijskruis maer aen de tackruis gemaeckt van 6. bladjes wat korter dan de voorige, waer van de drie buijtenste in een Trianger staen en de 3. binnenste op een kruijseltje verborgen en knop gelijck de voorige. Dit kruijseltje wort wel grooter waervijt 20. en 25. vruchten wassen op een, te dicke voetjes in malkanderen gedrongen dogh komen niet alle tot perfectie. Desen sijn in de groote pan een volkomen haesnoot, eerst wit, daernae root ten laetsten blinckent swart. onder den weeken slijmerige schael verborgen twee Castanje bruijne kernels met haer platte sijde tegens malkanderen liggende, kort en gerimpelt, sontijts 3. waer van de middelste gantsch peat is en niet soo steen van een als de voorige —.

Capitt: 22:

Capitt: 22:

Sampacca Sylvestris, Tsjampacca itta

Het begin van't Capittel Conrigeert aldus:
voor wilde Tsjampacca worden twee boomen
gehouden, de eerste is de gemeene witte, die
men in't wilt vint. De tweede is de Bergh
Tsjampacca in't volgende Capittel beschreven
1. Sampacca alba off Tsjampacca poeti. deselve
heeft een hooger en regliter Stam dan de
tamme p: volght den text —.

De tweede beschrijvinge beginnende. men
heeft nogh een tweede wilde soorte &c: staet
over want het gehoort in't volgende Capittel
den naem en plaets behoort gelijckelijnden onder
text. In den gebruijck staet meest over het
gene van't volckje verhaelt gesproken wert en
behoort maer het volgende, men heeft geen
sonderlingen gebruijck van deselve beoeffenen
daer merckwaerdigh van is: De Jonge Bladeren
met gekruijst, en in water gewerckt tot dat
het rootachtigh werd, doen de aenbowers in
de oogen om het gesicht te verklaren —.

Capitt: 23.

Arbor Violaria —.

Dese arbor violaria meest nogh onbekent is
soo staet hetselve over ende in sijn plaets het
volgende —.

Sampacca

Sampacca montana
Tsjampacca Goenong.

De regte wilde off Bergh Tsjampacca gewint een
grooter, regliter en hooger Stam dan alle de
voorgaende, heeft veel bladeren als ander tsjam-
pacca dogh stijver en van onderen niet woolagh-
tigh, staende ruckse aen kromme en knoestige
takken. De bloem staet ruckswijs gemaekt van
9. blatjes binnen waerhanden in 3. triangels
staende, waervande drie buijtenste het deksel
sijn, aen den boom bevestigende dogh de afgebrockene
worden Straeck buijtenwaerts de onderste helft beijde
wit van kleur als mispelen. Buijten het middelste
pijlaertje wert een ruchelder knight in de grootte
van een prijnje, dogh de voorste hoecke staet
wat schuijn, van buijten wat kruijgh en als
schilfferachtigh. dogh niet opengaende schijn
als aen de knighten manier off sinewe peesen.
de pijpe valt in omtrent 20. kruijskens van mal-
kanders, doer verborgende verplatte en roode
krokse de knighten van Corallaria parvi-
folia gelijck dogh dunder. De afgebrockene
knighten hanneren griaelijck en ethnave-
tive behoudens, ofte beesten in veele stucken
nae't getal der schubben, die sij van buijten
verbeelden en doer, vertoont van binnen
een Cameretje als een schuijtje, daer in gemel-
te light roode Zaeden schuijeren met de snaeste
hoecke aen een kleen draetje aen de middelste
pilaer vast. De schorse is grauw, ruijg, geborsten
en

moschaghtigh, van binnen Bleckgeel. Het
hout is wit en regtdraadigh dogh niet hart
als men 't selfs in deze Boomen kapt, soo werkt
men 't en aengenaemer dogh klapper wrick
gewaer, maer aen het afgekapte hout niet
met ael. Dierhalven dien Soorten en aengena
men wrick alderlijcke aende oude en ongewaa
boomen gesocht worden. Dergelijcken wij al
1693. ontrent Alang en katoe van 't ge
bergte verscheijde gewonden hebben van
en aengenamen wrick, maer niemant
vande Inlanders wiste off wilde ons den gra
ender Boom aenwijsen, seggende, dat se het
ongewaste hout maer met Spaenders en Stij
ven uijt den Bosch haelden, soo haer sel
werk om wat te winnen daer van te
maken. en alle die gene welcke agter het
dorp Soeli staen seijn nogh Jonge Boomen, dogh
de Inlanders seijden dat het selve hout van
ongewaste Boomen bij haer selfs niet
gebruijckelijck was. —

Naam: Ick noem het in't latijn Sampacca
montana, in't maleijts Tsjampacca úttan, off
Tsjampacca goenong, dewijle de voorgaende
witte Tsjampacca oock voor een wilde Soort
gehouden werd. die van waijen en Soeli noemen
hem Pokor Coepan wassi. die van alangh hem
den ons tot nogh toe geen andere naem —

opgegeven

opgegeven dan Bouw hout welck Buijten
wijfve een aenwijs is, vermits Banit off hout
een gelijcke ander Boom is en van ons lib.te 4. Bo.
schwaer —.

Plaats: Het wast in't hooge gebergte daer het
luchtigh is en ontrent de dammar Boomen
agter de wegonijen van waij en Soeli in't
gebergte Clacka siaman. —

gebruijck: wijle deser Boom soo selden gevonden
werd en tot nogh toe niet ter degen bekent is, —
soo heeft men Sigh met het dooge hout bekol-
pen, waervan men niet en dan in't hooge ge-
bergte en omgevallen Boom vint. Sommi-
ge hebben soo breede Blancken daer van gekun-
gen dat se kisten daer van gemaekt hebben —
dogh dewijle het hout van geen aensien was,
soo hebben wij die tot doot kisten gebruijckt,
de ons hebben wat meer werck daer van
gemaekt en voor eerst uijt het heven gekap-
te hout een olije doen distilleren, 't welck
wel kragtigh van ruick was nadat bladee-
ren van hemen zoeken trecken, dogh
daer quam soo weijnigh van dat het de moij-
te niet weert was. De ander en beter is —
manier, als men het Sachese van het
hout in Canarij olije wercht, en na verlo
dagen door een doecke perst, soo komt 't er
aengenaem olije van, dogh hier door moet
men het olije van het een Canarij verkiesen,
dergelijcken in Banda en op Borro vallen, —

waer —

want de gemeene groote Canarie tot alle ge-
maakt worden wat garstigh. Het Sackse
in hunne Sackjes gedaen en tussen heede
geleght gerst dienstbaer en aengenaemer
wäre.

Capút: 26,

Bintangor maritima. Bintangor Laút.

voorght agter aen't Capittre.

a°: 1692. is mijnen wonderlijcke Stucke hout va
Caijbobbo gebracht, het welck de Inlanders
voorgaven de wortel van bintangor Schijn
in Zee onderwaters gegroeijt dogh afgebroken
van de Zee langh gerockt en op Strant geworpen
het was seer aerdigh uijtgesneden als off het
door beelthouwers konst gemaakt was, het ge
uijt volgende Jaer naer Batavia gesonden en
geplaatst op het vijfhandert Edam aen het
Japanse Speelhuijs van den Ed^er Heer oúd ge
meente Johannes Camphúijs, daer het tot
een knop aen krappe dient.

In Bont: malab: part: 4. Fig: 38: heet hij uit ma
labaars Púnna en Púnnaca, uit dijts gevel
gom appels met ons beschrijvinge redelijck ov
accorderende behalven dat men niet merckt
kan off't een Strant boom sij, ooc moet men
niet meenen dat het regte gerte gom van
desen boom komt, het welcke onse natie haer
uijt een anderen boom Carca poeli en op Ceijlon

Cúreal

Cúreal genaemt waer van dit het volgen
de 41. Cappittre.

Capút: 31,

Novella Littorea.

voorght agter aen't Cappittre het volgende:
Sommige visschers maecken de heghten van
haere pancanghs off koninnessen uijt het
breúijne medersijnael het dese boom tot dien
eijnde waenneer se van een opblaesen off ander
schadelijcke weder veranderen sigh qúaelijck daer
van gevoelen, doo wanneer se dese heghten
met water open Steen, en drincken dit
tot een tegenbaet.

Capút: 33,

Gelala Littorea.

voorght agter aen het Cappittre.
In Bont: malab: part: 6: Fig: 7. heet hij Múri
cú, uit portugees Folhas de trinitade, uit
duijts Klackhoút, waskoút en Peipkants
boom, daer de Figúre en beschrijvinge met
ons overeenkomt, dogh uijt den dot kan
men niet bemercken dat se 3. bladeren bij
malkanderen staen, nogh dat hij Jaerlijcx op
schote tijt sijne lacken afwerpt en als dan
soo bloemen staet, welcke misschien inde
malabaerse landen soomtijts gelijck als hier.

Capút 38.

Capitt: 38.

Arbor lactaria, manga brava

voorght aghter aen't Cappittre.

De vruchten van Cintaro zijn op Java groot en ronder, gemeen soo wee op Straat aes kan waert in't zijt de kornee wort en gee en wee rechtuit olijf gehaelt op dese manier wert de zijt kornee droogh tse in de son stoots heen en heen en hoochtse daert't zijne met een wijnigh waeter gelijck, men met minjac djarac doet, soo krijt ghij de voorschreve olijf, dit wort gebruijden voor hert en ander andere waerme oefeninen gemenght met nogh enige hert e Speceryen, wort over de verkoude leden gesmeert, ander gee Schadelijckheijt weet men aldaer van desen boom: op macassar wert se lamboetoe genaemt aldaer de vruchten mede groter zijn dan uit amboischijn de kersten mede gebruijckelijck tot olijf, dogh de bladeren vallen wat soo smael. men smeert aldaer de afgevalle vruchten waer over de buijkpunt e bolster meest vergaen is, blijvende maer een dunne houtachtige Schaele dieden hoest bekleet, waer uijt men't voornaemste olijf maeckt.

Capitt: 41.

Annotatio ad güttam Cambodja

voorght aghter aen't Cappittre het volgende:

Dewijle ick een langh gehoudt hadde dat onse Europianen op Ceijlon en Coetschijn een Soorten melchachtigen Zap uijt den boom gehaelt voor't op regte gutta Cambodja gebruijckten soo hebbe ick mijne bladeren vruchten en gedroogden Zap deses boom a°: 1693: laten brengen, waervan ick bemerckte dat sij waeren vanden boom bij de portugesen Carcapoeli, Curcas en Canacorca genaemt, waer aen de ingeseijde vruchten doen gelijck Indien verwondert worden. om soo Camarijne te gebruijcken en daerom ooch Camarinjo Ceijlon hieten, maer het Stuckje mede gebrachte gom wert niets minder bevonden dan gewe gom off gutta Cambodja sedijn, off ick mogt het oprechte niet bekomen hebben, want het wiede uit water nogh smelten nogh verwen en was onder de tanden sanij, gelijck gommi ammoniacum. Soo is ooch van het verwen bij de Caliers niet bekent, alwaer desen boom badongh hint, en wiens vruchten aldaer liever dan Camarijn gebruijckt worden, worden de verse hooge en wel getackten boom inde erffen en bij de huijsen onderhouden: Bij Christoph: a Costa is van het verwen nogh van den gebruijck des gomes ooch niets vermeet. Ick wie, niet ontkennen dat het deselfde pungerende Craght heeft

heeft aen gútta Cambodja, maer dan kan ick niet
to: melck Zappen hier in amboina tooncn, deselve
hebben de pingerent Zijn en Sonder meer die aen
gútta Cambodja noemen, wat Sonde dat voor
een verwerringh in Botkanicis geven ?.

Capútt: 42:

Laet úijt het gheene Capittre van Sanguis dra
conis en Set indefferste plaets het volgende

Lactaria salúbris: úpas Lacki Lacki.

met den boven staende arbor lactaria heeft deselve
boom Sulcke gelijckenisse, dat men veele Inlan
ders voor een en desselfste aensien Sonder aen
hij nerijngh te vinden is. Ick hebbe de gemeene
Skrijvers willen volgen, en hem genoemt lactaria
Salúbris, Sijnde eerst tot mijne kennisse gebra
cht door de Comte Comte togt in't Jaer 1693.
Hij is van gedaente aen arbor lactaria off man
ga Brava, te weten kort en dick van Staen met
een offene Schorse rode van wit en groen ge
plekt. De bladeren Staen twee en twee tegen
malkander dogh een úijterste der rijsken
twee bij malkander, en gelijcken die van Bin
tangor dogh wat breeder dicker en Stijver, 7. 8.
en 10. duijmen lanck 5. dwers vingers breet
veren ront off een weijnigh gekroven, van
onderen hebbende veele Sichtbare ribben soo dight
niet als aen't Bintangor blaet, waer van de

agterste parallel dogh de voorste wat bogh-
tigh loopen en vijftdingen altegaer inder, boom
langhs de kanten: Het blat is wat neerwaerts
geboogen als een Schotelije off Schúijfje boven
buijchigh en glat. Het bloeijsel komt voort
aen een getackte tros nae gelijck aen
manga brava, dogh dese bloemen gelijcken
meer naer de Jasmijnen, want op een langhal-
Sigh steeltje staen 5. witte úijt gebreijde blat-
jes agterwaerts geboogen, inder midden hoeplap
en ontfefflijck van reuck op een voetje van
3. Spitsen gemaeckt: aen Jare tros komen
maer 4. a 5. vruchten tot perfectie van ge-
daente als Condondong off als die van manga
brava, en sitten gemeenlijck twee dight de-
gens maekanders aen korte en pas kenne-
lijcke Steeltjes, dewelcke niet reght agter
maer wat Sijders ingelaten worden. —
Sijn met een harde Stompe Spits. Sij Sijn
van buijten groen, minde rijpheijt geve als
manga, de rijpe worden soe kimpelagh úijt
den rossen en Swanten gemerckt. onder het
buijterste velleken heeft een groffe en groffe
dradere hart Spelijten, even eens gelijck de vrught
van manga brava. Een vrught heeft inde
midden een kleen, dogh hart Sigh met geen
gevaer van maekanders trecken, maer moet
met een parrangh aen malkaers gekapt

worden. van binnen vint men twee platte
hoornen tegen malkander liggen als twee
tongen, agter met een vijftgesneden hoeck, als
waere tegen een knaeckje van den steel aen
gesloten hebben, deze tongen zijn aen een kant
bruijn doch dinne huijt gemaekt, daerin
vint men een platte kerst koornewigh, van
als leder, van smaek als hasselnooten, in de
twee kissens, die der wederzijde tegen de to
ge aenleggen vint men niets dan zeer veele
grove draeden, oock al daer men inden stam
of tacken kapt off een bloet af breeckt, dan
selfs uijt de gepunte midde Zenuwe loopt
over al een witte melck uijt deer heevigh
en stram en drooght dadelijck op. Men segh
dat op andere plaetsen den stam gesien is, van
twee vaeden om vatten, een sommige vinge
ren vint men ook maer een kerst en een
tongh. De wortel is het medecijnael dat men
van desen boom neemt, van buijten donckre
grae, binnen root selfs bekangen, binnen
met een bleeck geele hout doo dat se met gra
gelijcken die van anticholerica off úpas
Radja. de smaeck is doo hout uijt kappen dat
bijten en pennangh stompmaecken, eghter
breeckt sij doo hout af als glas. den smaeck
hout ten eersten male over een met anticholer
ca, te weten met een goenaghtige bitterheijt
dogh veel doo bitter niet als den Rex amaro
ris. ——

Noem

Noem: latijn Lactaria salúbris, dewijle
ick dogh sie dat meest alle de Inlanders hem
houden voor een arbor lactaria off manga
brava, dogh ick hem gesont off medecijnael bij ge-
noemt hebbe om hem de benaemden van de
gnaede vijgenschappen derwaerts den melck
boom heeft. anders noemt men hem uit
maeijts úpas lacki lacki, dewijle hij voor
het mannetken van Rex amororis gehouden
wert; dogh onderscheijt hem van een ander
úpas lacki lacki hiervan de beschrijvers on-
der den naem van lani. op beijtimor noemen
se hem Wabbo meijt, dewijle hij niewers dan
op strant waet, daer de wabbo off manga brava
ook wel lantwaert in groeijt. dogh die van
alang noemen hem Lou lite, dat is een blat
dat naer lite off Poete geeijckt. die van hoca-
mohel noemen hem nantahúle. ——

Plaats: Hij is als geseght eerst maels gevonden
a° 1693. op Ceram Zuijt sijde omtrent de
negorij tamilaú en bij naerder onderzoeck
is hij meer gevonden op beijtimor als Zr. strant,
alang en toelehot boero en manipa, dogh
over al seldsaem en hier en daer een enigen
boom op een pink sant strant en soutsijde ook
bij klippen. Hij is doo langh en bekent gebeuren
dewijle men hem sonder manga brava in bead-
deren en brughten gnaedigh onderscheijden kan.

't Gebruijck: hij wert meest gebruijckt tegen de selfste
gebreken als anticholerica, te weten, buijckpijn,
krimpen

krimpen, en soo sigh Imant qualijck gevaer voo
schadelijcke vissen en Crabben, daerom sij de
worteltien op Zeewijsen bij sigh voeren. Dit voo
holamohel derselver inen sijstimeert de be
kennisse vandesen Boom te hebben gebruijcke
heen 1. tegens de stijpte en vallende siecte,
vermindre de binnenste bladjes vande vrught
met een weijnigh gewreven worteltie, gieten
sulck met droppen inden mondt en sinneren
het dickste agchter in den neck, 2. tegens het
Roston off Cancre dese mits: vermit de koren
vande vrught, wrijftse met water, het dinste
dat inde mits het dickste sinert boven op.
3. tegens het lijpad: wrijft de koren off de wor
tre, sinert het op de bolst, geeft het oock to
drincken met een weijnigh allea padij. 4. te
gens loesoe off pijn inde leenden, Coljck, radij
sterckers gebruijckt worteltie en koren met
allea padij gelijck boven, en sinert het op de
pijnelijcke leeden. 5. tegens hoete koortsen
wrijft het sonder allea, geeft het vers twee
dagen te drincken en sinert het dan nae
van buijten op het lijf.

Capitt: 44.

Arbor Vernicus.

volght agchter aen't Capittel het volgende:
men vint hem oock in't district van Tsjeribon
omtrent den uijtganck van groote en moera
sige wateren daer sigh veel Caijmans op
houden

houden waerom men desen Boom schoimot
naementlijck wegens 't moetsijcke Jucken
en schorfachtigh gewelcke de stoffens en regen
droppels vandesen boom afvallende op de huijt
veroorsaecken en wegens de presentie van
den Caijman derselver daeronder sigh bevint.
Ick verstae oock dat Rangaad in't Javaens
hiet de Cnet off knobbe die den Caijman boven
op de mits heeft, waermede sij de kompelige
vrughten dese Boom vergetijcken en dare
nae genoemt hebben.

Capitt: 45.

Arbor toxicaria. Spatte Boom

volght agchter aen't Capittel:
a°: 1694: is mij een vrught gesonden met verso
kering dat se vanden maccassaersen gift boom
waeg derselve ick dan soo nae beschrijven sae
als ick kan en oock in de figuure hebbe laten bij
tekenen: sij was in de groote pancen voor
hoogd, deese haut ingedrooght en rimpelich
want den Eijgenaer hatse als bij de vier Jaren
bewaert. van buijten bruijn graeuw gelijck Som
migie gaenooten. de buijtenste dunne schae
haught soo vast aen de binnenste substantie
dat se niet te separeren is, sijnde de binnenste
substantie soo haut als hoorn, dat mense niet
dan met geweert doorhappen kan. de Coeleur
is mede hoornverwigh, gelijck het mergh van
de heeren Calappa-haut.

Het vierde Boeck.

Capút: 1:

Ebenús. Ebbenhoút.

Omtrent het begin van 't gebruijck deses houts nae de woorden: 300. mooten Ebbenhoút gesonden heeft: Set dese woorden daer bij: gelijck men leest in de annotatie van bodaús â Stapelen op Cap.e 5. Lib: 4. Theophrasti,

Capút: 2:

Ebenús molúcca

voeght aghter aen't Cappittel het volgende:

nae dat de voorn.e boom in mijn thuijn 27. Jaeren gestaen hadde sonder bloeijsel off vrughten voort te brengen, heb ick hem op 't laetste aldus bevonden. Den stam was ruijm een man dick, de schorse grauw in't aensien, sonder swarte plecken, dogh als men het moschaghtigh vel afschrapte, soo was hij daer onder swart. De bladeren waren van ongelijcke groote, sommige ses duijmen lanck en schaers 2. breet, van onderen sonder uijtsteeckende ribben en aldaer geelaghtigh, soo datse merckelijck kleender sijn geworden dan sij aen den Jongen boom waren. Sij stonden niet meer in rijen maer verwert en sonder ordre, oock sommige aghterwaerts gekeert op korte voetjes. Het bloeijsel is niet gesien: aen den geheelen boom vont men maer twee vrughten, deselve waren schaers

soo

soo groot als een vanden pruÿm ruÿsden vanden
wat wijt van malkanderen als een korte vadem,
wat dick, ende wat ruÿg van buÿten met een
afgedaen, boven op met een kort kant spits
en stonden op een plat voetje van vier stom
spitsen gemaeckt, sonder steel, digt tegen
de rijsheuvel; buÿten waerom se bereyt groen
met swarte vlecken, doch ick verstae, dat se
in 't ouderdom gae worden, binnen ruÿgwit
met een kant geelachtigh vleesch aende bi
tenste schil vast, met pittangh kleuende. In
de midden lagen vier heele korrelen, heelende
dan langh en platachtigh, aende ongekapten
stam sout men het hout noch geen aenmerck, oo
het selve met swart maer donckere graenen, waa
uÿt men kan afnemen, dat dese boomen inde
molucques seer groot moeten worden, eer dat
swarte hout krijgen, te weten van 2. off 3. ma
nen omvademens, en aen het hout selfs kan i
bemercken, dat den hebenaster off Lolin, wit
ebbenhout, ende ternataensche boomen van
verdarelij geslaghte sijn. De uÿterste rijsheu
van het ternataense slagh vÿndigen in een
stijve spits gelijck men aende varinga. Siet

Capitt: 3.

Ebenus alba, Wit Ebbenhout.

voorgh: aghter aen't Capittel. Het witte ebbenhout
hebbe ick nae orden aldus beschreven.

De schorse aenden stam en tacken is swart, aen
de rijsheuvels groen: de bladeren staen enckel en
nae

wat wijt van malkanderen op korte voetjes, die
wat gedraeyt sijn, van grenene fatsoen van
5. tot 9. duÿmen langh, 2½. en 3. breet, boven
vlacht en glat, beneden met boghtige ribben
met boven aen malkander schuÿnende dogh
wat verwandt aen den eyck en sooren met een korte
spits. Aen het uÿterste van de tacken komt
de bloem voort een en een half voet lanck,
een groote tacken verdeelt, die meest nae
sooren staen. Het bloesem is nogh onbekent.
De vruchten staen wat enckel ijdel, sijn uÿt
den kinder plat, inde groote van kuÿnen, een
pistole hoge met een kort spitsje boven op,
welck light afgaet, agter sitten se digt bÿ
een een vlack bontje in vier spitsen verdeelt.
In haer uÿterste swart bruÿn, onder een
groene schaele leyt een kroon van 8. taet kor
rels gemaeckt, en met seer veruÿnigh vleesch
omgeven. Dese korrels sijn bruÿn, hart, aen
de buÿtenste zijde rout en ruÿghy, aende bin
nenste scherp toeloperende gelijck haer naent
jes, sommige ooch als haer bakeaers, en som
tijts sijn der maer 5. off 6. dewelcke tot perfectie
komen. Het hout is meest wit, maseuÿ, en hart,
omtrent het hert swart, gelijck aende Lolin.
die van sommige noemen het Camiten Lecti, dat
is wit ebbenhout, en is weynigh te vinden.
Het gemeene ebbenhout verschilt niets ae
van't voorgaende, maer is sleghts een verandering
door

daer van ter het hout vanden Stam is meest wit, hier en daer met Swarte spaenen, en Sonstigh is het Swarte meest —.

Capút: 4:

Arbor nigra, Capú arang útan

Dit Capittre moet gelesen en als verschreven en aldus gestelt Sijn —.

arbor nigra off Swartboom wie en sijgent lijcke niet ebbenhout Sijn alsoo genaemt naer Swarte off Swart groene Colerie vande Schorse naer van ick 3. Soorten aengetreffen heb. 1. arbor nigra parrifolia. 2. maculosa, 3. latifolia —.

1. Arbor nigra parrifolia off heesenbeadige Swart Boom werd soo aengestelt ondat Sijn hout het best en diensaemste is indit geslagt. Den Stam is regt en hoogh, wat hoeckigh int gemeen en man dick, dogh metter tijt kan hem een man pas omvademen, met een Swarte ruige Schorse, slappiger dan aent ebbenhout van binnen geele, het welck een kenteecken van desse drie Soorten is. De rijskens Sijn meest Stijf, ruige Swart, ruighagtigh en met weijnigh bladeren beset. De bladeren hebben groote gelijckenisse met die vant ebbenhout, dogh soo dicht en gedt niet, 4. 5. en 6. duijmen langh, 2. en 3. breet, in de midden oock met een soonen langhs de Zenu

dewelcke van onderen Scherp uijtsteeckt, agh-
ter en voren Stomp toeloopende, kruijs gewijs
tegens malkander overstaende Sonder merc-
kelijcke aderen, Stijf, Swart en eenigsins groen,
Sonder glans, aende Jonge boomen Sijnse
ven 9. en 10. duijmen langh 3. en 4. vingers
breet met weijnige en weijde ribben het uijt-
treste der rijskens eijndight in korte en
knoppige Spitsen met dijt in Jonge bladeren
veranderende, gelijck men ook aen de volwas-
se ebbenhout boomen siet. De bladeren komen
eenigsins voort agter en tuschen de bladeren
in gedaente van Cananga boomen gemaekt
van bladt en nerfwaerts hangende bladtjes,
van Colerie groen geele en staen op een blach-
tje van 3. Blatjes gemaekt. Int midden
is een black krulletje, waer uijt de vruchten
worden. De vruchten maecken een konden
boe bestaende uijt meer dan 60. besien, dogh
de een steeckt boven de andere wat uijt, van
figuure ouale, wat heerender dan hagedisse-
eijers. onder een dunne Schaele lijt een kornel,
die digt in een laet verheven Soete deve is ge-
maekt van seer dunne schubben, dwers op
malkander leggende, waeragtigh van kleur
en smaeck, dogh in't oudersdom word het een
massieve kornel, bruijn van substantie als
oude pinangh, soodat dese boom uit voort-
brengen van vruchten met de Canangae-
gantsch overeen komt. Het hout is wit, digt,

hart,

hant, met swarte adertjes als paerde haijre
soutjes ooch met gheele plecken bespickelt,
uit erst sonder swart hint, maer inden
ouderdom gewint hijdat tot de dickte van
haelve voet, doch soo swart niet als arùt wegh
ebbenhoùt, soodat desen boom groote gemeen
schap heeft met het voorgaende witte ebben
hoùt, behaelven dat het drooger van substan
tie en minder swart heeft —.

Naam: latijn *arbor nigra parvifolia*. maleys
Cajú arang ùtan en *cajú itam*. Belg: swart
boom. amboins *aijmetten laùn maùn*, dat
is *Cajú itam daùn kitsjil* off kleynbladige
swart boom —.

Plaats: men vint het op amboina, boero, en Ce
ram doch niewers in grantijtijt. Ick hebs als
dry daegen op't landt van Hitoe gevonden —.

Gebruijck: de kleynbladige swart soorte ebbe
onder de drie soorten gehouden en tot den huijs
bouw bequaem g'acht, want men gebruijckt die
tot huijse stijlen en balcken. aen het dackwerck
isse te swaer maer tot regelingen bequaem. Ja
den ouderdom gewint het den stam van 2. vademen
inde ronte, doch als dan is het binnenste hert
gantsch vermolsemt en vergaen, gelijck doorgaens
het hert van desse boomen swack en schrinigh
is, daerom moet men het middelbare van Jaren
nemen van een vadem inde ronte tot balcken
en masten in kleyne schepen, want den stam

is 50. a 60. voeten hoogh, reght en gaet (*integrùm*)
hoùt. men moet hiertoe ooch verkiesen het
gene op schrale en steenige plaetsen wast. de
swarte schorse des stams laet sigh light af
schillen en tot touwen spinnen —.

2. *arbor nigra maculosa*. off gevlecte swart
boom de stam is mede reght en hoogh, van
buijten swartachtigh met witte plecken, bin
nen geelachtigh en schiet een vinger dicke. de
beaderen staen als arùt voorgaende. de voeten
nickelt, boven glat en blijde groen, mede son
derlinge kenmerckige adertjens gelijck de voorgaende,
doch kleynder te voeten 3. 4. en 5. duijmen
lanck, swee vingers breet, met een merckelijcke spitse. tacken en rijskens hebben mede
een swarte schorse. het bloeijsel is nogh on
bekent. de vruchten verschillen arùt voor
gaende, want op een dicken hoùtachtigen steel
een pinck langh hont een nickelde vruchtboont inde grootte van een waelnoot, en als
mede afgewerckt achteren met een kuijltje,
twelck op den steel gestaen heeft. sij beijt
langen tijt groen, eijndelijck worden sij roode
verwigh en swartachtigh, onder een dicke
dogh brockeligh beestere huijt een wit en water
achtigh vleesch, en daer in swee groote kernen,
buijten ront, en aen de sijden daer sij tegens
malkaer geseten hebben plat, een hant en
dicke van schaele, en daer in vint men een
harde drooge heest als onder pinangh, doch

witten

witten, en aen de Schave vast houdende: hare
een knoevelige naut inde lenghte rontom
langhs de welcke sij open Spleyt in de nijpher
en de wilde Duijven eten de knoppen daer
uijt. Het hout is mede dight massich, swaer
wit, en bestendt graeuwachtigh, met weijnige
swarte aderkes als paerde haijr. In den huij
boum niet dienaer, om dat het light Spleyt, an
dere eghter houden het voor goet in den huijs
boum, Jae selfs inden grant en ae is het groen
soo kanmen het eghter tot het branden gebrui
ken gelijck den arbor facúm —.

Naam: latijn arbor nigra maculosa, Belg:
gevlecktе Swaertboom. ambons aij metten
palekú op Ceram oostkúst. Colaka —.

Plaats: Het wast inlighte bosschen op heijtinne
gebruijck: desen boom is in grooten gebruijck
op de oostkust van celebes tot het soút maken
welckers maniew aldus toegaet: sij splijten
dese boomen tot brantholt mergende wat
anderholt daer onder, want dit holt gheft se
ligkten en vasten brant, stapelen het dan op
malkanderen tot hevene pijramiden, steken
het holt in brant, en begieten het ae gaende
weghe met soút water inde sleeven, dat den
brant niet uijtgaet, twelck een moeijelijcke
werck is wegens den roock, tot dat het schiere
alles als asche verraet. dese worden dan,
mengense weder met soút water, en

seegen

seegen het door een doeckin een praeuw. dan
set men swee potten over't vúijr, giet dit
water daer in, en kroockt het tot dat het soút
word; het welck bestaet in harde graeuw
achtighe clompen gelijck suyker na den
boden des pots, twelck meer dan inden roock
verwaren moet. dit is het smackelijckste
soút tot het eten van papeda, om dat het
swee slapper is dan gemeen soút, oock kan
men daer van kleene klontjes inde mont
nemen en sachtjes laten smelten, als men
een schone hare heeft, want het lost de
taije schijnen en verdrijft het stricken in
de hare —.

3. arbor nigra latifolia off breetbladige
swaertboom heeft een dickeren stam dan
de voorgaende, anders desselven gelijck. de tijs
kens sijn oock stijf en swaert van schors, de
bladeren sijn ruij, groter te weten 7. 8. en 10.
duijmen lanck, ruijm 3. breet, aghter breetst
en allenskens inden stomper spits vijndigen
de, daer sij soutrijs oock gebreeckt sijn, en de
randen schijnen wat boghtigh, met weijnige
en kleene aderen tee weder sijde uijtbuijgen
de, inde midden met een nerven. op korte
dicke steeltjes verwisselt tegens malkander
staende, sij sijn meest ruijm groen, ruijgh,
gevlecht, en uijtgeworpen: het bevrijde is
noch onbekent. de ruijghten staen hier en
daer verckert, en sonder steelen aen de tacken,

inde

inde groote van kersse̅n in diepe̅ kelcken en
met een breet hooft. De bessen zijn gemeen
lijcke groen met zijne witte haerijtjes als zijde
bekleedt en den laetsten wonderse̅ swart en
hebben van binnen acht langhwerpige vogh
tige kernen in swarte vleeschens besloten,
en in een kringh staende. De boom in de dicht
van een been draeght de vruchten, als men
inde schorse kapt, soo isse̅ gele van binnen. het
hout is wit van binnen sonder merckelijcke
swarte aderkens met een heel swart hert
twelcke men inde Jonge boomen schiet niet
en siet, en is soo vast en dinkabre̅ met dan het
voorgaende —.

Naam: latijn: arbor nigra latifolia maeyj
Caju itam daun besaer: ambons ajmetten
lou-ijla —.

gebruijcke: Dese soorte wert meest Jongh gekapt
verse̅ en swart hert gewint tot palisaden
en staken. maer inden huijsbouw isse̅ soo
dinkabre̅ niet als de voorgaende, tot boven gi
baimen worden se̅ beijde weijnigh gebruijckt
om dat se̅ swaer zijn —.

Capitt: 8:

Metrosideros molucca, Samar

Dit Capittel moet verschreven en aldus ge
stelt worden —:

het

Het derde ijserhout inde van de voorgaende
verschillende is het gene men inde Molucco
dus noemt, inde se̅ eijlanden onder den naem
van Samar bekent, insgelijcx verdeelt in
mannekens en wijfkens, behalven noch een
derde genaemt Samar ajer off het soete
Samar. —

1. Samar Het mannekens off het goede, zijnde
het meeste gebruijckelijckste, is een van de
hooghste hout boomen met een regten
dicken stam inde gedaente van een groote
mast opgewaxt, de bladeren van gemeene
gedaente omtrent 5. off 6. duijmen lanck,
3. duijmen breet, aende kanten gedraeght, doch
niet soo diep gelijcke die van arbor pinguis,
droeger en stijver, maer aende Jonge boomen
dieper gedaeght en langer, bitter van smaeck,
met parallele schuijne ribben doorwegen,
enckelt en sonder ordre omtrent het uijther-
ste van de korte en gekapte tackjes staende,
meest geschruijt en doorwrocht, dat men
aen een tack qualijck een gehele blat vin-
den kan. De wijfkens staen veele bij malkan-
der, regt boven uijt aen uijtende der tacken,
de schorse is effen, kaut en lichtgraeuw, bruijn-
achtig, van binnen hoogh gele met rosse ader-
kens. Het bloeijende hout voort aen uijtende off
voorste der tacken gelijck het mangas bloei-
ende, zijnde enkelde steelen off vingers, 3. en 4.

duijmen

dúÿmen langh, waer van 3. gemeenlÿckx by
malkanderen staen, en sommige derselver
ligh in dwaren verderven, deze staetjes sÿn
langhs haeren dight beset met heerre groe
ne knoppes, waer úÿt het bloÿende werk, het
selve sÿn heerre bloempjes gemaekt van 7
vÿfwitte blaetjes inde rondte gedoent als e
schotelsje, en daerin voe korte draedjes, sÿn
de het gekeerde bloempje niet veel grooter da
en Catjangh. Dit sÿn van een liefflÿcken doo
flappen reÿck, en vallen meest voor niet m
af, daerom men aende meeste boomen
gerne vrÿghten vint, behaelen aen die gen
die diepuit geberghte staen. In het booke
schotelsje groeÿt de vrÿght heerre en
niet veel grooter dan een groene Catjangh
haut, wat hoeckigh, en root van bruÿn, dogh
mutter. Dit kookwerwigh, daer in het heer
neÿnigh en pas kennelÿcke merckt, van Co
leur en grootte als de Zaet van witte papaver
Sÿnde de verwonderen dat een vande grootst
en swaerste boomen des woudts, sÿn oorspron
heeft úÿt een soo geringh beginsel.
úÿt den geprÿsten stam loopt een light rood
Zap als bloet, te waeren in de moelÿe vÿanden
want in de amboinsche loopt meest een wit
water úÿt, welck nae bestreft. het hout is
swaer, vast Sÿnde, nae off rood, maer bestreft
bruÿn gelÿck ÿserhout, en hoe meer het in
soût water komt, hoe swarter het werd.

2: Samar

2. Samar het wÿfken heeft diergelÿcken wgh
ter en hoogen stam gelÿck het mannetje, dogh
de schorse is wat donckerder, moschachtigh, en
hout afbreckender, en geeft een neÿnigh noodagh
tigh water in't kappen. de tackers staen veele
bÿ malkanderen, gemeenlÿck 3. úÿt een
oorspronck, dogh de een is aeltÿt kleender.
de bladeren staen reckelt op korte voetjes
langer dan een het mannetje, de voeten van
7. tot 10. dúÿmen langh, en vier breet, en de
middelste deerste gaet niet wÿdt door de
midden. haere kanten sÿn wee soo merckelÿck
niet gedaeght als een't mannetje, dogh hier
en daer kan men korte spitse tiers en blacke
boghtjes, daerbÿ. de ribben van onderen loper
deer schÿns in soo dat een't agterste een haer
breedte is een neÿnigh bitter en adstringerent.
het bloÿende verschiet niet veel aen't voorgaen
de. de vruchten sÿn in Colerix, groote en ge
daente als moerbeien, niet volkomen ront
maer wat biesligh, en boven op met een knÿft
je, gat en glimment: het vleesch is als een
stram, wranigh en adstringerent, met veele
hoeckige en gekerfde hoecxkens van binnen.
het hout verdgekapt sÿnde is witachtigh, dogh
bestreft gee bruÿn, mede redelÿcke dinaede
tot den huÿsbouw. de vruchten heeft men in
Febuarij en maert.

3. Samar aÿer off het voose Damar heeft de
grootste bladeren en dappige schorse, en een

voos

sooo waterachtigh hout tot geen werck dien
tigh per dierkaeven verraght —.

Naam: latijn *Metrosideros molucca*. Ceyl
ternataens ijserhout, maeriste *Cajú Bessi*
Ternate. Ternat: *katebessi*. ambons *Samar*
off *Samal*. het mannetje wort uit bijsonder
genaemt *Samar batoe* wegens sijne sterc
handigheijt —.

Plaats: Het verwen roodste wast inde molucco
naest het swert is het amboische in aede onbij
gende eijlanden bekent, in sonderheijt inde
iliaffers. Het wast niet geern op strant, off
daer ontrent, maer aeltijt in't hooge gebergte

gebruijcke: Tot den scheeps en huijsbouw is dit hout
gebruijckelijck in sonderheijt bij de Obliassers ge
timmerlieden, die niet alleen sijpen en bal
ken tot haere woonaerde gebouwen daervan
maken, maer oock de Bart houten off kisten
van haere Corre Corren (dat sijn vaertuijgen
gaerijs gewijs gemaekt, met de naeste planck
daer aen, maer geen boven werck, ondat dit
hout te swaer is, daerom legen in het seewater
dinabe. oudgewonden sijnde in de huijsen
wort het ooch soo hart, dat men graeijen en
spijckers daerin kruijgen kanpen in minerwerck
met het op de selfste maniere bewaert worden
gelijck van het voorgaende ijserhout gesecht is
het wijsheen wort tot geen timmerhout ge
bruijckt van eenige importantie, om dat het
gemeinte

gemeinte dinabe is. wegens sijne hoomagh
tige substantie is dit hout mobrijeyck door de
kappery, maer spliet light inde brughte. De
Indiaense swaert houtsnijers graven de
woorteren deses boomes uijt onder het pourij
ren van eenige onbekende woorden naer
haere maniere, en dragen die met eenige an
dere wortelen boven't hooft om naer haere ge
loof inden oneogh ongunstbaer te sijn. Daerom
amboische boomen is de spraght soo selden
te vinden dat het de amboineesen soow on
spraghtbaer houden en seggen dat de Jonge
boompjes uijt de wortelen van de oude voort
komen, gelijck aende Soccón boom geschiet.
daerenbogen de ternataenen seggen dat se
spraghten hebben, dewelcke wijp sijnde uijt
den konden lanckwerpigh sijn. als een dun
nen sij, dewelcke oock de Jonge bruijne bea
deren tot bocassan en wissen eeten, hoewe
die merckelijck bitter en adstringerende sijn,
twelck sij soow twee gesonde eijgenschappen
houden —.

Capitt: 9,

Metrosideros Spúria. Taëwan —.

Dit Cappittel verschrijft aende:—
Het vierde ijserhout is een bastart geslaght
en

en hout staen gemenght de natuer van het
tweede yserhout en de Tsjampadaka, dogh
dit laetste hout het naest en schuijt een
wilde off Bergh soorte daer van sulcx men
verdeelt het in mannetje en wijfke.

1. Taëwan Het mannetje gewint een korte dicke
en wat boghtige stam, de wercken een man hoogh
onwaerdich, met een cleijne moschaghtige
schors omgeven, de welcke gequetst sijnde een
taeije melck uijtgeven gelijck den Tsjampadaa
boom. De tacken en rijskens sijn ongeschickt, daer
aen de bladeren cruijsel staen en sonder ordre,
weijnigh in getal van 6. tot 9. duijmen lancx
2½. en 3. breet, met effene kanten en een stijve
korte spits, die van t'sjampadaa, mede gelijcken
dogh grooter, aen de boven sijde meest glat off
sonder merckelijcke cruijghten. aen de onder
sijde sijnse wat ruijgh dogh sonder haeijren met
seer schuijns en boghtige ribben, en haere tus
schen plaetsen met seer minder cruijsgewijs
doorneven en aldaer doets groen. aen de jonge
boomen sijnde bladeren wat cleijner, en aen de
kanten siet men eenige teeckenen van hoock
de middel Zenuwe en grooter ribben sijn met
haeijrtjes off swaertaghtigh sant beset gelijck
mede de stelen en voorste rijskens. Het
eijnde vande rijskens is stomp, en heeft geen
sinte de lange spits die men aen de Tsjampa
daka siet. de cruijghten komen hier en daer
cruijsel bij en agter de bladeren voort, op
een

een langhaghtige stele van een bijsondere ge
daente dergelijcken men selden aen andere
boomen vint, en dat sonder eenige gelijcke
alle melck boomen doen. Eerst schuijt het
een cruijsel de cruijght inde groote van een
puijn, cruijgh en met poinctjes beset, niet
een konden lanckwerpigh, dogh boven op en
ten sijden een stee nogh 3. en 4. cruijghten niet
van een ander gedaente, te weten off wat
plat gedruckt gemeenlijcke twee aen maecha
der, hier en daer ook wel 3. en 4. deer sijn glat,
dogh daght ick aentasten als cneept, agter
en booven met weijnige poinctjes beset, daer
met een Cinckeltje off oogje omgeven. de Coeur
vande voorcruijght is bleeck groen. maer van
de sijde cruijghten off kinderen oranje geel
binnen siet men een dun, en oranje geel
vleesch een witte melcke uijtsweetter, de welcke
sigh met kleuteren draijden op de cruijghten
set. Indit vleesch sijn een konden krocke als
een kleen kleitje omgeven met een oranje
geel vleesch, en daeronder een dunne witte
schaele als een Eijerschaele, en darin een
harde bruijne kerst, dichigh in boven laet de
noote is de gekeerde cruijght sonder reuck. op
hitot heb ick deese cruijghten niet grooter bevon
den als een duerbuijger lancx, uijt den roode
en saeven gemenght, scherp, en wat gedruckt,
andersints d'eerste scheppers van Tsjampa
daka gelijck, beeck, groen, en laetsten geel,

van

van buÿten veer weÿnigh ruÿgh als den binnen werck en boomen veer weÿnigh weÿ-
achtigh, maer ruÿgh als den binnen werck en boomen veer weÿnigh weÿ-
achtigh merckelÿck ruÿgh geworde. Het hoÿt dat dat
het timmeren begiaern is, wast op de manier
als aerÿt ÿserhoÿt, te weten met een kant be-
inden midden en een werck hoÿt off spint buÿ-
ten om, voorts ÿserhoÿt doo gelÿck dat merit
quaeÿck onderscheÿden kan, behaeven dat
Taewan lichter en gemaerckelÿcker te bewer-
ken is, int water meest drÿfveridgen van bin-
ingelÿcx den geelen swavel inde aderkens
vertonende, dogh deer schaers, oock doorr, van
reicke dant ÿserhoÿt. Het hert wes gekapt is
hoogh geel, maer beterft light buÿten, en inde
huÿsen van buÿten swartachtigh off aertwerwig
komende. Sÿne geele coleur door geen konst be-
waert worden, doo swaer, dat het int water
half sinckt, te weten, niet tot de gront toe, en
men vint deese stucken int hert meest hoe en
bemoeit, komende allereÿck vande Ziÿden
enige blanckjes af komen, die dan roodeÿcke
hant en het ÿserhoÿt deer gelÿcke sÿn.

2. Taëwan Het wÿfken heeft dergelÿcken stam
en schors, dogh de bladeren sÿn wat grooter 10: à
11. duÿmen langh, 4. breet, met effene kanten
waerinne van het hitoës verschillen, van
onderen hebbende meer adren, en sÿn ruÿgh
van coleur witachtigh, maer haer stelen
en voorste rÿskens sÿn gantsch ruÿgh en
harÿnigh.

harÿnigh. De prughten hier van staen rÿde
en weÿnigh, inde groote van prÿmen mede
met ruÿge poinchjes bezet, dogh hebben de
bÿ prughten niet gelÿcke aerÿt voorgaende.
den gebeeren boom is mede soe heerrÿge
melck, en het hoÿt is bevreckgeer, beterft doo
buÿn niet als't voorgaende, weerker en
minder nabe dan't mannetken. Het kappen
van beÿde hoÿten moet sorghvuedigh geschie-
den bÿ donckere maen, en als de boomen
geen Jonge bladeren hebben, want anders
dit hoÿt deer light noemelÿckigh werkt. de
prughten siet men inmaert en aprile, wan-
neer het oock de beste tÿt is om te kappen.

Nadm: latÿn metrosideros spúria. Belg:
bastart ÿserhoÿt, int maerÿts, Tjampadaha
ittan, omdatse Jrughsint na de Tjampada-
ha prughten gelÿcken. Op buÿtenoor heeft hÿ
twee naemen, bÿ de inwoo hiet hÿ taëwan
dat is bergh ÿserhoÿt, dogh bÿ sommige ücken
Ewan en ana Ewan, quasi anaha Ewan,
dat is, bergh Tjampadaha.

Plaats: Het wast int amboinsche gebergte,
ooch op de naeste heuvelen aen strant ingeen
dighte maer ÿsere boschen meest aen stÿle
en hangende bergen, daer en dick boomen
bÿ malcander, meer op het lant van Hitoo
dan buÿtenoor, en wert weÿnigh gevonden,
dawrom het ooch weÿnigh bekent is.

gebruÿcke-

gebruÿcke: om dat men stucken gemeÿne soo
dicke aes van man kan hebben, en het mes
wendse niet dicker dan een dijt, soo kan
men geen groote werckers noch breede plan
ken daer van maecken, daer toe het werck ge
schapte inde gebouwen gebruÿckt seer ligt
worm-stechtigh werdt, soo nemen de amboi
nen de stÿven, die sÿ int bosch vinden van
selfs omgevallen, en waer van het bruÿnste
spint afgeroit is, die sÿ dan kanten bekappen
en aen haere huÿsen gebruÿcken. de wreg-
schapte insonderheÿt die van't noÿsken kun
nense oock gebruÿcken aese maer in noock
achtige plaetsen staen, gelÿckmeest der
Ineanders huÿsen sÿn, waer vande dinabe
noorden, en soo kant datse keincken: het is
oock bequaem om heerne kistjes daer van
te maecken, die fraeÿer en lichter sÿn dan
van het regchte ÿserhout, en nooÿt soo swart
bruÿn worden. By gebreck van pinangh kan men
de verse schorse deser staine gebruÿcken, die
soet van smaeck is, met een seecre adstrictie, en
het spoetsse aeso roed verwt aes regchte pi
nangh, als mede sirÿ en kaeck bÿ doet. In de
aerde is het oock seer dinabe schier aes de
novella nigra, dewelcke dat van selfs gestorven
vinde bosschen gevonden is, dergelÿcke stic
ken men dickÿls vint langs Jaeren in wint
onbedeuwen gelegen hebbende, swart verstoven
van

van het bruÿnste spint ontblood, en van bin
nen schoon hoogh-gee. en aen huÿsen gebruÿckt
werdt, mede seer dinabe, aes't naer geen
aerde nogh vochtigheÿt raekt, waer van het
stracx verrot.

Capüt: 13,

Jatüs. Cajú Jati.

volght achter aen't Capittel.

In Bont: malab: part: 4. fig: 17: wert hÿ int
malabaers, portugees, en duÿts Theka genaemt,
waer bÿ beschrÿvinge met de onse accoordeert, be
halven dat de bladeren aen't onse soo ruÿgh
sÿn aes een haesjewe, 't welck men in gemel
den Bonto niet leest, oock groeÿen de vruchten
aen de onse op een andere manier gelÿck in
den text staet. aenders hoe groote boomen
dit worden, kan den leser daer uÿt afnemen,
dat een prins van Colicolan aen den Ed^e
Heer Hendrick van Rheede verhaelt heeft
dat hÿ uÿt een boom een gehelen huÿs den
temple gemaekt hadde: de wilde gekruÿde
en witte soorte van Theka in gemelten Bonto
aengehaelt, sÿn mÿ onbekent.

Capüt: 14:

Samama.

volght achter aen't Capittel.

Den boom in Bonto: malab: part: 3. fig: 37. katoe
tsjaka int duÿts mongerstem genaemt, kan
men

men Soowel tot dese Samama aengetogen Bijs
Banckals lib.s 5. beschreven brengen. Zijt
portingees Jaqúa Salsa —.

Capút: 17.

Sickius. Sicki. —

voorgt het volgende Blaeijse agter de woorden
gedrongen aen de groote Trossen —.
Sijnde veel groene knoppes inde grootte van
bitsen met een langh Stiertje boven op, de
welcke haer openen in heerre witte gesterte
en vierbladige bloempjes beijpende het boom
Stiertje inder midden staen. Dijt komt mar
nogh gemerckt worden dat het versch ge"
kapte uijt manneghe Een swaer is en voe
water, daerom het ooch Sicki ajer genaemt
wert, maer drooght nederlijcke light op. —

Capút: 25.

Carbonaria. Cajú maas.

voeght het volgende onder teyt nae Blaeijse
de vrughten Sijn als half wassen oeijpen
Sommige ruckvel, Sommige trae ruijg bij
malkander, daer uijtstaende op een gesterte
vorige, van bruijn met een groen huijdeken
bekleet, daeronder een dicke harde Schaele
en daerin een platte kaest als een inge"
drooght meloen Zaet omgeven met een
rosse wolachtigheijt. NB: Inde boomkens
gesonderde

gesonderde Figuer is het Blaeijse bijgetekent
daeraen men nijet dese Figuer de vrughten
moet bijtekenen —.

Capút: 27.

Lignúm Corneúm. Hússúr.

beschrijft dit Capittel aldus:
hússúr is een wilde boome sonder vermaer,
de vrught mangostaen off Immers van
het naccassaerse kiras, dogh gantsch niet
en ongelijckelijck tot de kost. het heeft
een hoogen dogh niet seer dicken stam, op't
west een vadem dick inde ronde off gemeen"
lijcke minder, swartachtigh van schorse, die
dicht aen't hout legt. boven spruijt hij sijne
takken nijet uijt en verdeelt se in veele korte
en geknopte rijskens, stijf, aende kanten
met scherpe ruggen, dogh de voorste sijn
vierighsints, vierkant, gegaet en met een
groene schorse bekleet, inde heeten staen soo
bladeren legens malkanderen maeckende
met het volgende paer een schuijns kruijs
gelijck ock de rijskens selfs doen. De bladers
sijn groot, vierighsints die van Pintangos
montana gelijck, dogh grooter, de meeste
van 11. tot 14. en 15. duijmen lanck, seer
duijmen breet en aen de roode boomen kooper
glat, stijf en glimmende, met een dicke
midde seraem, boven glat en gesoneert,
beneden

beneden met een driehoeckte ruggen uijtsteeckende, hebbende, uijt de midden van de voorsz. overdwarse ribben, een fijne adertjens loopen, doo parallele, en digt bij malcander aen een bintangow. Sij staen op korte dicke Stelen, en sommige Sijn doo gedraeijt, dat het onderste boven komt. Het uijterste der tacken heeft twee teegen bladjes aen een beinsje vergespitst, waer uijt nieuwe bladeren en Stelen voorthomen, en de Jonge bladeren glimmen soodanigh aen offe met olije bestreecken waren. tusschen de voorsz. bladeren uijt de tacke selfs comt een doorne voor aen een krom Steeltje hangende, inde gedaente van teegen koolplas gemaeckt van vier Sijde gelijcke bladjes, dickeren rondachtigh, met het hoe achterwaerts gebogen, ende uijterste op vier dicke en half holle schubben. Inde midden uijt gesneet met korte dicke en witachtige draedekens en daerin een dicke pilaertje, slap aen reicke. De vruchten staen reghet en digt bijeen de tacken, inde groote van een prijm, het naccassaense kiras en sosso soogelijck, dat men het nooit en weet de doorne daer van soude aensien, want Sij staen op een soetje van vier dicke half holle blatjes gemaeckt, waer van twee grooter Sijn, boven met een scharp als het hooft van een Spijcker, van buijten donckerbruijn off roockverwigh, binnen isser een net met een Sijmerigh vleesch daer

vruchten

vruchten naer de Zaet hooren als haere maren, aende voorsz. hardachtigh van reicke aende afgevallene vruchten uijt de boesem off schaer vande vruchten gelijcke uteen uijt de gepuijte schorse vande tacken swaer, en dicke en heevrige vochtigheijt als die van Soccum off papedaj, doch meest aende afgebroken Stelen en aende bladen, dewelcke geen bestendt. Het hout werd gebruijt is witachtigh, maer bestendt Straf rot off kromingh gaet, seer hart, swaer, en moeijelijck om te kappen als off het hooren was, inde lengte gestreept, doch Sijn draedigh, en als men het dwers kapt off saeght doo dat men de adertjes rondom het hert Straels gewijs staende als een Son.

Men vint'er noch een groot beadige soorte van desen boom, wiens bladeren twee Spannen lanck, en twee handen breet Sijn. de wortelen staen boven de aerde gelijck aende *mangi mangi*, doch Sijn dicker. Bloemen en vruchten hier van Sijn noch onbekent.

Lignum Corneum angustifolium, uijt Amboina *hussur Loimahun* wert voort uijt een hoge, rechte, lange smalle bladeren, aen ongelijcke groote van 5. tot 11. duijmen langh, twee vingers breet, stijf en glat, naer agteren allenskens toesmallende, en schier sonder Aere, die van groote *Codiko* gelijck. het hout is mede hoonachtigh en hart, wert gebruijckt als het voorige, doch selden en maer tot

dwers

dberb houten aen groote huÿsen —.

Naam: lat. Lignum Corneum, maer. Ayt. maccass: nae. malacca, amboin. op Ayt. imaw huÿsil op kitaw Lohüssül: De vrucht maekt dat sommige voorgeven hebben, dat men uit amboinsche gebergte mangostanen vint, dogh de Javanen en baeiers houden hen voor haer nüdae, Het waeckeren ebbaen vrucht draeght, en gene en heeringe Cap uitgeeft —.

Plaats: Dit hout is wijnigh bekent ondat het selden gevonden wort, wassende niemeer dan op't hooge en verre afgelegene gebergte inderlighte dammar bosschen. aengaende het hout wert het gemeenlijnderwerk met Cajü naer, en aen gedaente der bladeren het Mangium terrestre, daer het noghtans drie verschillende boomen Ayn —.

Gebruijcke: Bÿde amboinesen heeft het inden huÿsboüw wel eenighsints plaets tot baeckjes en platen, dogh daer sal nemense maer de Jonge boomen die nogh geen man dick bÿn, want de dickere kimmense wegens haere hoornachtige Substantie en swaerte niet uÿt den bosch halen en bedwingen, eghter heeftense die inlange stucken, waer van sÿ de steven tot haere toranen en bÿen maecken. Indien het dan de regte malaccase Javanen en maccassaren is, soo werden daer van groote stÿnen tot de paelÿsen —

haere

haere Coningen en Princen gemaekt. die sÿ met een godeloos anbrÿt uÿt het bosch haelen gelijck boven uit Capittel van Caryophonaria Prima gesecht is: op Ayt. imaw saet het meest uit hooge gebergte van Ema, bÿ de welcke het gebruÿckt wert tot houte nagels aen de Corre Correen die men anders van Sappanhout maekt. aen groote huÿsen der amboinesen wert het tot stÿnen gebruÿckt als meer tot steenen onder gebinden aen malkander te hechten, want het is soo dinaer als Cajü nani, ooch indewaerd. De inwoonders gebruÿcken sÿne wortelen tot ubat sagüweer en noemen dit adjoe Java, dat is Cajü Java —.

Caput: 33.

Lignum Curinum Ayt. imaw:

vorght agthien uit Capittel —.

bÿ de wortelen vinden heeft het ~~off~~ water van een light, geele en hard hout, waer van men als geseght Cammen maekt, en daer om bÿ de boomen in't maeyts Cajü sissir, dat is kramhout genaemt wert —.

Caput: 34,

Sirisolia, Sesel. —

vorght agthien een —.

Boven

boven is geseyght dat nae't afvallen van't Blat
sie de trosjes hangen beyden als stickjes
van Sikiboa, waervan ick naderhant bericht
den hebbe, dat eerst de regte spruchten groeyen
in volgende gedaente, te weten inde groote
van krieckten, hangende paersen â twee aen
een Trosjen, eerst groen daernae donckerbruyn
van Cruyden bekleedt met eenige bolsters
daeronder leyt een harde steen als inde
kersse, en inden selven een waterachtigen kern
nogh staet te weten dat de eerste Bladjes van
de Jonge Spruytjes, niet de voorn: spruchten ko-
mende aen de kanten dicht gesaeyght sijn: dien
gelijcke boompje inde navolgende figuer
t'dien is. 16. De amboinesen maecken een bijsondere
soorte van Sagu, noemt Sesse, noemt beschuyt-
sagh aen't is: het heeft heerlijcke bladeren
dan de landtsche, 3. en 4. duymen lanck, twee
d.o breet, daeraen oock noch 3. seuwen inden
regte loopen, dogh de twee Zijdelijcke loopen
niet een vijfde, en derden eenige kibbelkens
naer de kanten, waeren met een korte spitse
staen enckelt aen haere rijsbosch, dewelcke
die precise ordre niet houden gelijck meer
aen't regte Sesse sien, te weten tegen over
Jeder blat een rijsken. De spruchten verschil-
len oock van't regte Sesse, want desse soorte
is teere, spruchtbaerder, inde maent augusti
hangen de rijsbosch voe spruchten tussen en
agh-

agh-
ter de bladeren, gemenelijck twe noch
Zijde van Jeder blad sitt meer een steel daer
twee en drie spruchten aenhangen inde
groote van steerpruymen, hebben oock de
selfste Coelrie van buyten, te weten eerst
groen, daernae naeder bruinen treckende,
met bruyn gemengt, als inde dergelijcke
steenigh steet, dogh laegh en sonder roman-
gigheyt, onder dit peersch regt een harde
puyewitte korrele, inde groote van ontrent
een kersse, inwendigh rondom vierkantigh, met
een harde spitse voor op, van buyten Zijnde
vier Zijden aerdigh gegraveert schijn op de
manier als de korrels van Pegamatta, voor
soens niet soo te cracken, dogh
die van binnen willen een Sesse kant daer
van maecken.

Capit: 37:
Makilus, makilan.

volgt aghter aen't Capittel:
men heeft noch twee andere soorten te
weten een derde en een vierde.

3. De derde soie een middel soorte Zijn dosschen
de twee eerst beschreven en is aen de volgen-
de gedaente; de stacken verderven hun in
korte rijsbosch, daer aen staen de bladeren
sonder ordre, de voorste en grootste Zijn 9.
en 10. duymen lanck, 4. d.o breet, de aghterste
5. en

5. en 6. langh, 5. d°: breet, van onderen koperr
de ribben met ronde bogen d'een over, d'ann
en glat. D. het bloeysel is nogh onbekent. De
vruchten hangen tijdt trossen 2. 3. aen
een stock, en ider op een bijsondere langhe ste
dewelcke' kort agchter de vrucht buijghagh
tigh is, lanchwerpigh en met kuijle poinctje
bezet, rood van coleur. De vrucht is als een
kleene' eerste, doch dit in geen kelckje gelijck
de andere soorte van makreau doen, eerst
groen, daernae' pimperagchtigh, ten laetsten
swart blaeuw als een rijpe' prijm, binnen
isse' uijtgevreet met een wit, kaeskagchtigh,
en heerachtigh vleesch, onder lenghte in
twee deelbaer, bitter en onaengenaem
van reuck en smaeck; D. Het hout is gedagh
tigh, waerachtigh, en soe kromme' aderen, dinn
bee en begraven niet alleen dat den kuijsboo
maer ook ommerigh gereetschap daer van
te maecken in sonderheijt spangaijen off
schepriemen. —

4: De vierde soorte is de aederkleevende, de tacke
daer van sijn bekleet met een kuijle schorse
daer aen d'een d'ander tacken kleen en knoestigh
sijn, aen dese' staen de bladeren ontrent kl
voorste dicht agchter malkander en sonder ord
de naegel bladeren gelijck, doch korter van ste
len, 4. duijmen lanck en breed: breet, boven ganc
glat en effen, van onderen met weijnige dogh

teer

teer schimpse ribbekens. D. uijt den midden der bla
deren komt een langhagchtigh dinn steeltje,
dragende' boven op weijnige' knoppes, waer uijt
het bloeysel noch nogh onbekent. D. de vruchte
sijn ronde' bessien, kuijnen soo groot als nijkbilli
boven op met black, en aldaer aen de' zijde' een
kort spitsje, van buijten effen, donckerblaeuw
off swartagchtigh, onder een skijnachtigh velle
ken huijt en nootken van een dinn kaetagch
tigh schelje, dat wonder een kernke in twee
delbaer, wit als een versche' haesenoot, haf
aen smaeck, en wat na violen riekende.
Ider vrucht staet op een black bontje ende
ntje van 5. spitsen gemaeckt. D. de aenboomers
houden het voor de beste soorte tot den kuijs
boom en praeminen —.

Capitt: 38,
Lignum Love- Halaür.

volght agchter aen't Capittel —:

Tot beter kennisse' van desen boom hebbe ick
het volgende' willen bijvoegen: op huijtinnow
maeckense' 3. soorten van halaür van het
boven staende Bitoense wat verschillende';

1. Het eijgentlijcke Balaün van Soja andere —
ook Warikokor genaemt, heeft bladeren
6. en 7. duijmen lanck, 4. vingers breed, boven
glat, beneden doots groen off bleeck, met een
stomp spits, en veele' boghtige' ribben beneden

uijtbuijgende

uijt bruijnerode, en staen verwisselt dgens ma
malkander, dogh meest sonder order. uijt
den schoot en tusschen de bladeren komen
heeren Trosjes voort, naer op groene knopj
staen inde grootte van mostaert Zaet, dewelk
sigh openen in heeren witte bloempjes van
vier bladjes gemaeckt, binnen gevuijet met
korte draetjes, boven op met groene noppen.
de vruchten staen verzonge 2. en 3.
bij malkander doo nae uijt den schoot der
bladeren als achter dieven op korte steeltj
rond, gelijck die van Daün Candal met een
kront spitsje boven op, glat, eerst groen, daer
nae roock verwigh. onder een dicke dogh nae
ke schaele leijt een handaghtigh dogh dey
menige korrels, vijfformigh gelijck een kag
dissen. Dy in swaer dorbaer, en beter als nie
kernen.

2. Het tweede wie den Bitouwen Baeaüw sijn
doo nae het breet als smaelbladige, op Java ge
naemt Cohür, wiens schors pricken op de
kuijst maekt, en het hout is wooser dan uijt voor
gaende.

3. Het derde wie de regte Cwassa sijn, welcke
sij hiddernu mede Jonctijs Baeaüw noemen.
het welck met sijn vruchten uijt volgende
Cappittel beschreven sijn.

Capütt: 40.

Lignüm Eguinüm. Cajú Cüda.

voorgt

voorgt agkter aen uijt Cappittel.

In Bont: malab: Part: 6. Sig: 20. word het ge
naemt uijt malabaers, nüxt pongelion uijt
baram: singi, Uijt portugees Carnos dos
diabos, Uijt duijts Boschoom, wiens Figuer en
beschrijvingh met d'onse accordeert.

Capütt: 43.

Arbor Sacüm major. Cajú Lobi.

voorgt agkter aen.

van het amboisch Cajú lobi geven ick dese
naerder beschrijvingh. Het hiet op beijtimor
lape lape: den staem word wijn soo groot
als een Calappis boom met een dunne, slecht
fenu, stijve schorse, die sigh laet afschillen
de bladeren verschillen niet veel van boven,
behalven dat dese laetste wat langer sijn,
op korter voetjes wisselinge, aen de kanten soo niet
gekerfd, en iets aen de Canarij smaecke, mede
verende. Aen uijterste der rijskens en uijt
den schoot staen de voorste bladeren kommen bij
aghtigh Croontjes voort gemaeckt van onbeboo
heeren knopjes, dewelcke verthoonen heeren
roockverwige bloempjes van 4. spitse bladjes
gemaeckt met soo veele draetjes, even midden
stijfsel in, aen de selfste Croontjes komen
de vruchten voort, bij de bladeren eenkelt, en bij
de Croontjes 2. en 3. malkander, een lidt van een
vingers lanck en voorgespitst als een Jongh uijtsp
met de spits wat krom staende, van buijten
groen, en wat daght off wolaghtigh uijt gewaven.

onder

onder de Cuÿsterische dinne huÿd, huÿsen rande
we dinne, dogh houtachtige schaue gelÿcke alb
en kasenoot en daer binnen een witachtige
kaest. het beeÿst in Februario. Het hout is
Sÿn en langhdradigh, lichtgeel als beuken
makilan en een aande swaerste, daerom
het de amboneesen seer tot den huÿsbou
gebruÿcken, maer de koolbranders mengen
onder ander hout om kolen aande brande
het versche hout en noÿnigh uÿt sÿnen g
houden brant lichter en claer, daerom het be
giaern dat doontsen is. Sommige amboneese
noemen ajjapaloulan, dat is brandent hout
en naem gemeen met Flamma Sylvarum
welck anders verdruÿcken is lib: 6. beschrÿ
want het schrÿft dat dese swarte boomen van
verderÿ maeghschap sÿn. de schorse der
stamb in water gedaen, gezoden, en gedron
ken helpt den geenen, die waterdÿghtigh sÿ
en smeren de selve schorse van buÿten op
de dÿghtige leden.

Een ander Cajú lapé lapé verschillende
van 't bovenstaende Cajú lobé heeft mede een
regten stam, en daeraen regte steÿfe nÿskens
aen dese selve de bladeren op een bÿsondere ma
niere, te weten twee en twee bÿ malkander op
een kort steeltje, dogh uÿt haere midden na
southÿs het steeltje langer, en aen sÿn uÿtte
ste twee bladeren langer en grooter dan de
twee agterste, te weten 5. en 6. duÿmen lan

schaers

schaers twee breet, van gemeene saboen gelÿcke
die 'sande selbare sanige met boghtige ribben.
uÿt haren oorspronck hanght een ruckeden stoc,
en daeraen seer schrÿghten gelÿck die van t'sera
mela, dogh dese sÿn schoon rood, daer de andere
groen sÿn, verdeelt in 3. ruggen, dogh tusschen beÿde
is een kerf, boven sÿne breedt en maecken een
kruÿtje. de nÿpe openen haer langhs de ruggen
in 3. delen, hebbende daer deze haer kaese Ca
merkjes, en verbergen 3. langhwerpige picke swar
te korrels, met een geelachtige, seer bedervende
schrÿghten saft, welcke sÿn gelÿk in
twee lagh delen, een binnen met een groen
achtigh mergh, droogh als dat van boonen. Dit
heeft mede den naem van Cicadaria off Capú
lapÿ, om dat sÿ Sprinckhanen genoemt, sÿne
schrÿghten t'samen gestampt stuert de schorse en
onder de kolle kÿpen, gestoken doet de visse dood
voor den komen.

Caput: 48.

Bancalús Bankal

Voeght agter aen 't Capittel:

Behalven de twee soorten van Bankal, die ick
noch een middelbare soorte gevonden, wiens tack,
jes rond en glad sÿn, daer aen weÿnige bladeren
staen met 2. tegenmaekanders en met haere
voetgens op waerts gebogen, van 5. tot 8. duÿmen
lanck, 5. en 6. vingers breed, boven geaedt met
weÿnige paralelle en uÿtstekende ribben van
onderen. Het uÿterste van 't jonge nÿskens sÿn
dicht in een groen schubbetje gemaeckt van twee

bladers

bladers tegens malkander. de onder rijskruis hebben voor niet veel regten steve vingers lanck
vndaer op een ruchede spruyt inde groote van
een mosquet hoogte, dogh oock cort, van
buysen ruygh, maeckt met heele ketkers besetten
daer in langhaedige bloemtjes gestaen hebben

Capvt: 49.

Quercus molucca. Caju Hollanda.

voorgt agchter aen:

Hy staet niet alleen op de wooren. plaetsen, maer
oock op Xulabessi, aenwaer hy Caju sore heet, Hy
op het hoogste, hoecker en steenachtige gebergten
van Cramgenaemt Nussainan, dogh wat
beter nae Strand loop, en sijne bladeren sijn wat
korter en breeder, aenwaer hy genaemt wort
aij mousiën, dat is boomder vergaderinge. aen
mede op t'oostwaerts van Ceram int district van
tambocco, daer sy heten Pú noemen, over al met
seer groote en dicken stam van hare en warmigh
voegen sijne swaerde by de Inlanders verrijnigh ge
bruyckelijcke soeder kruyt boomen. dit hebben wy
gemeen met d'Europische eycken, dat se in de
rijpheyt hunt haere kruyten, eycken met een geel
bot welck de Inlanders noemen nae de naeste
boomen toeschieten als of se gaen, andere by hun
wiede lijden. de vruchten in sonderheyt de wiede
sijnder seer graegh nae en deen geen Inlander
daeromtrent komen nijt weese vande wiede ver
kond, die digh als dan daeronder op, houden als de
spruyten afvallen. de Inlanders noemen sijn eer
pan, tot dat de buysenste schaele berst, wanneer se

niet

niet onaengenaem sullen vinden als eenige der
Europische keen. De Javanen noemen de boom
soorten van, en noemen hem Sarangan. de
groote herst en dinckachtige spruyt, en is ver
baer als Castanje. De heere en hande is de
Bangaijse eycke, en niet te baer.

Capvt: 52.

Arbor pulasarius. Pulasari Pohon

voorgt agchter aen't Capittel:

Dierghelijcke boompje vinden wy in't district
van Iaricqu aldaer genaemt Cowackil off Coac
kil, dogh de stam wort niet boven een aem dicke.
de bladeren verschillen niets van voorgaende
dan dat se van onderen yder sijde ribben hebben
seer kroon en boghtigh nae voren loopende en met
bogen sluytende met heele ribbetjes tussen beyde,
de schorsse is droogh en geelt geen melck, de
wortelen groeyen meest overhoecks met veele boghtyn
dogh sommige oock wegt. sy nicken als Pulasari
off vijgenteyche als Taccari. men hanse ook heel
snijden en met ander goet verkopen tot een boom
sals om het lijf daermede de schuyeren nae't
waeden.

Capvt: 55,

Lignum clavorum. Solan waran.

voorgt agchter aen't Capittel:

vergelijckt deze boom met een andere in kort:
malab: part: 4: fig: 39: beschreven onder den
naem van Tjerou ponna. portug: Ponnaco
pequeno

pequeno, d'vijfde, hebben geele gom boom, aen-
hem een bruijn hout en eetbare vruchten
worden voorgeschreven —.

Caput: 56.

Arbor palorum. Caju Belo.

De derde Soorte genaemt Arbor palorum ni-
gra is nae de oude beschrijvinge onvolkomen die
haeren stot in dese plaetse dese volgende.

3. Arbor Palorum nigra, off swart paelhout: de
boom heeft een redelijcken regten stam op't hoog-
ste vande dicte van een dijn, schiet van onderen
op best met tacken en rijshout. De bladeren staen
uitgebreidt en sonder ordre op de houte en schie-
geen stelen, ooc soodanigh dat de meeste haer
onderste zijde nae boven keeren; sij zijn deer-
dunnen langh ooc minder, en ruijm twee
breet met een stompe spits, van onderen met
veele bogtige ribben, geteekent sonder merck-
lijcke nerfjes off swaricke. uijt haeren schoot ko-
men langen smallen korten stiel boven in twee
verdeelt, ider dragende 4. off 5: langhaelsige
bloempjes die van Terminalia vruchtsints ge-
lijcke, dogh korter. De vrucht gelijckt vrucht-
sints die van Caju Bobba, is schaers twee
duijmen langh en een vingerdick, uijt den
rouden wat hoeckigh, onderscheiden en naer
schille vind men vier langhwerpige kornet-
aes vingertjes legers maekander staende,
ider met een dun vellekje omgeven, van
substantie droogh en groenachtigh, met haer
vier boevenste zijnden de boevenste stijve spits

uijtmaekende. De schorse is sappigh en dick, van
buijten swartachtigh, en hangt soo vast aen't
hout, dat men se qualijck afschillen kan, dieshae-
ven moet men se met dicke stocken soo lange
kloppen, tot dat se afspringht. Den savijen skijn
soo uijt de schorse aes uijt het hout uitgetrocken
pricken op het lijf, en de vruchten eeten de
eeven uijters meest op. —

Naem: latijn Arbor Palorum naet ma-
leijts, Caju Belo van sijn gebruijck, amboss op
Bitor Teke, op eijtsinow aijkain, aij-miel en
kakaë-mea, dogh bij sommige aijmitten nae de
swarte Colvine vant hoof, en naem met veele
boomen gemeen. De twee eerste soorten worden
onderscheijden met den toenaem van kleene
bladige en groot bladige. De derde heet eijgent-
lijcke Caju belo itam nae de swarte Colvine
vande schorsse, bij die van Soja aij-mean, willen
de Leggers, swart hout, sijnde misschien een nieu-
soorte van een ander boom bij hun eijden ume-
an genaemt —.

Plaets: Bij naest op steenige stranden uitkee-
pende bosch en op de bergen, daer het kleene steenen
en sijgnaes kruijt en lighagh is, aende randen
vande bosschen —.

Gebruijck: Den gebruijck blijft in sijn eigene tot
de woorden de derde soorte wert ooc: in stede
plaets dat: De schoongemaekte stammen van
de derde soorte dienen tot spaeren in den huijs-
boom aes nieu tot beeck off paelen aende sluis,
dogh sijn in't water op eenige na soo duraebel
niet aes het witte Caju belo en geteekende
light den boomsoorte Tambelo genaemt. dese

swerige

Inwendige bladeren genoemt en opgeregt
rijpen seer wel de bloedpinnen &c:

Capút: 58:

Mangiúm Celsúm: mangi mangi Tonkè

vorght aghter aen:
In dort: malab: part: 6: fig: 31: noemt 6: soo
ten van desen boom beschreven onder den naem
van Candel, maer van d'eerste soorte int ma
labaers zijgentlijck genaemt is Candel, pontú
ghees Pao salgocdo macho: int duÿts Rún boom
in figúur, beschrijvinghe, en gebruÿcke over een
komende met ons mangiúm celsúm: doch
ginde tabúla 34: genaemt Pao candel, int
pontúghees Salgeÿra mamato, int duÿts wit
rúnboom wie ons mangiúm Candelarium
sijn, off Immers het volgende Pjeroú cande
int pontúghees Salgeÿra major, int duÿts wat
rúnboom. fig: 38: Poú Candel, pontúghees Sal
geÿra Serma, duÿts heeren rúnboom komt
veniger over een met ons mangiúm
frúticans, maer het mangiúm Caseolar
wert beschreven part: 3. fig: 40: onder den
malabaersen naem Blatti, pontúghees Jamb
de mato duÿts steenbollen.

Capút 62:

Mangiúm Caseolare: Brappat.

vorght aghter aen tot eÿnd van't Capittel:
mangiúm Caseolare rúbrúm op amboÿ

Bÿ

bÿ den uÿtgank van de wreÿe Olipkant groeÿ
ende, blÿft meest een steúnÿck met een stam met
boven een breet dick, waer aen de rijskens seer
scherp en vierkantig sijn, doch twee Zÿden sijn
pee breeder als de twee andere. de bladeren
sijn langh werpigew dan aen de boomaghtige soort
te, 5: duÿmen langh en 3: breed, soeken middel
kondt doorloopende, en met húne nerven een
schúÿn-krúÿs maekende. A°: 1691: in aprile
heeft men op dese steúnÿck een groote rúpse ge
vonden de rijngaende rúpse met ongelÿck, light
groen van Colerúw op de rúgge met sijne haerÿge
beest met nogh twee roratten, waer op lange
haerÿge staven, en aen de Zÿde heeft hij geele
oogjens nae't getal der leden. het lichaem
is in 7: leden verdeelt, de drie voorste hebben
6. korte en toegespitste pootjes, waermede hij
werckt. de vier agterste hebben 8: pooten, de
welcke stomp sijn als olÿphants pooten, waer
mede hij op de tacken vast sit. het agterste
deel lÿckt ib in boven gekroomt, het welck hij om
de tacken slaet, dese noem vindmen als dan
soo overeendigh, dat hij alle de bladeren der
tacken en rijskens af eet: daer nae een
gew langh en dick geworden sÿnde, maekt hij
een kúÿsken off Spinde, inde groote van een
blaauwe prúÿm, buÿte wit en effen van búÿten,
met het end sijnd onde tacke en met de rúgge
aen het naeste bloet vast, waerin hij sigh ver
bergt als een dijste noem. nae 8: dagen
opent sigh het kúÿsken en daer komt een
Capse úyt, waeruyt men in dit kúÿsken
een dún vleesken vindt, waerin het poppetje
gelegen heeft, tussen welck vleesken en de

Búÿtenste

Cruÿsenste Schanse heÿd een wolaghtige Sÿ-
staatie, dewelcke soo 't schÿnt het poppetje
tot een Cooperen verstrackt heeft. De cruÿs-
ste Schanse off 't cruÿsken schÿnt een spinsel
te sÿn van een doorgaende draat, en indien ons
Inlanders de kennisse hadden daermede om-
gaen, sonderse wat ligkt daeruÿt een sÿde
hoomen spinnen, als men in Bengalen met hare
draat, waermede desse cruÿskens deer wat over
een komen, om welcke reden ick ses oock daer bÿ
hebbe laten bÿschrÿven. De cruÿse in kaer cruÿskens
kan de hoge 2 à 3 naeste bladeren der boome soo
danigh saemen hechten en om haer cruÿskens
vast maken, dat se daermede bedeckt en verbor-
gen ligkt. De cruÿskens, daer de worm off poppe nogh
in is, kan men spinnen als men't bovenste beginsel
vander draat om een stockje vastmaeckt, het
cruÿsken de boven wat nat gemaeckt sÿnde, soo
voeght men draeÿen algaende nogh den draet, tot
dat hÿ dun wort en soutÿts afbreeckt, dan moet
men hem wederom aenknopen, en soo draeÿende
raeckt het gehele cruÿsenste cruÿsken af, over
schrÿvende verdun bÿsonderheÿden hier in het tonneel
leght. naer dat ick desse cruÿskens omtrent 3 weken
hier bewaert hadde, soo is soomede uÿt het afge-
sponnene als uÿt het hooft een schoenklapper
gekomen, een van de schoonste en grootste die ick
oÿt gesien heb, uÿt boven'ste cÿfer sÿgh los bÿsonder
met eenen een block gelaghtige figuere sÿgh
uÿtstrekende, en dit geschiet altÿt bÿ nacht, dogh
de meeste poppetjes, diemen vele handert, bÿsper
doot, eer daer komt men uÿt. Het cÿfer is als een
ander schoenklapper, van Colÿne cruÿsgewe, swart
heÿden van een sÿnger lanckte, aen't hooft heeft

hÿ

hÿ twee hoorntjes als een bocksje oranje van colÿne. hÿ
heeft vier groote vleucken, waer van de twee cruÿs-
ste de grootste sÿn, ontwert een sÿnger lanckte,
van verwe oranje, dogh onderwaerts loopt een pÿn-
pÿne streep, de twee vleucke heeft in de midden een
rondt oogkje als een venstertje, omgeven met een
pimpere kringh, doorschÿnent als glas. hÿ was
geruÿme op de wevelt gewassen off begon uÿtdeel
sÿpres te leggen, cruÿse wit van colÿne, van groote
als een raep zaed, plat rond van gedaente. t'spin-
sel is wit als sÿde, en meer haen van een cruÿsken
wel 20. à 25. vaderen cruÿsen, maer't spinsel
van d'Bengaelse wonder is gelaghtigh. ——

Hiervuÿt bÿsÿcht dan waerom men uÿt gestroÿt
heeft dat de Bengaelse stoffe gingangh genaemt
van boom bast sonder gemaeckt worden, want
desse cruÿskens hangen soo aerdigh met een ge-
sponne stove aen de tackkens der boomen, dat
men sÿ eerder sonde het waren de vruchten van
den boom. gelÿck sÿ doen. Chinangÿn uÿt Bengaen
komende, standvastigh aen mÿ verklaerde, dat
het vruchten waren die hÿ selfs, aen den boom
gesiet hadde, in welcke menige ick mede
veele omstanders ook bevaen, tot dat mÿ sÿ ver
oorsaeckte, en het doode tonneltje in vonden. De
cruÿskens, daer den uÿse uÿt gevlogen is, sÿn ons-
gevaer ontrent de spinnery want de draet breeckt
te kort af. de Bengaelse cruÿskens dan sÿn als
geseght, swantaghtigh off aerdverwigh, maer
d'amboinse cruÿsen is wat groover, dogh is
tot nogh toe in amboina niemand gevonden
die onderstaen wil de selve te graeven door uÿt te
maecken ——.

Aen't voorschrÿven van Jesser verdriet het mog-
ta bÿ sommige moock genaemt, welcke is

een

een sleghte Zijde gesponnen van binnen de
ander Zijde worm doorboort heeft, dit wort in
Tinquin en bij de Inwoon Samungi off Sam
gi genaemt, waer uijt midtsdien de Sleghte
stoffe baeg genaemt gemaeckt worden. N
de Figuur hier van is a° 1692: met den appen
naer vaderlandt gesonden —.

Capit: 67:
Arbor versicolor. Aij alla.

volgt agter aen: Zij noemen hem oock Caj
Swangie ondat hij hargens Zijne geaddigheijt
niemandt bekennen kan —.

Capit: 68:
mangium montanum —.

volgt agter aen:
Tot nogtoe is mij geen ander boom bekent, wie
beaderen de vrijgenschap hebben, dat se met twee
Lemoen in de lengte gebrekt Zijn, a° 1690: is hij
op Celebes gevonden, en daer van een tacke mij
toegebracht is, middtsdien van een Jonge boom
weens nijttreste tacken vierkantigh, aen de kan
ten Scherp en dick geweijgert, daer aen staen
de bladeren meest enckel, doch twee en twee
krom boven malkanderen. desr staen op korte
steelen, 6. en 7: duijmen langh, 3. en 3½: breet,
boven stomp, aen stijf en neerwaerts staende
aen gedregt, met vier doorgaende Lemoene
inde lengte gestreept beneden Zijde nijtsteek
kende. nijt haren Schoot komt een enckelde
stare boom, dragende een vierkant Scherp
hoofdeken, twelck men boven een knop van

een

een bloem schijnt, maer t verdeelt sigh
in vier jonge bladjes, derwelcke wat hewerigh
Zijn aen de onderste deelen. de vruchten Zijn aen
in den tept —.
aen tijde van t vierde boeck volgt de drie
volgende Capitteltjes —.

Capit: 69:
Umbraculum maris. Brappat Tudong.

Dese Zijn noch eenige mij bekende soorten
van mangi mangi, derwelck wij twee onder de
voorgaende hadden, onder een beneden, doch de
wijse noch de wat van de selve verschillen,
soo hebben wij twee hier agter in t bijsonder
willen beschrijven —.

Umbraculum maris is een verandering van
mangium corniculatum boven Cap: 64: be
schreven, waer van wij twee soorten aengemerckt
hebben. De eerste noemen wij de Curassouwse de twee
de amboinsche —.

1. De Curassouwse heeft een staen niet veel dicker dan
een duijm en niet hooger dan een man, de tacken
verdeelen sich in veele houte en knoestige Zijde
tackjes, waerdoor een digte kruijn. De blae
deren staen sommige enckeld gelijck de meste
Zijn, sommige tegen malkanderen aengemeene
Crappats Catsoen, te weten, boven rondt toeloopen
de, dick, stijf, met pas kenmerckelijcke nibbetjens,
onderlicht geel nijtsteecken, drie en vier duijmen
langh, twee vingers breet. de Bloeijse is gelijck
aen die van mangium frúticans van beneden
witte bladtjes gemaeckt, die wat gefronst Zijn aen
die van Bonga lacca. De vruchten Zijn krom
me kaersen aen sibbetjes, die van mangium
corniculatum. gantsch gelijck, doch krommer,

en

vn met de Spits op waerts gekeert, omtrent d
lidt van vrijnger langh, vnder Schaft dick
bruÿnen Boeck groen, binnen gesnet met vn
graeb groen hert, gelaetsgewijst nae de hoÿnen
droogh vn in boven deelbaer. De Schorse is swa
vn met veele opgeworpene punctjes ruÿgh. D
hout is wit vn weecke gelijcke aen ander Crappat
soo langh het int groÿnen is. Aen dese boomen
veele bÿ maeckander staen soo bÿ den^ stam^ niet
wijt uijt, maer alleen staende maecken se
vn breeden kruÿn, gelaetsgewijst aen een st
vn Schermkruÿd genaemt Tudong, die de vrou
wens op het hooft dragen. Sÿ groÿen op soodan
nige Stranden, dewelcke Sterwaghtigh sijn
vn met het hooge water bedeckt worden, waer
neffens dese boom met sijn kruÿn op het water
uijtst aen den boom Schermkruÿd. De onderste
wortel het hout seer hard vn swaer, jnt water
sinckende, kruÿpen nae van Colÿn, maer naer
de midden swantaghtigh, vn wert selden ge
vonden. Hier uijt bÿsicht dan dat het niet ver
verschiet van het boven staende Corniculatum
soo aen bladeren aen aen vruchten, bestaende
den onderscheÿd meest hierin dat dit Umbra
culum maris een eendaemen boom is, en't
meest bÿsteren den langh van andere mangi
mangi gemeenk: op een soodanige veache
Strandt staen, die gedurigh met Zee water be
spraeyt is. Het boven staende hande hout wert selden
gevonden, en na't oordeel der Caÿbobbers
alleenÿck aen dat eendaeme boompje, waer van
het selve out wert, en in Zee water bÿsit leggen
2. De amboinsche soorte heeft een stam niet boven
sien waeren hoogh, en is midde uijt gebruÿd van
kruÿn

kruÿn als een Pajong. De bladeren verschillen
merckelijck van het boven staende, want de
heelste sijn een duÿm vnde grootste twee
dwarse vingers langh en een vingers breed,
soeten rondt en eenpaerÿnigh gekroesen, glad, en
sonder hermelijcke ribben. De vruchten sijn
ook wat anders, de weerden, niet seer kroom,
schaerps een duÿm lanck, met een lange spits,
gelijen light afvallende.

Naem: latijn Umbraculum maris. maca.
baers Tudong laüt off Brappat tudong en
Pajong laüt. dit van Caÿbobbo op groot Ceram
noemen sum Papari, ander wattar tubu tubu.

Plaats: Men vind het op groot Ceram omtrent
Caÿbobbo als mede op Letmors Zuÿd Zÿde op den
Strand van Ruttum; op den Strand van Ha
long omtrent Lateri.

Gebruÿck: Het wert bÿ d'Inlanders voor een
schadelijcken boom gehouden, waer van niets ge
profit wert, de schorse gestaunt en op't water ge
strooÿt, doet de visschen sterven gelijck ander boÿ
uijt het Swant. Den bruÿne hout kannen hegsters
maeken tot pannangks en ander gereetschappen.
De Javanen soecken hout om kriskrassers
daer van te maeken, als het mooÿ g'aderd is; het
bruÿne hout vind men ook in de scheuren des
stams, wanneer de selve gestoven is, gelijck aen
den arbor Excoecans off matta hoeri geschiet.

Capit: 70:
mangium floridum. mangi mangi Bonga

Dit is mede een soorte van Crappat, waer aen de
bladeren ook mede in't kruÿs staen, 2. en 3. duÿ
men lanck, 1. breed, boven rondt off stomp, dick
stijf, glad, sonder eenige ribben, behaelen de
midde

middel Senuwe beneden Scherp uyt buylende, en aldaer geelgroen. Het uytterste der rysken eyndight in een Spadel van twee bladjes tegens malkander geplakt. De bloemen Syn eerst Spitse knopjes, dewelcke in een kringh Staen in gedaente van een bloem, dese haer openende vertoonen in een bekertje veele bruyne draeden, dewelcke uyt gevallen Synde opend Sigh het bekertje in een plat voetje off Sterretje, van 5. Straelen gemaekt, en daer in Staet de reghte vrught als een kegeltje, Schaers een duym lanck, uyt den bruynen en groenen gemenghd, vertonende al wederom een bloeme, waer van het bij de amboneesen den naem heeft. De tacken Staen oock reght tegens malkalder, oock Somtyts vier bij malkander. Het hout is redelijck hard, dogh Set geen grooten Stam.

Naem: lat: mangium floridum. maleyts mangi mangi bonga naet ambons Watta coeban off cumban, omdat Syne vrughten nae een bloem gelijcken ——.

Plaets: men vindt het op den Strand van halong. —

Caput: 71.

Mangium porcellanicum. brappat Gelang

men vint nogh een groote Soorte van mangium ferreum, dewelcke mede een Struyckaghtige boom blyft, dogh Soo ruygh van Schorse niet, en groeyd aen modderaghtige Stranden. De bladjes gelijcken heel en al nae de gemeene hoff porcelijn, dogh Syn Smalder en hebben van aghteren een uytsteeckende ribbe, aengenaem Siltigh van Smaeck Schier als Petercelij de

maer

maer. De vrughten Siet men weynigh, hier en daer eene tussen de bladjes verborgen in de gedaente van korte Caryoffel nagelen met een breed hooft van 6. Spitsen gemaeckt daer in t'bloeysel gestaen heeft van draetjes gemaekt, gelijck aende nagelen. De bladjes Staen aen't voorste der ryskens Soo dight op malkander, dat men't rysken niet bekennen kan ——.

Naem: Het heeft geen anderen naem als brappat gelangh, waer uyt ick mangium Porcellanicum gemaeckt heb. —

Plaats: men vindt het op de west strant van Baguala als mede in de laha ——.

Gebruyck: De amboneesen eetende bladeren rauw tot bocassan, en andere vis doop ——.

Het vijfde Boeck.

Capút: 5:

Varinga Parvifolia.

voeght aghter aen't Capittel —:

Een ander Sinees beroemt sigh op Java onder aen den Stam vandese kleenbladige Varinga twee bloemen gevonden te hebben, mannetje en wijfke inde gedaente van Cassomba off Carthamus bloem, doorgaens roodaghtigh, die van't mannetje omtrent de Spitse hoogh rood off bruijn. door het besitten vandese bloem beroemde hij sigh tot groote rijckdom gekomen te sijn. meer soorten van varinga siet in Hort: malab: part: 3: Fig: 55, 56. 57. 58. 59. waer onder d'eerste Itti arealú een kleenbladige varinga wil sijn; de andere vier hebben wat gemeenschap met de grossularia —.

Capút: 9:

Caprificús aspera —.

voeght aghter aen —:

De vrughten vande kleenbladige opgesneden, de korrels daer uijt genomen, en met suijcker gestooft geven een aengenaeme kost —.

Capút: 12:

arbor glútinosa —.

voeght aghter aen't Capittel —:

In Hort: malab: part: 4: Fig: 37: wert hij genaemt vidimaram. portugees Fruita d'Entrude, duijts Cleef pruijmen, aldaer alleen met dat onderscheijt, dat de vrughten aen de

malabaerse

malabaarse grootwerm langhswerpigers bo
schwaren worderyen bij deese Inlanders niet
gebruÿckelÿck sÿn, nogh tot de kost nogh
tot atsjar ——.

Caput: 19:
arbor redivira ayparekú

voorght agkter aen het Cappittre:

De tackers van ayparekú sÿn soe kouse rÿsker
ockstaen 3. a 4 tackers uÿt een oorspronck. de
bladeren staen ruckwel dogh dight agkter mal
kanders, 3. en 4. dwÿmers langh, 2 vingers breed
aende kanten donckre getant, de groote senuw
gaet uÿt wgkt doow de midden, waerdoow de ver
heft saut blad bwaerts is dande andere, ock
stooten nogh 2: sÿdere ribben agkter bÿ macka
der, derwaerts, weerts nogh andere, seer schuÿ
coopen. uÿt den schoot vande voorste bladers
komt een ruckwe steel, rÿnsÿn een vingerlang
daer aen het bloÿsse dit, met een kleene bladje
agkter aen; dit sÿn kleene boompjes, staende
in een kuÿckje van 5. groene bladjes gemaakt
en daer in 5. andere witte, is digkt uÿtge
spreÿet met korte en witte draatjes. de vrugkte
dient in spÿse. men dient het in december.

Caput: 25:
Corallaria Parvifolia.

voorght agkter aen't Cappittre:
In t Bouk: malab: Part: 6: Fig: 14: word het uÿt
malabaers mantsjadi. portugees mangelins
uÿt drÿfts voorkboomen genaemt, ende beschrÿ
vingh soowel als de figuÿre accorderet met het
onse. Dogh de gebruÿck tot de kost uÿthoÿt tot
het timmeren is bÿ de Inlanders gantsch onbe
kend. naÿt schrÿven vande Hr. commelinus
sonder den boom ock in sÿnamen bekend sÿn.
de Javanen noemen dese koomers mede Laga en
gebruÿckense ock om goud en sÿlver daer mede
te wasschen ——.

Caput: 17:
Arbor clÿpeorum, Caju Salowacko.

Dit Cappittre stelt aen 6:
arbor clÿpeorum is twaerderwÿs, 1. het witte
off gemeene. 2: het roode ——.

1. Het witte is een hooge regkte boom met een
effene witagkige schorse, rondt van stam,
hÿ is seer kenmerkÿck van weese, want sÿn
kruÿn gelÿckt een kruÿpandoe open een stock
gesteken. de tackjes sÿn groot, wat gestreept
met veele witte pünctjes, daer aen staen
de rÿskens sonder order, hebbende bÿ kaeren
een sponck een scratte, dünne stÿfte aen de
se bÿ kans tegens malkanders, de stelen, van 12:
tot 18: paren, draegende insgelÿcks de bladeren
tegens malkanders van 10. tot 25: paer. dogh aen
de onderboomen hebben de rÿskens alderÿcks
6. a 7. paer stelen en 16. paer bladeren, en de
voorste stelen en rÿskens sÿn altÿt langer
dande agkterste; de gedaente vande bladeren
is als aen Tamarindus, heesender en smaeder,
aen de onderste sÿde wit, aen de boverste hoogh
groen, van smaeck suerts met veele schrepig-
heÿt, en de afgebrokene bladeren stÿven haer
opwaerts. het bloÿsse sÿn seer kleene bloempjes
van vÿf gelagkige bladjes, en in de midden
met

met veele dicke korte en witte draadjes met
geele nopjes. De ruighten sijn seer dinne en
platte koninen, ruijm vier duijmen lanck, schaer
een breed, van buijten overdwars geribt, binnen
in gemelte koninen liggen langhwerpige swar
achtige Zaaderen. De schorsse is dappigh en slij
merigh aes men daer in kapt, niet dick, maer
dun, taey, light graeuw en van buijten wat
schunft, smeckt van reuck aes vuije water. Het
hout is wit, en een weijnigh nadeen rossen dwer
hurde.

Naem: latijn Arbor Clipeorum alba et Cly
pearia alba. maeyste Caju Salowacko Poetti.
amboins Sijt off Sija. Tern: Rare. Band: Sikat.

Plaets: Sij wast geren in lighte bosschen en
blacke plaetsen, die wat dre sonnen staen, maer
nooijt int dighte bosch.

Gebruijck: Sijn gebruijcke in de medetijn is noch
onbekend. Het hout vande stam is in groot ge
bruijcke onder amboische hange schieden off Sa
lowackos van te maecken, ondat sijn hout droog
sijnde light en taey is, daermen gemaeckelijck doorkap
pen off steecken kan. men maekt ooch de heeren
praenuen (monoxyla) vandit hout, niet ondat
dit aerde sijn, maer nae't geloven der Inlanders
gelijckigh sijn int vissen. Sij verdrijuen niet op
ruijge en steenige stranden, ondat se int op en
afkaetsen aen den grond seer veel diuckae
den alle maenden eens gebrand moeten sijn, sij
de schorsse worden gaeten gemaekt, waer in
men de gekapte Sagumanta kneed.

V. De roode soorte verschied merckelijcke vande
witte, want den stam is langer en meere

stuijckagtigh. Egter wat tee sijdt soo dicke,
dat men praenuen daer uijt maecken kan. De
schorse is ruijger, meer gebarsten, en treckt
naer den bruijnen. De tacken staen wat onge
schickt en ruichveld aen de boomen, de poorste
sijn vijfkantigh, met scherpe ruggen afge
deelt. Aen't poorste deel der staen dunne
ruijskens veele agteren malkanderen en aen deel
we van 6 tot 10: paer bladeren, wat wijt van
malkanderen. De bladeren verschieen aen't
voorgaende merckelijck en onderen malkanderen
selfs, want de agterste sijn niet langer dan
een nagel van een vinger. 't Poorste paer is
ruijm 3 duijmen lanck en breed, agteren en
vooren toegespitst, die van utta manu gelijck.
die tussen beijde staen naer adverant en ach
teren nogh iets bijsonders, want de groote dun
ne gaet niet regt door de midden, en't beadt selfs
gelijckt een langhwerpige ruijte, welcke figuijre
men Rhomboides noemt. Alle sijnse van on
deren daght int aentasten aes smeert en hebben
een houte reukjens. Het bloeijende hout voort
een heerne trosjens, sijnde knopjens aes mostaert
saed, die kun opeenen in deer heerne bloempjes
van vijf vuije witte bladjes gemaeckt, inde mid
den met een griesje van sijne draadjes. De vrug
ten sijn platte koninen van een ovenide gedaente,
kruijtagtigh gedraeijd en gewronge aes een wendel
trap, van buijten hoogh oranjie geel, en mede
daght aes smeert, daer in liggen ruijt een ronden
platte Zaeden gelijck de Condoryne van Coral
laria Parrifolia, langen dijt groen, daer na
bruijn en steenhard. Het hout is wit, roodere
dan't voorgaende, swaerder en grofdradiger,
daerom dat de amboische schieden soo begeaen
met

niet aen 't voorige —.

Naem: latijn Arbor Clypeorum rúbra en clypearia rúbra, maeyíjse Caju salowacke mera, amboms Sea-caú; andere noemen kellor goenong en kellor ootan. op Ceylon menahú cúhú, Het welck wie Seggen, waer het heen valt dat groeijt het, misschien omdat de Zaeden over ae Eight opkomen —.

gebruijcke: uijt de dicke Stammen maekt men soowel praemen aen uijt het voorgaende, maer hebben die Jaere dat se wat Eight Sijn en gemackelijck om op en af te haelen, maer Sijn gen Zeewaters in, drooger lanckxaem weer op en Sijn dienaelven niet dienaere, daer en tegen de Schorse des Stams is bequaem om aen de kanten netten te Saeyen, welck dander meerle gebruijcke van desen boom is. Daer is noch een heerse Soorte van Sijse, die heerse nijsheijt heeft en daer aen de bladeren regt tegens malkanderen staen, ruijm een vinger lanck, aen de Steeltjes staen de bladeren ook tegens malkander, half soo groot als die van Canarijen en Schijnen Straet Sommer als mede afgebeeldt geeijcht ook de voorige. de nijsheijt hebben een dubbeld noratje als een groene Cabjangh binnen de bladeren, en de tack. de bloeijende Schijnt voort te komen aen wijt uijtgebreijde troffen, daer op volgen seer dunne platte hoornen, 2. duijm lanck, een vinger breet, de wederzijden gestoomt, soow oock, beerch van Cuijten, die van aijmalaka geeijcht, doch heerender, binnen leggen langhagtige smalle en dunne Zaeden, groen gladen kant, quaeijck soo breet als een nagel van een mes. —

Plaets: hij waest aen't kanten van't gebergte en de boschen vergeijcken't bij haer Palandingan

twelck

twelck grootere bladeren heeft, en dergelijcke hoornen wat grootere Zaeden, swantagtigh, Eetbaer, doch Scherp op de tongh, en't woest bij hun lieden geplant.

Caput: 32:

Malapariús. —

voegt agter aen —.

Deese Soorte van nússanive heeft niet alleen heerender bladeren, maer de vruchten ook Sijn houtes en breeder, de noten hoe duijmen lanck en ruijm een breedt, en de konde bij pruchten hangen Sonnijse aen een enckelden Steele Sonnijse dan Sitse digt tegens malkander daer de vruchten aen hangen soo, dat se een galappe representeren, doch seer heerender —.

Caput: 40:

Laniús. Lani.

dit Capittel verschuijft aldus:

Men rechent dit voor een Soorte van Rhe amaroris off soúlamoú boven lib: 2: beschreven, en soude hier om wille van de verschuijving dese niet hier in't besonder willen beschrijven: hij blijft langh een laegh boompje, en kruijpt dickwils met Sijne tacken langhs andere boomen: sijnde eijcht wort hij soo dick als een pinangh boom, hoeckigh en ongeschickt van stam, met een schorse uijt een graeuwen swart rosse verwe, doch aen de tacken swantagtigh, droogh, en sonder merckelijcken Sap. uijt de onderste schorse schieten een menichte wortelen naer beneden, die digt in de aerde verdwijnen gelijcke meer aen de boomen staen sien. de bladeren Sijn die van Canarij vruchtboom gelijck,

gelijcke, droogh, stijf, van 9. tot 12: duijmen lanck
dogh boven stomp off kort, 4. en 5. duijmen breet
en staen cirkelt rondom de tackjens op korte
voetjes, de middel stenge pijlt de wederzijden
de nijt en heeft verscheijde swarte ribben, dewelcke
sigh ontrent de knobben deerwaerdelijck eijnde
sluijten plaetsen sijn met sijne adertjes sigtbaer
uijtgewerken. Het bloemste komt voort aen
een lange dunne, regte steel, schaerp en stroomde
dicke, die sigh boven in 3. verdeelt, dragende deese
deese een bloem uijt vier bladjes gemaekt, die tot
beneden toe van malkanderen splijten en een wat
nigh naer buijten omgebogen sijn, van colerine
naer den paerse trekkende, van binnen uijtgesuicht
met eenige gele veseltjes met heerre noppen
boven op, staende op een kort kegeltje, waervan uijt
de vruchten worden, gelijckende een heerre
namnam, off nieu off aes een boswaddere nieu
maer met een heerre vooren aen den buijck, plat
dogh inde midden uijt buijgende, 2½. duijms dinger
lanck, 2. d: breet, van buijten effen, gaef, en met
een dun velleken bedeckt, saght en wolaghtigh
uijtgewerken, daeronder een dunnradige dogh dicke
bolster, en inde midden een platten kroonke, dewelcke
in d'onde vruchten schijd, meest van de selfste ge
daente, wit en droogh, de gantsche vrucht is seer
bitter van smaecke naer Rex amaroris off soi-
lamoe pohon trekkende, daerom men het ooc
voor een soorte daer van houd. De bitterheijd beijt
langh aen de handen hevaen, als men de verse
vruchten handelt. uijt den boven sten stam schijt
men veele korte en verwerde tacken open en neer
waerts gekromt als off het wonderen waren. De
onderste wonderen, sijn seer vele en doornachtan
den verwerdt, waervan sommige langhs en boven
den groen kruijpen, gelijck aen mangi mangi

de

De schorsse van stam ende tacken is int verst bitter
daer nae bitter. Het hout is seer, light, weecke
als dat van Rex amaroris, met weinen het in
smaecke overeenkomt, hoewel ick bevonden heb,
dat verscheijde bitterheijt in de wortelen en in alle
de deelen des stams, dogh de grootste in de vruchten
ten is. Het verse gekapte hout heeft mede een
bitteren reuck nae anticholerica trekkende.

Maleis: latijn: lanius naer Bitouwse lani, ma-
nipees met een generaele naem upas. tenat:
onne onne. ——

Plaets: men vindt hem op het land van Bitou ont-
trent Wackal en lien, it: op manipa op den
strand van oost Taniwaro, als mede op de heer-
lijckheijt van massavoij, aelijck op een Zandi-
gen grondt ontrent de stranden. In Ternaten
vindt men hem mede, dogh seer seelden, mede
op strandt, en sijne vruchten gebruijckense de-
gene het bond off upas. ——

Gebruijck: Het is een boompje seelden swinden,
dierhalven ooc noch weijnigh bekent en nijt
t eerst van d'Bitouwsen moeten getoont. Het
hout dringt niet tot timmeren, maer de vrucht
heeft een groote medecijnael cracht t'opwegh te
soulamoe gelijck uit genesen van diegene
die eenige schadelijcke kost ingenomen hebben,
t'welcke bij mijnen tijt geproeveert is aen persoo-
nen die onboordighlijck schadelijcken Campher
hadden gegeten, dewelcken niemant
de kroncels eerst doen een andere met siripi-
nang soo wel bekomt, en het Zap daer van inge-
geven dewelcke het ingenome weijn, door braec-
king dede uijt werpen, dat het B. van opnaem,
maer twee pronsen, stimpen, ondat se seer
gegeten hadden, off ondat 't bloet de medecijn

innemen

inraedsaem. mijns oordeels hadden sÿe beter gedaen
dese swaere vrúchten met waeter de noijpoen en int
gewaer, want het woog niet dat de Campernoelpoen
maeken lichtelijcke doen pinangh verminderdt
wert. de selfste moeten seggen dat het ooc kraghtig
sÿ tegens het mÿtigen van eenerhand schadelijcke
dieren. de Inlanders van manipa gebruÿcken de
vrúchten en wortelen tot de medecijne, meest te
gens het úpas off bond, doch ick betrouw dat men
alle de deelen des stams gebruÿcken kan, als
sÿnde van verscheijden reuck en smaeck. de ein
ronde krone alleen gemÿdight maekt pinang
ren en braeken ——.

Capút: 44:
Clÿpearia martima. kellor Laut.

volgh agter aen't Capittel van de woonder, tot het
wasschen der kleederen ——

Het staet op te letten om een abúsÿ te begaen
dat de amboinesen desen boom confunderen met
lignúm múrinúm off aÿmalaha boven lib.
4. beschreven wegens de gelÿckheÿt der bladeren
soo moet men hier ook onderscheÿden van
kellor goenong off Clÿpearia kúbra hier boven
beschreven ——.

Capút: 45:
Solúlús arbor. Roraco.

Staet dit Capittel aenú: ——

desen boom heeft een geneemen naem met
een krúÿpende stam t'eerste Solúlo genaemt
het werd een soemere boom, hoewel niet dick
dan een dijspan, den stam is bekleet met een
brúÿnachtige Zappige schorse. de krúÿn is

smal

smal onderscheÿdelijck, in korte tacken verdeelt,
en desselfs bladeren in veele korte rÿskens,
d'een teghen d'ander in sÿde tacken verdeelt. de
bladeren gelÿcken die van Túri, doch dÿnder
der en smaelder, de swarten een lidt van een vin
gers lanck en een pinck breed, boven stomp toe
lopende met een kort stÿf spitsje, met de randen
neerwaerts gebogen en sonder merckelijcke
ribben, doch de midder ribbe blÿft breeder
als nÿt, verwisselt tegens maekanderen staende,
met 7. en 8. paeren aen een rÿskens en een
soo nÿt alleen, t'welck ooc het grootste is,
boven glad en swart groen, van onderen blaeu
achtigh, smets en moesknúÿachtigh en swee
righ van smaeck, uit afbreecken van de tacken
swart merck aen boomen reuck gevende. Het
bloÿsel is als dat van boomen off Catjang heeren
en wit. de vrúchten hangen gemeenlijck twee
bÿ malkanderen, doch dry op een bijsonder steel,
een singer lanck en minder, een kaelf singer
breed, wat kroom als een hoorntje, plat, en inde
lengte wat gevoorent off kimpeligh, sommige
sÿn eenigh dry andere als dubbelt, met een cnak als
hals aen malkanderen hangende, en dry deele
verborgen een off twee boonen. deselve sÿn lanck,
warpigh en plat, schier als sineese boonen, doch
heeriger, eerst wit, daer nae brúÿn. desen boom
laet sich met tacken verpeanten ——.

Naem: latijn Solúlús arbor. maleÿts Solúlo
pohon en sÿghts Solúlo, Ternat: Roraco met
welcken naem hÿ meest bekent is ——.

Plaats: Hÿ is in amboina soeverd, hier en daer
sind men hÿ de krúÿsen een geplant, soo men

seght

leght veest tüijt kruaken aengebraght, doch op de noord Zijde van Ceram werdt hij ooch gevonden.

gebruijcke: Hoewel de bladeren moeskruijdachtigh smaken, soo werdt het eghter tot de kost niet off weijnigh gebruijckt, maer vande bladeren maken se een decoctie off weijnsel, die sieghte in water en gevense de dincken onder anbouche pocken te degen doen uijtslaen, waer op men dan de gedroogde bladeren van büijten leght. noch heeft men een experiment dat een jonghedoom't vallen van een boom sijn arm gebroken hebbende doom't stijf opbinden van de gedroogde bladeren genesen is, daerom hem de kraghten toegeschreven werden om verstuijckte en gebroken leden te genesen. andere maken een decoctie vande schorse en gevense die de dincken tegens de beriberij off oost Indische lammigheijt.

Caput: 46.
Arbor Radulifera. Caju Baroedan.

beschrijft dit Capittel aldus:

Dit is een hooge boom met een regten stam en effene schorse, de bladeren staen twee en twee tegens malkanderen op deen kante steelen, 3. en 4. duijmen lanck, 2. d: breed, effen en glad, de groote ribbe gaet niet regt door de midden: het bloet het hanght aen lange en wijde trossen gelijck aen die mangas, ooch wat kleerder. de vrucht is als een kals wasse Concommer, 5. en 6. duijmen lanck, in vijf kadekens verdeelt, en dick schalen en ooch vijfhoeckigh, van büijten isse niet púnctjes heel gelijck een doerioen, doch veele kouter

kouter en niet stercker, van binnen rood met veel mergh gevuijt, en alle open bersh soo dat men deen vande vijf deelen met vier schijfs minder off veeltijts inde lenghte af gedeelt, waer vande twee büijtenste stijf sijn, de anderen slijm gelijcke aende onder doorioenen, en aende büijtenste schale vast, de twee binnen ste sijn weeke veeltijts, deen gemaeckt van 3. gebote en platte schubben los tegens malkanderen aenleggende, waerin schijnt dat de Zaed kraght steeckt. want deen schubbe heeft van binnen een weeke kleverige korrel als melcq Zaed, die digh in twee bladijs leut, verdeelen, in de midden met een nauwe aen malkanderen hangende, en hebben een reuck van doerioen. Inde midden tusschen de twee weeke schijfs veeltijts leght noch een korrel een vinger lanck en een breed, inde gedaente van een staende kalve maen off van dommige krommé cammetjes, aende binnen Zijde scherp en dun, langhs de rugge dick en rondt. onder de büijtenste dunne schorse off horst leght een grochelige substantie als natte koorck off kiew te lant gabbe gabbe, niets na doerioens riekende, van büijten leght büijn. de gekeerde vrucht leest leght open in 5. deelen, die langh aen malkanderen hangen bij een, maer t binnenste paet legt uijt, en dan beijsen 5. schijfjes over. de bladeren in december, als de vrughten rijp sijn, doen kromen aen die boom, groote kipsen off haerijge wormen, ontrent een vinger dick, geel van colerie, die de bladeren en vrughten afeten, soo dat een boom als dan haer staet en niet dese worme bedeckt is. sijn hout is mede tot timmeren gebruijckelijck, en redelijck vrij van den worm.

Nadm:

Naam: latijn, arbor Radulifera. maleÿts Cajú Barodan, naÿt Bitouws amboneets dat is kaspar boom, ondat Ider vande vrÿfte deelen der vrÿghte een kaspar gelÿckt, ende daerom oock vrÿghten gebruÿckelÿck. op Loehoe, Sasacke schÿ dat is in maleÿts Barodan, alea off genebee kaspar de kÿper kist in Spreeckt úlit alút, dat is Sacken woorden van Sÿn konde gedaente.

Plaats: dit is een boom die wasÿnigh gevonden wort, meest op de kust van Bitou, ontrent ende op Kleen Caram.

Gebruÿcke: het hout vande oude stammen dient tot stÿlen en timmerhout. uÿt de steelige deelen der vrÿghte maekt men kaspers om alderhande soorten van cruÿden, als geneber, Curcuma &c. kleure te maecken, want de natie is deese bolle Inlanders seer dienstigh in't verschaffen van verscheyde kleurschappen die Sÿ in de dagelÿckse huÿshoudingh van noden hebben, en sÿlieden niet maecken konnen. doch ondat deese boom soo rauw is, heeft hun de natuere noch een ander kaspe gemaekt, Sÿnde een steen ofte wal in Zee te binden, en Sÿ ondertelt beschreven onder de marinis met den naem van Fungus Saxeus, t'welck Sÿnde bolle kÿpsen aerden, boom sittende bÿ de amboneesen een beschrÿfÿe, die deselve overstroomt, t'ingewant wegwerpt, aen een Spit steeken, braden en soo eeten, want sÿ Sÿn soo net als bolen, doch deese kost is soo afsÿerlÿck dat se niemant eeten soude die daer niet aengewent is; dit gelÿckt plaegh hout Jaeresÿge den Canangaboom mede oock als sÿ vrÿghten draeght, doch dient kÿpsen sÿ herÿcke haerÿghe, met swarte gave bespickeeft en

en niet eetbaer; Ende had men geen ander gebruÿcke vande Radulifera, soo meitent sÿ de eenwoe kiew plaets, ondat se een bÿsonder Epemper is van eetbare kÿpsen.

Caput: 47.

Folium intinctus. Daun Salam.

voorgh agtben aen't Capittel:

Het opregte Daun Salam van Batavia a° 1693: gebraeght een muÿtkÿn opgeschoten, draen in bladeren niest over een met het voorstaende amboneese, want de bladeren stonden in wÿde tuÿschen plaetsen een kÿpen regt tegens malkanders, schiew vande voorgen, van gedaente als boven staet, doch aen't Jonge boompje waeren see 6. a 7. duÿmen lanck en haer adertjes liepen langhs de kanten met boghten t'saemen, van smaeke een weÿnigh suÿraghtigh, doch van geen sonderlinge aengenaemheÿt, hoewel men op Java de Jonge bladeren als úlang úlang raeuw eet een mit schÿen ooch daerom bÿ de Baleiers genaemt Jangang úlang. De vrÿghten sÿlen sÿn als Jamboelaen off djúet, doch heesender en ronder, meer suÿraghtigh en adstringerend van smaeke, de bladeren deses boomb worden bÿ de Javanen meest gebruÿckt bÿ visse en hoecken om deselve de moddraghtigh te krÿgen en smaeke te benemen; tot dien eÿnde met meese eerst overt vuÿr roosten en half braden waerdoore se een aengenamen reuck krÿgen, en dan inde pot Sop doen; op Java wort het een volkomen boom.

Bÿ winde de herfst groote gelÿckenisse een ander boom daun Paraway genaemt, het welck

sommige

Sommige met het voorgaende Confunderen,
doch Parawas wert geen Hoogen Boom maer
bleyft een Struyckhy die met Sijn lange ranken en
andere krijghtens Slingert, en meest de vinders
langhs de riviere kanten ontrent Batavia; het
Blad is korter en rondex dan het voorgaende, Sijn
ribben loper meer inde lenghte en Sterker met
rijf, Sonder de vele dwarse ribbekens, die men
aen't voorgaende siet, ook met merckelijcker
voetjes off Steelen, Sijnde den Steel vry de middel
Seniuw pickswart van onderen wrick en smaeck
is oock Spetsrijaghtigen. De vrughten daer van
Sijn onbekent Selfs bij de Javanen. de Bladeren
worden in Bondetjes gebonden en inde Javaen
Cruijd dooren verkoopt tot veruch medetijen
want de Bladeren met Müssi en Coriander
gewreven worden gesprúijt op den Cruijcke der
kinderen tegens Cruijckpijn.

Capút: 48:

Lignúm múcosúm. Cajú Lapia.

Dit is een wilde Boom met lange en smalle Bladeren
gelijck die van Pintangor actan, doch soo Stijf
niet, 5. 6. en 9. duijmen langh, 2. en 3. vingers
breed, doch aen de ándere boomen Sijnde maer 5. a 6
duijmen lanch, 2. d: breed, boven glad, beneden
met weijnige en subtile dwers ribbekens, als
de kanten dicht en douckex gesaeght, dat men
qualijck mercken kan, en light afwallende.
Sij staen Sonder ordre aen de Steelen en de
agterste Sijn altijd korter dan de voorste. De
bloem is root en ronde knop inde groote van
mijntilli, staende open met 5. Stijve en
agterwaerts gebogene bladjes gemaeckt, light
openende in 5. holle en witgeele bladjes, binnen
ingeroijet

ingeroijet met korte draetjes, dragende dickwers
geele noppen soo kant als eenigh Zaed, inder midden
verborgende een kruijetje, uijt het welcke de
vrught word. Sij is langhwerpigh vijfhoeckigh,
gelijck die van Udani, en opend haer in 5.
Stucken, tusschen dewelcke leggen 5. platte en
langhwerpige Zaeden en inde midden een
pitaetje, men vindet in maij. Het hout is
langhdradigh, wit, dicht, en een weijnigh naest
rosse trecken der, bijkans als bosch Pintangor,
redelijck dinaeck, als't inde drooge tijd gekapt
word en tot den Cruijsboom bequaem. de schorse
is dicker als die van Pintangor, ook effen, uijt
gevecht met Schitten light af, gelijck aen't Pin-
tangor, Sij laet haer ingeruijge Seer light van
den Stam afschillen. als men inden Stam
kapt, loopt'er wooc een poos een Stijmerigh nat
ter uijt als papeda, waer van sij den naem
hebben, twelck Straex opdroogt.

Naam: latijn Lignúm múcosúm. Inl: am-
boins maeckts Cajú lapia en aij-lapia.

Plaets: Bij wast in't amboinsche gebergte
meest op Leijtimor.

Gebruijck: 't Hout word inde drooge moesson
gekapt verdert, en als dan de vergen droogh is kan
men uijt't Cruijsboom een dack werck gebruij-
ken, dat't light en redelijck dinaeck is, maer te
versch gebruijckt, word light wormstechigh, en
ontrent den grondt haest te mael niet duijren.
't word ook by Leijtimor seer gesocht tot dack-
wercken, ondat het lange Spanken geeft, boven
het versch Sijnde swaer valt uijt het bosch te draw-
gen, en langhsaem opdroogt; Sijne Schorse gewre-
ven, en ander water inden klippen gestercken
doet de aders Stremen, en doet voor den dagh ko-
men.

Cajú

Cajú lapia het heeren bladige off daer voor wa
de soljanen gehouden, heeft veel heerendw bla
deren, 4. en 5. duijmers langh, 2. vingers breed,
achterw en voren toegespitst schiet tot aen de
tack, met veele kanten, en sijne paralelle
ribben doortogen, waerin sijn met ariipa over
een komen, staen cricket sonder onder on
haere rondetacken, dickachtigh, stijf, en aen
sommige kanten aen de kanten offen berne
hun datse sijn gevaerght sijn —.

Caput: 49.

Búniús. Búnc.

voeght achterw aen: Dese vruchten in masijn
gedaen verssen den selven schoon koogh koo

Caput 50.

Arbor Coeli. caju langit.

voeght achterw aen't Cappittel —:

Eijndelijcke is het bloesijse voortgekomen aen
een boom, welcken ick geplant hebbe, naemel
lijcke aen de boom: groote trossen, dewelcke veele
bloempjes dragen, die van Capsicum off Cjpei ge
lijcke, te weeten van vijf en des steelgewijs staen
de bladtjes achterwaerts gebogen als opgekron
pen, de Colorw is groen gele, van binnen uijtg
schiet met 10. korte draedtjes, Jder dragende een
kort noppe als Cimin Zaed, van welcke, steek
gelijc vruchtbew aengenaem naer komende
met die van Coculi Indi. en de tacken staen
met dese trossen uijt den bladdragenden stee
Spruijtende, bladen —.

Capitt: 54:

Cicadaria: aij lapij. —

voeght

voeght achterw aen't Cappittel: Een andere
Cajú lapé lapé sijt beschreven Lib: 4. Capt: 43.
aen't eijnde van arbor facúm. major. —

Caput: 56.

Cortex Papetariús. Cúlit Papeda —.

voeght achterw aen onder dese nae de woorden,
kenbare bloempjes meest van draedjes ge" —
maekt: het volgende: gelijckende het bloesijse
van Cajú Potti. de vruchten sijn seer heeren,
griaeijcke soo groot als een nijetkonnetje, en derven ligh
in de een waerd van Jder dese een Cimijn Zaed
gelijckt, boven op dragende een scherpe spitse, In
Jder dese schuijfet een Zaedkonnetje griaeijcke soo
groot als Zaet met een gele wolagtigh vijst be"
kleedt, het welcke daer ligt uijt waet —.

Caput: 60.

Sólium arden's. Polot.

Corrigeert het hooft en naem van dit Cappittel aldus:

Sólium úrens. Polot.

Het Sesde Boeck.

Capút: 4:

Arúndarbor vasaria. Búlú Java. Tabaxir.

Corrigeert den donckeren Periodus voor desen overgesonden aldus en voeght hem aghter aen't Cappittel.

N.B. Den leser gelieve gewaerschouwt te sijn, dat althans eenige boecken in Europa onder den gemeenen man loopen, waer in men een groote Confusie vind, vermits men 't gemeene oost-Indisse riet off bamboesen vermenght met het Suijcker riet, en Sackar mamboe off tabaxir met het reghte Suijcker, off immers stellende dat het der ouden Suijcker geweest sij. Diergelijcke Confusie siet men oock in't oostindisse gevulde riet rottangh, daer men de huijselijcke, de eetbare, en gomgevende rottanghs allegaer door malkander menght, gelijck ick in't vervolgende sevende boeck op sijn plaets sal aenwijsen.

Capút: 12,

Flos Festalis. Bonga Raja.

voeght aghter aen't Capittel:

In Hort: malab: part: 6. Fig: 13. wert de enckelde Bonga Raja beschreven, en genaemt in't malab: ain Pariti. Portugees Foelha de Sapatto macho, duijts enckelde schoen roosen, alwaer men vint, dat dese enckelde soorte een matigen boom wert, en dat nae verloop van 8. Jaren de enckelde in een dubbelde bloem sal veranderen, waer van ick nogh geen Experientie heb, hoe wel ick genoegh struijcken weet, die 8. en meer Jaeren out sijn.

Capút: 13,

Capút: 13.

Flos Horariús, Bonga Balitsjaja

voorgh agtiew aen't beÿnde van't Capittre:

In Bont: malab: part: 6. wort in 5. figúúren van 38: tot 42: inclúÿs deze bloem genaemt húca Paretti, Portugees Rosa de China int dúÿts Sinese rosenboom, alwaer van opgeproncktte en wÿdlopige beschrÿvingh gegeven wert door den Herrariús alleen vande bloem dogh vande vrúchten en Zaeden vindmen niet met ae. Commelinús en andere met hem hebben ook wel aengemerckt, dat deze bloem ganck geen gemeenschap heeft met de roosen, maer gehoort onder de soorte van malva off althea

Capút: 14:

Abútilon Hirsútum. Cúmbangsore besaar.

voorgh agtiew aen——:

In Bont: malab: part: 6. Fig: 4: wort deze múÿ soorte int malab: genaemt Beloeroe, portugees Frúita gargantilha, int dúÿts Lobkalsem, dewÿle men aldaer de vrúchten bÿ hoopen (een oude soorte van Cragen) vergelÿckt, gelÿckende met de Crepanen doen, dogh 't schÿnt dat hÿ inde malabaerse landen doe hoogh niet opschrÿven als inden Moluÿse geweesten——.

Capút: 25:

Crista pavonis. Bonga merak.

In Bont: malab: part: 6. Fig: 1: Biet het tÿdelÿck mädarú: portugees Folha de Pavaon, Belg: Pauwenstaerten: dogh in beschrÿvingh en Figúúre wort geen doornen gewagt, misschien dewÿle inde landen daeraen niet en sÿn

volgens

volgens de aenteyckeninge van d'. Commelinús opt selfde Capittre, worden dese inwoel plaetsen van West Indien ook gevonden——.

Capút: 26.

Lignúm Sappan.: Cajú Sappan.

In Bont: malab: part: 6. Fig: 2: wort hÿ int malab: genaemt Tsjampangam, portugees Pao de Sappan. Belg: Rasphoúts en Sappanhoút, hoewonder de beschrÿvingh met ons overeen——, dogh de maniere van peeren is alhier anders. Commelinús en Bauhinús willen dat van de soorte van Bradeleven hoút daer van maecken, gelÿck boven inden text mede aengeroert wert, dogh 't gevoelen van d'.—— Paúlus Hermanni tegenwoordigh professor Bothanicus tot Leÿden comt met het faetsoen en natúúr deser Stúÿpe nadere overeen, dewelcke hem acacia tinctoria noemd—— soo dat ick het ook vergelÿcken met een stúckje stockvisch hout mÿ úÿt Holland toegesonden, het welck úÿt de west Indissche Eÿlanden komt, en in Holland inde lot verkoopen gebrúÿckt wert, het welck bÿ ons bevonden hebbe dat in substantie, verwe, en andere eÿgenschappen den naesten bÿ met ons Sappanhoút overeenkomt——.

Capút: 27.

Úpas Bidji. antichólerica——.

voorgh agtiew aen't Capittre——:

op de Eÿlanden voor Batavia en Java liggende wert dit Boompje meer in menichte gevonden, inde dichte van den beer en

minder

minder, werdende aldaer geteelt Cajú mala
dat is gülden koüt, oudatmen int uytgraven
vande wortelen een goülden ringh off Stuckje
goüd daer by moet leggen, want dit is als boven
gemelt onder natüure voor hare gaven te dan
ken, doch als het werck gedaen is, soo neemt
den uytgraver sijn godt weder na sigh, waer
in onse ambonsen verschil dan sijn want sij
laten het sijne off goüd draetje daer bij leggen
anderen noemen het ook kekor laüt wegens
enige gelijckenisse der bladeren met die van
hullon, welck anders een boom is boven lib: 5
Clippearia maritima genaemt is. de ma
leyers gebruycken het aldaer mede als een
Zee-wzoan tegens schadelijcke kost van
vissen, en andere dingen die uyt Zee komen
als medetegens het bort en koorsen, doch in
laetste gevalle doense wat kleine gemeene en
noote moschaten daer bij. andere maleyers
gebruycken het mede tegens tantpijn, leg
gende een weynigh van de schorse der worte
len daer op, die een hooper slijm uytteckent
ende pijn benemen sal.

Capüt: 30.
Codiaüm. Codiho.

voorgh: agh: aen:

boven in den text staet, dat men aende 8e 9e
soorte der weiden smaelbladige soutrijcke boom
bladeren vind, waerbij ick dit nogh voege,
dat men aen gemelde soorte dickwijls ge"
heele bossen van diergelijcke bladeren
vind, die onder maekanderen seer ongelijck
sijn, want ick verneem gemeenlijck aen
verwonderen te hebben, dat de Zaad kommer

vande

vande breet bladige soorte afvallende plantjes
van smaelbladige voortbrengen. dwingelijcke
verandering sal hier onder Cap: 39. in
Scütellaria Crispa.

Capüt: 36.
Foliüm Bracteatüm. Daün Prada.

voorgh: agh: aen't Capittel:

met dit gewas schijnt over een te komen het
geen in Bont: maeas: part: 6. fig: 60. genaemt
wort t'sjüde maram portügees Parangian
en Pervatti Poü, dijnt maegden lot, en de"
daer beschreven voor een nijtlantsche plante
nijt China off de manilha aengebracht, en de
bladeren verschillen wat van de onse.

Capüt: 40.
Terminalis. Ngassi.

voorgh: agh: aen't Capittel:

gelijck het blat van de roode soorte bij de verna"
tanen voor een bijgen blaet gehouden wort,
soo is de witte off wilde soorte, die men op Ceram
Solo noemt bij de alphoreesen van dat lant een
teecken van waerheijt en vroedten, want als
met een ander wegonij haer willen bewerdigen
met welcke sij te doen in qüestie staenden, soo
nemen se een tack van't witte Solo, steecken se
in de aerde digt voor de wegonij, waermede sij
bewerdigt sijn, een porceleijne schootel daer
bij leggende tot een verseeckering, dat se geen
vijandschap meer aen dese wegonij willen plegen,
waer op dese wegonij aende haere het selve met
doen, en niemant magh dese tacken uytteckren,
maer laten se op die plaetse groeijen, welcke

dese

dese plante Verschijdt daer. want anders als den
boom niet en staen blijft Sonder het een teecken
sijn dat men den wreder niet aenroeren sal.

Capút: 47.
Ricinús albús. daún djarack.

volght agchter aen:

Dapper in sijn beschrijvinge van persien p. m.
84. gesett den Ricinús dese arabisse naemen
kikaion Santjone, alkaroa en kerva, int
persiaens kúntzút en sijn cort beschrijving
komt den naesten bij met de boven staende over
een. nadien den gebruijck hier set Ick wat
in ick gisse dat hij g'abúseert is, de noeten dat de
boeren uijt het Zaed een soete en lieffelijcke olije
slaen Schirbache gheheten, en over de spijse ge
bruijcken, als mede de gebroote Zaed koornen
welcke sij met Conenten en Zibebs vermenght
en in stede van Confijturen eten. Want ick
Sulp van geen andere natie gehoort hebbe, en
dierhalven gelove, dat het van een eijgen Zaet
moet verstaen worden.

Capút: 49.
Granúm molúccum. Bori.

volght agchter aen uijt sijn eijgen Capittel:

Dese koornen beginnen nu in Europa bekent te
worden met den naem van grana tiglia off
tigalia, ook Sommige van onse m^en hebben
uijt de gedroogde koornen een olije geperst,
waer van een droppel met Sucker ingenomen
tot een middelmatige púrgatie verstrecht,
anders púlveriseren sij de gedroogde koornen
en maken pillen, daer van met Extract van een
andere dingen, waer van sij een ingeven tot

een

een púrgatie en ontbommeren, sijnde goet
bevonden in het asthma off aenboestigheijt
onder de borst door braecken te suijveren.

Capút: 57.
Fólium Princípissa. daún Pútri.

volght agchter bij de naem: op Batavia wert
sij bij de maleijers daún Sakelaet genaemt
wegens de woolachtige bladeren.

Capút: 60.
Búglossúm Littoreúm. Moral.

volght agchter aen:

vergelijckt het met een boompje in Bont: malab:
part: 4: fig: 59. beschreven met den malabaer
een naem Bella modagam. portúgees amma
co macho. dúijts groot herstong. doch het
malabaers wert beschreven een bergh gewas
te sijn, daer het ons niewers dan ontrent de
stranden groeijt.

Capút: 67.
Cortex Piscatorúm. Roffú.

volght agchter uijt Capittel:

op Java en Balie heet het angrúng,
uijt wiens wortelen de selve een decoctúm maec
hen uijt drinckent tegens den bloed loop en
bloedpissen.

Capút: 68.
Frútex Carbonariús Primús. Salaij.

In dit Capittel laet uijt het geen agchter bij
gevoeght is, beginnende met de woorden:
het breetbladige Salaij wil een boompje &c.
en een bijsonder Capittel daer van te maecken,

en

ver in dese selfde plaats staet verandert Breedblaa-
digh Salaij waer vande beschrijvinghe aldus
luijt.

Daer is noch een breedbladigh Salaij het selve
seer gelijck, ende bladeren staen twee en twee
tegens malkanderen met wijde tusschen plaetse
3. en 4 duijmen lanck, twee d'een breet, met 3.
scherpe ribben in de lenghte, dun en glad, van
onderen niet witachtigh noch met soo veele
dwers ribben doortogen: de vruchten hangen
twee en twee tegens malkanderen in de groote
aes rase met een heele kruijsche boven op, binnen
in een swart blauw merch leggen onbekare
heele Zaden als Fijne Sandt.

Nam: latijn, Frutex Carbonarius Latifolius: nederlants Salaij Lobber.

Gebruijcke: men gebruijckt het nede en hoeve
van de braenden gelijck het boven staende: het
is mede gemeen op Java en het selfde uijt maeckt
dun kikir dat is gruijgh bead, om dat men soo
heele bonkossen daer van maekt, daer in
griaeijsche 3. off vier Snibbetjes tobacks sijn.

Capút: 70:
Folium Politorium. Ampelaas.

volght agter aen:

Een dier gelijcken boom sijt in Hout: macab:
part: 5. fig: 60. beschreven met den naem aen
schen naem Teregam. portugees arvore da
raspa, duijts Rijf-boom, wiens ruijge bladeren
mede gebruijckt worden tot het schuijren
van houtwerck.

Capút: 71:

Capút: 71
Folium Calcosum: Daun Capur

volght agter aen't Capittel:

Daer is noch een tweede soorte van Folium
Calcosum, aen bladeren het dun ende gelijck,
tweeten kort sonnigh, 5. duijmen lanck, en breed,
doch de kloue is niet seer diep, aen de kanten
wijd getandt, en sonder uijtsteeckende hoecken,
boven doodsgroen, van onderen witachtigh en
met meer bestroojd, het welck sigh afschrijven
laet. Drie dennen stooten bij den oirsprouck
haeren en ijder blat staet op een lange rondo
en wat ruijge steel sonder ordre rondom de
tacken.

Capút: 75.
Fructus Cerasiformis. Lamperij.

Staet dit gehoore Capittel voor aen de Sijde van
geen belangh en set in dese selfde plaets het volgende:

Capút: 75.
Pharmacum Papetarium. ubat Papeda
Epaij.

Dit word een hooge stamige en sonteijs ook een
middelbaer boom, van een dijn dicke, hij wie sijn
nijst de naegheschap van het boven staende
Frutex Carbonarius off Salaij, doch ick heb
hem hooger in't bijsonder willen beschrijven,
want het werd een hooger stam en skruijn sijne
tacken wijd uijt, en de schors is gladder, de uijt-
terste tackjes sijn vierkant daer aen de bladeren
uijt kruijs staen, dese sijn 6. en 8. duijmen
lanck 3. en 4. vingers breed, boven groen van
onderen uijt den rossen en groenen gemengt,
want de grunt is rob en de Zenuwen sijn groen
sonderlingh

sonderlingh de Jonge met 3. merckelijcke en
nogh twee minder Jeuntsen inde knighte
doortogen gelijck de bladeren van nagh twee,
soo kimpeligh en droogh niet aen die van Salaij,
maer glad en weeck, niet te min met swe-
verh. aderen doortrocken die van onderen
lijstverwen, wt, roos en Jijzagehtigh van
smaeck gelijck het Fúnis murænarúm,
waer mede Jij meer over een komen wegens
haere gladdigheijt dan met het Salaij. Het
bloeijende hout voert aen dollen gelijck het
Cajú aijer, heeft een roo, van binnen roose
rood, daer onder wassen rosse bessen, grootte
van aerit bleek, en ingedaente de knighten
van hagedoorn gelijck, met een kroontje bo-
ven op en binnen met eenige witte bezelin-
gen. Het verdroogde hout is swaer en soe water,
dogh drooght light op, de schorse is dun en
brockelijck, soo dat men geen groote stucken
daer van snijden kan.

Nadm: latijn, Pharmacúm Papetariúm.
maeijts oebat Papeda amboin Epaij en me-
húlapia het groot bladige tot onderscheijt
van het voorgaende Salaij, daervan sommige
ock dit Epaij groot bladigh Salaij noemen.

Plaats: Het is wijdigh bevinden groeijende
meest aen lighdige plaetsen en aende kanten
vande bosschen op een hande roode kleij, groeij
daer groote stammen onder loopen. Item inde
lighdige bosschen van Cajú puti.

Gebruijck: Soowel bladeren als schorse
worden gebruijckt tot oebat Papeda, waer
van het dun naer hout en bijsschen ge-
hoockt geven de doop een aengenaeme

Smaeck.

Smaeck als den stamen dijn dick is soo kan-
nen stijven van kinderen daer van maecken.
van Papeda siet lib: 1. in Cap: van Sagoe.

Caput: 78.

Fragariús niger.

voegt agter aen:

met deese struijcke komt groote gelijckenisse een
boom in Bont: malab: part: 4. fig: 42. beschreven
met den malabaersen naem Cadali. pontigees
Frúita de gralha, uit dijns Craeijs bessen, wiens
bladeren en bloemen met de ouse deer wee over-
een komen, maer de gedaeghde bladeren gelij-
ken beter naer de soorige Fragariús rúber off
naer Carbonariús asper, te weet alsoo 't mala-
baersse Caddaly tot het branden van bosch-
hout hoolen gebruijckelijck is. naer den
annotatoor brenght het onder de soorte van
Cistús Indicús.

ACAD. LUGD. BAT. BIBL.